TUSSEN STERVEN EN OPSTANDING

Dit werk is het eerste deel van de trilogie
OVER DE LAATSTE DINGEN

Dr K. DIJK

TUSSEN STERVEN EN OPSTANDING

J. H. KOK N.V. KAMPEN 1951

TER INLEIDING

De bijzondere spanning, waarin de kinderen van deze tijd leven, dringt ons tot vernieuwde bezinning op de eschatologische vragen en op het antwoord, dat de Heilige Schrift op deze vragen geeft. Dit antwoord strekt zich naar drieërlei zijde van het grote „eeuwigheidsvraagstuk" uit, en wel in de eerste plaats naar de toestand van de mens, van zijn lichaam én ziel na het sterven en vóór de opstanding des vleses; ten tweede naar de tekenen der tijden, die vlak aan Christus' wederkomst voorafgaan, en vooral naar het „rijk der duizend jaren" en zijn ontbinding, en eindelijk naar de toekomst van onze hemelse Koning en de staat der eeuwigheid, die deze parousie, door het oordeel heen, ontsluit. Het ligt in mijn bedoeling om in een drietal werkjes deze onderwerpen te behandelen; dit eerste houdt zich dus uitsluitend bezig met wat het Woord Gods openbaart over de „wereld", die achter de dood ligt, eer dat de laatste vijand teniet gedaan wordt, en de „dingen" werkelijkheid worden, waarvoor het derde deel onze aandacht vraagt. De Geest Gods moge deze Schriftbeschouwingen gebruiken, niet om onze nieuwsgierigheid te bevredigen, want wie met dit doel deze boeken leest, zal zich teleurgesteld gevoelen, maar om ons tot intenser geloofswacht te brengen en het verlangen te sterken naar de zalige, grote dag van onze Heiland.

K. DIJK

HOOFDSTUK I

DE „ONSTERFELIJKE" MENS

In de belijdenis van wat de mens en inzonderheid Gods kind wacht, onmiddellijk na het sterven, gaat het christelijk geloof van deze feitelijkheid uit, dat met de dood ons bestaan niet ophoudt en het uur van ons sterven niet is het uur van onze vernietiging. Sterven is niet opgelost worden in „de natuur" of in „het niet". Met de dood, hoeveel hij breken moge, is het niet uit. Het is zelfbedrog zich in te beelden: „de dode bloemen keren niet weerom", en deze feitelijkheid, die we gewoonlijk aanduiden onder de naam van de *onsterfelijkheid van de mens,* is zelfs in de heidense en niet-christelijke wereld, al komt daar deze erkenning niet zuiver maar verbasterd en verdraaid voor, volmondig toegestemd. Daar heeft én de valse religie én de dwalende wijsbegeerte niet kunnen ontkennen, dat de mens na de dood blijft voortbestaan; dat er een „hiernamaals" is, zelfs met een tweevoudige toestand; dat de tijdelijkheid plaats maakt voor de eeuwigheid, want men heeft door alle ongeloof heen diep gevoeld, dat de dood niet iets natuurlijks is, niet iets, dat tot ons wezen behoort, maar een donkere, vijandige macht, die in deze wereld is ingedrongen en waaraan de overwinning niet kan worden gelaten. Zij moet op een of andere wijze haar prooi loslaten, en de mens, (zo leeft het besef in het menselijk hart, waarin God de eeuwigheid heeft gelegd (Pred. 3 : 11)), keert in zijn sterven niet tot het niets maar gaat naar zijn eeuwig huis. Het is onmogelijk, dat hij, die voor de eeuwigheid geschapen is, aan die eeuwigheid zou ontvallen, en op een of andere wijze leeft hij voort, hetzij als een schim of geest, hetzij in een andere gedaante. Zo heeft de heidense religie in haar primitieve vorm zich de „onsterfelijkheid" gedacht, en deze voorstelling is van het gebied der religie overgegaan op dat der wijsbegeerte, waarin vooral de Griekse denker *Plato,* in zijn boek *Phaedo,* de onsterfelijkheid der *ziel* heeft verdedigd; het lichaam beschouwde hij slechts als een gevangenis der ziel en alleen de laatste gaat de eeuwigheid binnen, waarin zij vergelding zal ontvangen voor alles, voor al het goede en kwade, dat zij hier gedaan heeft.

Deze platonische beschouwing heeft zelfs in de christelijke wereld grote invloed gehad, zo sterk zelfs, dat tot nu toe meer wordt gesproken

van de „onsterfelijke ziel" dan van de mens, die onsterfelijk is, al moet ook terstond toegestemd worden dat van ouds deze onsterfelijkheidsgedachte door velen radicaal verworpen is.

In de oude griekse denkwereld zijn het de „apostelen van het materialisme" *Democritus* en *Epicurus* geweest, die dit voortbestaan ontkenden, omdat volgens hen alles stof is; in latere tijden zijn de wijsgeren, die hun gedachtenlijn volgden, in deze negatie nog veel verder gegaan; negentiende-eeuwse ongeloofs-verdedigers als *Feuerbach* en *Büchner*, als *Haeckel* en *Bölsche* hebben de belijdenis van een hiernamaals dwaasheid geacht, en practisch leven tien- en tienduizenden, alsof in het ogenblik van het sterven alles uit is en niemand van ons met de eeuwigheid te maken heeft.

Dit laatste betekent niet, dat het menselijk hart zich in deze ontkenning rustig gevoelt; telkens weer dringt de gedachte aan een eeuwig-voortbestaan zich naar voren, en om een voorbeeld te noemen, terwijl het platvloerse modernisme van vroeger en later zich over een hiernamaals niet druk maakte, omdat men niet wist of „er nog iets was", heeft de religieuze vrijzinnige theologie en vroomheid van de laatste tijd deze onverschillige houding geheel losgelaten en spreekt weer in vaak aangrijpende taal van het eeuwig leven; wat God hier reeds geeft in de gemeenschap met Hem, en wat ons boven de tijd opheft, gaat door de dood niet te niet [1]). Wel is o. i. deze beschouwing niet Schriftuurlijk te noemen; wel is de eschatologie, ook van de vrijzinnigen der laatste jaren, een geheel andere dan die der gereformeerde belijdenis (evenals ook *Barth* en niet minder *G. v. d. Leeuw* deze belijdenis loslaten), maar de erkenning van de onsterfelijkheid heeft het toch gewonnen van de negatie.

De nieuwere theologie keert hierin terug tot een der kerngedachten van de oude Christelijke Kerk, die, vooral na *Irenaeus'* uiteenzetting van dit leerstuk, met grote kracht ons voortbestaan beleed, en zelfs gepoogd heeft, althans enkelen in haar, om, evenals men dit probeerde met het „bestaan Gods", de leer der onsterfelijkheid met verschillende argumenten te *bewijzen*.

Het eerste bewijs is, dat het geloof aan de onsterfelijkheid *bij alle volken* voorkomt en dit geloof dus wel moet steunen op een sterke realiteit. Het tweede, het zgn. *ontologisch* bewijs, concludeert uit de *idee* van de onsterfelijkheid tot haar waarheid en dus tot de werkelijkheid

---

1) Vgl. *Dr K. H. Roessingh*, Verzamelde werken, 4e deel, blz. 511 e.v.; voorts *Dr A. Bruining*. Het voortbestaan der menselijke persoonlijkheid na den dood, 1923; *Dr N. A. Bruining*, Onsterfelijkheid, V.P.R.O.-uitg. 52; *Joh. Dyserinck*, Het vraagstuk der onsterfelijkheid, 1901; *Dr G. J. Heering*, Geloof en Openbaring II, 1937, o. a. blz. 109 en De Christelijke godsidee, 1945; *P. Heering* Onsterfelijkheid, 1895; *Dr H. de Vos*, Het christelijk geloof, 1948, blz. 170, enz. enz.

van het voortbestaan. Het derde, het *metaphysisch* bewijs, besluit uit de natuur der ziel, uit haar karakter als levensprincipe, uit haar volstrekte eenheid met het leven tot haar voortbestaan. Het vierde, het *anthropologisch* bewijs, gaat uit van het essentiële onderscheid tussen het psychisch leven van de mens èn het leven van planten en dieren, welk essentieel verschil dan noodzakelijk moet leiden tot de onsterfelijkheid van de mens, en eindelijk, het *morele*, het vergeldingsbewijs redeneert vanuit de disharmonie, welke er in deze wereld is tussen deugd en loon, tussen kwaad en straf, en poneert dat deze disharmonie roept om een leven na dit leven, waarin deze disorde voor orde kan plaats maken. Maar... hoeveel waarde deze „bewijzen" mogen hebben als getuigenissen, die tenslotte voor het geloof „bevestigingen" zijn van Gods waarheid, *bewijzen* zijn ze zeker niet, want ze zijn een voor een en tezamen onvoldoende om daarop onze overtuiging omtrent het voortbestaan van de mens te gronden. Het moge dan wezen, dat in de religies der volkeren het onsterfelijkheidsgeloof voorkomt, dit „geloof" is zo vaag en zo ver verwijderd van de waarachtige Schriftwaarheid, dat het allerminst kan dienen als fundament voor onze innerlijke overtuiging. Het *ontologisch* bewijs lijdt aan dit euvel, dat uit de idee niet kan en mag geconcludeerd worden tot de werkelijkheid, temeer waar deze idee buiten Gods openbaring om eerder met de realiteit strijdt dan overeenstemt. Het *metaphysisch* bewijs wordt hierdoor ontkracht, dat de ziel nooit identisch is met het leven maar zelf een schepsel Gods, en God alleen *het* leven is en het leven heeft in Zichzelf. Het *anthropologisch* bewijs maakt een sprong, die zonder meer uit onze natuur niet kan gemaakt worden, terwijl ten slotte het *morele* bewijs weer van de veronderstelling uitgaat, dat er een absolute norm is voor goed en kwaad, en een goddelijke Rechter, Die deze norm handhaaft. En deze veronderstelling heeft ons al zo ver op het terrein der ware religie, op het gebied der openbaring Gods gebracht, dat we hier van een bewijs niet meer spreken kunnen. Ook al blijft het volkomen waar, dat des mensen rechtsgevoel, en niet alleen dit maar ook zijn waarheids- en kunstgevoel, welke in deze bedeling voor een deel onbevredigd blijven, het heimwee wekken naar een, zij het onbekende toekomst na dit leven, waarin alle disharmonieën van hier zijn weggevallen en alleen het licht straalt over een stad, door wier poorten de zaligen binnenstromen. In die verwachting, in die vage verwachting geeft menig kind der wereld zich aan de dood over om in te slapen met de stille hoop, dat, als er een eeuwigheid is, het in die eeuwigheid bij een „liefderijke God en een liefdevolle Vader" nog wel mee zal vallen.

* * *

Wanneer we het voortbestaan van de mens in het rechte licht willen zien moeten we ons van *Plato* en elke wijsgerige gedachte losmaken en eenvoudig vragen wat de Heilige Schrift ons over deze verborgenheden zegt.

Het is o. i. onmogelijk om, zoals Rome nog wel wil, in dit moeilijke punt een soort theologia naturalis, een natuurlijke of rationele theologie op te bouwen buiten de Woordopenbaring om, en we hebben ons vanaf het eerste begin te laten leiden door het licht, dat uit dit Woord straalt.

Dit Woord zegt ons van de *onsterfelijkheid* van de mens in dit opzicht niet veel, omdat de termen *onsterfelijk* en *onsterfelijkheid* in de Schrift weinig voorkomen.

Wij lezen er eerst van in de eerste Brief van Paulus aan Timotheus met betrekking tot God Zelf: *Die alleen onsterfelijkheid heeft* (1 Tim. 6 : 16), zoals dezelfde Brief Hem ook noemt de *onsterfelijke God* (1 Tim. 1 : 17).

En voorts spreekt de apostel van onsterfelijkheid met betrekking tot *ons* in het bekende opstandingshoofdstuk in de eerste Brief aan Corinthe: *Want dit verderfelijke moet onverderfelijkheid aandoen en dit sterfelijke moet onsterfelijkheid aandoen; en wanneer dit verderfelijke zal onverderfelijkheid aangedaan hebben en dit sterfelijke zal onsterfelijkheid aangedaan hebben, alsdan zal het woord geschieden, dat geschreven is: de dood is verslonden tot overwinning* (1 Corinthe 15 : 53, 54).

In geen enkele andere Schriftplaats lezen we dit woord, wat natuurlijk niet zeggen wil, dat de waarheid van ons voortbestaan in de Schrift weinig steun vindt.

Zoals ons later voldoende zal blijken spreekt Gods Woord zich hierover in klare taal uit, maar de term en het begrip *onsterfelijk* gebruikt het heel weinig.

En dan in zeer bijzondere zin.

Want dit begrip wordt alleen in verband met God gebruikt in de tegenwoordige tijd: Die *heeft* en Die *is,* terwijl met betrekking tot ons, tot de mens deze onsterfelijkheid in de toekomst gesteld wordt: *moet* en *zal* onsterfelijkheid aandoen.

Wat nu het eerste betreft zegt de apostel in deze woorden, dat God *alleen* de onsterfelijkheid heeft, of eigenlijk: *de alleen onsterfelijkheid hebbende* is; het hebben, het bezitten van de onsterfelijkheid behoort dus tot Zijn wezen; Hij, Die het leven heeft in Zichzelven (Joh. 5 : 26), heeft ook de onsterfelijkheid in Zichzelf, en dit hebben is Zijn goddelijk privelege; dit heeft Hij *alleen;* dit bezit is niet het eigendom van het schepsel; wanneer de mens blijft voortbestaan is hij niet onsterfelijk uit zichzelf doch alleen door God, Die de levensbron is (Psalm 36 : 10) en Die krachtens het welbehagen van Zijn wil ons leven bestendigt tot in eeuwigheid. Hierin ligt dus de grenslijn tussen Schepper en schep-

sel, en wanneer wij zeggen, dat het voortbestaan van de mens tot zijn wezen behoort, bedoelen we dit slechts in deze zin, dat God hem alzo geschapen en hem alzo gewild heeft. Hierin komt ook uit, dat de mens is geformeerd naar het beeld Gods, al moet aan dit laatste terstond verbonden worden, dat de engelen, en dus ook de duivelen, die gevallen engelen zijn, (hoewel Gods troongeesten niet Zijn beelddragers zijn als de mens, die des Vaders kind mag wezen) ook tot in eeuwigheid zijn zullen en ook in hun van de Schepper ontvangen bestaan bestendigd blijven.

Van de onsterfelijkheid des *mensen* spreekt de apostel in 1 Corinthe 15 : 53, 54.

Maar... hier heeft het woord onsterfelijkheid een zeer bepaalde en beperkte betekenis.

Want de apostel handelt hier niet over de mensen in het algemeen maar over de Christenen; hij noemt hier met name de gelovigen; hij beschrijft hier de toekomstige heerlijkheid der gemeente, wat duidelijk blijkt uit de aanspraak: *broeders* in vs 50 en uit het *wij* in vs 51 en 52; „het subject *wij*", zegt *Prof. Grosheide* in zijn commentaar, „ziet op de kerk in haar geheel, alle gelovigen... Paulus heeft voortdurend gesproken van de opstanding der doden. Het lichaam wordt gezaaid, het wordt ook opgewekt. Maar hoe zal het zijn met hen, die niet sterven, die nog leven, als Christus wederkomt? Die zijn niet gezaaid. Nu plaatst de apostel *allen* voorop. Daardoor komt uit, dat al de leden der gemeente één eenheid vormen en dat aan allen hetzelfde wedervaart. Maar dan laat hij volgen, dat zeker niet allen zullen ontslapen; dit zal hun worden bespaard, die nog leven, als Christus komt. Doch van allen geldt, dat ze zullen veranderd worden, d. w. z. blijkens het verband: van vergankelijk onvergankelijk worden; dit betreft doden en levenden". Deze verandering betreft dus *allen,* d. i. alle leden der gemeente. Van hen spreekt de apostel ook wanneer hij in vs 52 zegt: *wij zullen allen veranderd worden,* d. i. „wij Christenen, die nu leven en misschien bij de parousie leven, allen ondergaan die grote verandering, welke hierin bestaat, dat het verderfelijke onverderfelijkheid en het sterfelijke onsterfelijkheid aandoet. Hier gebruikt de apostel de onzijdige, de abstracte vorm en zegt hij niet: wij, die sterfelijk zijn, doen onsterfelijkheid aan, omdat het hier niet gaat om *ons* maar om onze *hoedanigheid;* die zal van verderfelijk onverderfelijk worden, en hoewel het dezelfde personen zijn, hoewel de identiteit der gelovigen gehandhaafd blijft, komt er desniettemin in hun hoedanigheid, dat is dus kwalitatief, een geweldige omkeer; in de grote dag van onze Here Jezus Christus, wanneer de bazuin zal slaan en de doden opgewekt zullen worden, zal alle verderfelijkheid wijken voor onverderfelijkheid en zal het sterfelijke

plaats maken voor onsterfelijkheid. En dat sterfelijke is „het thans aanwezige"; het aardse bestaan, dat door de zonde aan de gevolgen van de dood onderworpen is en pas in de eeuwigheid hiervan volkomen verlost wordt" [2]).

Wat volgt hieruit?

Dit dat in deze Schriftwoorden de onsterfelijkheid voorgesteld wordt als een gave, die ons nog geschonken moet worden en dus in de toekomst ligt.

Niet natuurlijk, alsof hierin enige ontkenning ligt van de onsterfelijkheid in de zin van ons voortbestaan, maar zo, dat de onsterfelijkheid als de ontkoming aan en verhevenheid boven alle macht des doods ons pas geschonken zal worden in de opstanding der doden.

In deze toekomende tijd spreekt ook onze Confessie over de onsterfelijkheid, welke zij echter betrekt op de goddelozen.

Dewelke overwonnen zullen worden door de getuigenis hunner eigene conscientie en zullen onsterfelijk worden, doch in dier voege, dat het zal zijn om gepijnigd te worden in het eeuwige vuur, hetwelk de duivel en zijn engelen bereid is (Art. 37).

Met deze woorden bedoelt de Confessie, dat ook zij, die niet geloofd hebben, zullen opstaan maar tot de opstanding der verdoemenis (vgl. Joh. 5 : 28, 29; Daniël 12 : 2), waaruit voor hen geen ontkoming wezen zal.

Hier is nog een sterven, dat hen uit de aardse moeilijkheden en ellende losmaakt, maar in de eeuwigheid zal er geen sterven meer zijn.

Dan is er ook voor hen *onsterfelijkheid,* zodat het vuur niet geblust wordt en hun worm niet sterft.

Deze onsterfelijkheid ligt dus evenals die voor de gelovigen, waarvan de apostel Paulus spreekt in 1 Cor. 15, in de toekomst; zij is eschatologisch van aard; van haar kan niet gezegd worden, dat zij nu reeds het deel van de mens is, en in die zin, (alle nadruk valt hier op: in die zin) leert de Schrift ons dus niet, dat de mens en nog minder dat de ziel des mensen nu reeds onsterfelijk is. Wie op deze Schriftgegevens let en ze beziet in het verband, waarin zij voorkomen, zal kunnen verstaan, dat tegen de term *onsterfelijkheid der ziel* ernstige bezwaren zijn gerezen; bezwaren, welke hun grond mede hierin vinden, dat in deze uitdrukking alleen van de *ziel* gesproken wordt; immers geldt het voortbestaan van de mens, dat gewoonlijk door het woord onsterfelijkheid aangeduid wordt, niet alleen de ziel maar ook het lichaam, de gehele mens, en zullen de mensen met ziel èn lichaam in de eeuwigheid verkeren. Waarbij nog dit komt, dat wanneer het woord *onsterfelijkheid*

---

[2]) *Dr F. W. Grosheide,* De eerste Brief van den apostel Paulus aan de Kerk te Korinthe, 1932, blz. 548–551.

opgevat wordt als: niet kunnende sterven, het met deze grote restrictie gebezigd moet worden, dat het oordeel des doods om onzer zonde wil niet alleen over ons lichaam maar ook over onze ziel gekomen is en zij terstond de geestelijke dood is ingegaan. Dat dit alles, nl. deze bezwaren, niets te maken heeft met de ontkenning van het voortbestaan van de mens, zal na het voorgaande wel duidelijk zijn, al vraagt juist het probleem van het sterven nog enige nadere toelichting.

Ons sterven is nl. niet alleen het ogenblik van onze ontbinding.

Heel ons leven, het klinkt paradoxaal, is een gestadige dood.

We zijn van de boom des levens verdreven, en het vonnis van de dood komt en gaat over *de gehele mens*.

Ook over de ziel, die geestelijk dood is in zonden en misdaden, en die met het lichaam verenigd, indien er geen behoudenis is, wegzinkt in de eeuwige dood.

Vanuit dit gezichtspunt is het bezwaar, dat tegen de uitdrukking: *onsterfelijke ziel* ingebracht wordt te verklaren en te rechtvaardigen.

Sterfelijk is de gehele mens, die totaal in het oordeel des doods deelt.

In het Oude Testament overheerst dan ook de gedachte dat in ons sterven de ganse mens sterft, en wij mogen deze leer der Schrift geen ogenblik uit het oog verliezen.

En tegelijk leert de Schrift ons duidelijk, en zó klaar, dat dit te verzwakken reeds ongeloof zou zijn, dat sterven geen vernietiging is en er na dit aardse leven èn voor de ziel èn voor het lichaam een eeuwigheid wacht.

Om deze reden kan de uitdrukking *onsterfelijke ziel,* mits goed en recht verstaan, wel gehandhaafd worden maar ze wordt toch door dit bezwaar gedrukt, dat zij aanleiding kan geven tot de onschriftuurlijke voorstelling als zou wel het lichaam en niet de ziel sterfelijk zijn en onder het oordeel des doods vallen.

Zo staat het niet, en de ernst van de dood wordt geheel verzwakt, indien ook maar een ogenblik aan deze voorstelling voet gegeven wordt. De ganse mens sterft evenals ook de gehele mens door de verlossing in Jezus Christus uit de dood in het leven overgaat. Hij, Die geleden heeft naar ziel en lichaam beide; Hij, Die de ganse dood voor ons heeft doorworsteld; Hij, Die èn uit de geestelijk-eeuwige èn uit de tijdelijke dood triomferend is verrezen, heeft ons naar lichaam en ziel gekocht met Zijn bloed; heeft de gehele mens gered en geheiligd; heeft niet alleen onze zielen maar ook onze lichamen gemaakt tot tempelen des Heiligen Geestes (1 Cor. 6 : 19; 2 Cor. 6 : 16); zal ons eeuwig naar lichaam en ziel verheerlijken, en in de onsterfelijkheid, welke Hij voor ons verwierf, delen wij zowel met het lichaam als met de ziel.

Waarom wij ook in onze Catechismus belijden, dat dit onze enige troost is, dat wij met *lichaam* en ziel in leven en sterven het eigendom van Jezus Christus zijn (Zondag 1, antw. 1), omdat Hij ons met *lichaam* en ziel van al onze zonden, niet met goud of zilver maar met Zijn dierbaar bloed gekocht en van alle heerschappij des duivels verlost heeft; en ons alzo Zich tot een eigendom gemaakt heeft (Zondag 13, antwoord 34).

* * *

Dit laatste leidt ons als vanzelf tot een tweede bezwaar, dat tegen de uitdrukking: *onsterfelijkheid der ziel* kan worden ingebracht.

De gedachte kan worden gekoesterd als zou deze onsterfelijkheid alleen betrekking hebben op onze ziel en niet op ons lichaam, en dit zou zo vreemd niet zijn.

We zagen immers, dat deze onsterfelijkheidsleer reeds voorkwam in de oude Griekse wijsbegeerte, al is deze principieel te onderscheiden van de leer der Heilige Schrift, en deze heidense opvatting wilde alleen van een onsterfelijkheid der ziel weten. Aan een opstanding des vleses kon men niet geloven. Het lichaam des mensen was volgens *Plato* een gevangenis, waarin de ziel een tijdlang ingekerkerd werd, zodat het sterven, de breking van de band met dat lichaam voor haar een verlossing was. De lichamelijke verrijzenis was dan ook de Griek een grote dwaasheid, wat duidelijk blijkt uit hetgeen Paulus in Athene wedervoer. Zolang hij sprak over God en Zijn werk bleef men naar die „klapper" luisteren, maar *„als zij nu van de opstanding der doden hoorden, spotten sommigen daarmede en sommigen zeiden: wij zullen u wederom hiervan horen* (Hand. 17 : 32). De onsterfelijkheid der ziel was daarom de speciale uitdrukking voor het voortbestaan van de ziel alleen, en een dergelijke beschouwing heeft niet nagelaten haar invloed te oefenen. Ook daar, waar men er niet aan dacht de verrijzenis des vleses te loochenen, kreeg het dualisme tussen ziel en lichaam, zoals het later in de doperse tegenstelling tussen geest en stof ontwikkeld werd, vat op de harten, en leefde men hoe langer hoe sterker uit deze gedachte, dat het lichaam minderwaardig is en het op de ziel aankomt. De „onsterfelijke ziel" werd eigenlijk het één en het al; dat we „een ziel hebben te verliezen" werd de inzet van alle boeteprediking en vermaan, en dat de gehele mens verloren gaat of liever door de zonde verloren *is* week uit de gezichtskring. En zeker, onze Heiland heeft het onderscheid tussen lichaam en ziel duidelijk aangewezen, toen Hij zeide: *„En vreest niet voor degenen, die het lichaam doden en de ziel niet kunnen doden; maar vreest veeleer Hem, Die beide ziel en lichaam kan*

verderven in de hel (Matth. 10 : 28), maar deze onderscheiding steunt bovengenoemd dualisme niet. Jezus wil Zijn discipelen dit zeggen, dat voor de vijanden, die hun lichamelijk letsel – en dan wil lichamelijk zeggen: heel ons somatisch bestaan, d. i. het bestaan in verband met deze aarde en met dit stoffelijke, waarbij b.v. de kwelling van onze geest niet is uitgesloten – kunnen aandoen en hen zelfs kunnen doden niet te vrezen is, maar dat God moet gevreesd worden, Die de gehele mens, beide ziel en lichaam, en hierin komt de eenheid zeer sterk uit, kan verderven in de hel. Wie op Hem ziet waakt niet alleen over de ziel maar ook over het lichaam, en Gods kinderen zijn *mensen* Gods, tot alle goed werk volmaaktelijk toegerust (2 Tim. 3 : 17). Christus' woord keert zich dus tegen het onschriftuurlijk dualisme in plaats van dit ook maar in een enkel opzicht te steunen.

Om deze reden moeten wij de uitdrukking *onsterfelijkheid der ziel* met voorzichtigheid gebruiken.

Gelijk de ziel, afgezien van haar voortbestaan, evenals het lichaam sterfelijk is, is ook ons lichaam evenals de ziel onsterfelijk.

Want wel daalt in ons sterven ons lichaam in het graf en keert het tot stof weer maar het wordt niet vernietigd.

Het blijft, zij het dan in een levenskern of levenskiem, bestaan en in de opstanding schept God geen nieuwe lichamen maar worden onze „oude" lichamen opgewekt.

Wat in oneer en verderfelijkheid was gezaaid wordt in eer en onverderfelijkheid opgewekt, en *dit* sterfelijke zal onsterfelijkheid aandoen.

Heel de mens is voor de eeuwigheid geschapen en de gehele mens gaat, zij het dan ook door sterven en graf, door dood en ontbinding heen, naar zijn eeuwig huis.

Sterven, zo heeft *Dr A. Kuyper Sr* in *Van de Voleinding* gezegd, slaat niet alleen op 't lichaam maar op lichaam en ziel beide; „heel die voorstelling alsof de dood onze ziel niet raakte, alsof onze ziel onsterfelijk ware, en alsof we nu na onzen dood met ons lichaam en met de wereld niets meer uitstaande hadden, zoodat een ieder na zijn sterven heerlijk in onsterfelijkheid te midden van Gods engelen bloeide, is dan ook in lijnrechte strijd met wat de Schrift ons over het leven en sterven, naar ziel en lichaam beide, zoo thans reeds als eens voor eeuwig, onderwijst" [3]).

Wanneer we dit voorgaande samenvatten, moet vooropstaan, dat de mens, al is hij door God tot een eenheid geschapen, een tweevoudig bestaan heeft, waarvan bv. de Heiland getuigt in het woord, dat we zoëven reeds bespraken: *En vreest niet voor degenen, die het lichaam*

---

3) Deel IV, blz. 29, 30.

doden en de ziel niet kunnen doden, maar vreest veeleer Hem, Die beide ziel en lichaam kan verderven in de hel (Matth. 10 : 28).

Maar dit tweevoudig bestaan kan zowel sterfelijkheid als onsterfelijkheid genoemd worden.

Hoe moeten we dit verstaan?

We kunnen de onsterfelijkheid, want hierop komt het voor ons aan, eerst vanuit dit gezichtspunt beschouwen, dat zij de tegenstelling vormt van sterfelijkheid en sterven *als gevolg van het oordeel Gods;* ten tweede kan zij worden opgevat als aan te geven, dat de eens door God geformeerde mens voor de eeuwigheid bestemd is, dus *blijft voortbestaan* en *niet vernietigd* kan worden. En in de derde plaats kan dit woord ook aanduiden de *onontbindbaarheid* van ons leven, waarmee de ontbinding (vgl. Fil. 1 : 23), de wederkeer tot stof, de scherpe tegenstelling vormt.

Indien wij nu deze drie betekenissen goed vasthouden wordt het ons duidelijk in welke zin al dan niet van de onsterfelijkheid van de ziel en ook van het lichaam kan gesproken worden.

Nemen wij *onsterfelijk* in de eerste zin, dus, – in contrast met ons sterven – als de onmogelijkheid om het oordeel des doods te ondergaan, dan is, gelijk ons bleek, de ziel evenmin als het lichaam onsterfelijk, want het vonnis des doods heeft niet alleen des mensen lichaam maar ook zijn ziel en zelfs *primair* de ziel getrofen, en ten dage als de mens van de boom der kennis at, is hij, *de gehele mens,* de dood gestorven. Vatten we echter *onsterfelijk* in de tweede zin op van *voortbestaan,* natuurlijk principieel anders dan de heidense religie en wijsbegeerte dit leerden, dan is zowel het lichaam als de ziel onsterfelijk, want ook het lichaam wordt niet vernietigd doch weer opgewekt tot onverderfelijkheid en heerlijkheid. En verstaan we *onsterfelijk* in de laatste betekenis, dan kan alleen van de onsterfelijkheid *der ziel* gesproken worden, want al wordt ze tijdelijk *van het lichaam* ontbonden en los gemaakt, zij zelve maakt niet het proces der ontbinding door en alleen het lichaam keert tot stof weer. Het stof, dat is ons stoffelijk bestaan, keert, zo zegt de Prediker, tot de aarde weer, maar de geest keert tot God, Die hem geschapen heeft (Pred. 12 : 7). Hiermee is niet in strijd wat de apostel Paulus schrijft in Filipp. 1 : 23: *hebbende begeerte om ontbonden te worden en met Christus te zijn,* want hier wordt niet op een *ontbinding der ziel* gedoeld. Dit woord *ontbinding* wil eigenlijk zeggen: *opbreken,* zoals een tent bij het vertrek van de ene plaats naar de andere wordt uit elkaar genomen om elders weer gespannen te worden. De apostel zegt dus, dat hij begeerte heeft om uit dit leven heen te gaan naar de Here Jezus Christus, en spreekt met geen woord over de *ontbinding der ziel.* Deze is niet mogelijk; alleen het lichaam wordt

ontbonden; de ziel gaat naar haar eeuwig huis, en omdat de ziel in deze zin, deze bijzondere zin, *niet* sterfelijk is, spreken we gewoonlijk alleen van de onsterfelijke ziel; een spraakgebruik, dat voldoende bekendheid heeft om niet als ketterij te worden aangezien.

* * *

Wat geschiedt dus bij het sterven?

Dan wordt, we moeten dit even duidelijkheidshalve herhalen, de band, die lichaam en ziel verbindt in de zin, dat ze in wondere eenheid samenwonen, voor een tijd verbroken, zodat de ziel tot de opstanding des vleses zonder het lichaam is.

Dit is reeds een geweldig oordeel Gods.

Hij heeft de mens zo geformeerd, dat deze in zijn geestelijk en stoffelijk bestaan één is, de mens Gods, de beelddrager des Drieënigen, en deze eenheid behoort tot zijn levensheerlijkheid, waarin hij boven engel en dier verheven is.

Deze eenheid vormt mede zijn koningsglorie, en nu tast de dood, de verschrikkelijke tegenstelling van het leven, het eerst deze eenheid aan.

Sterven is immers breken en ontbinden, en wanneer de mens, omdat hij gezondigd heeft, door Gods straf de dood sterft, wordt deze band verbroken, die een onmisbare voorwaarde is voor zijn levensluister.

Ziel en lichaam scheiden van elkander, zoals ook Jezus Christus, onze Borg, Die in onze plaats de gehele dood doorleden heeft, de geest geeft en Zijn ontzield lichaam ten grave doet dalen, en wij mogen de ontzetting van deze gebrokenheid, zelfs bij het sterven van Gods kinderen, geen ogenblik vergeten. Zeker, dan vaart de ziel ten hemel op; Gods engelen, we zullen dit later uitvoeriger nagaan, dragen haar in het Vaderhuis; wat we grafwaarts dragen is „een stoffelijk overschot", maar het is toch het *lichaam;* het is maar niet een „broos omhulsel", dat de ziel blijde ontvloden is, want deze gedachte en voorstelling zijn in de grond heidens, al bedoelt men dit niet onchristelijk, maar het is ons lichaam, waarvan de apostel zegt, dat het ook een tempel des Geestes is, en van dat lichaam, dat tot stof weerkeert, is de ziel gescheiden. De tweeheid is tot gedeeldheid geworden; we staan bij het graf altijd voor de gedeelde mens, en in de ontroering over deze geweldige en onterende gevolgen der zonde kan ons niet alleen de wetenschap, dat „de ziel bij God is en nu juicht voor de troon" vertroosting geven maar is voor deze troost even sterk noodzakelijk het geloof, dat wat in oneer gezaaid is in heerlijkheid zal worden opgewekt. Het is dan ook opmerkelijk, dat in het Credo der Christelijke Kerk met name uitgesproken wordt het geloof in *de opstanding des vleses;* de opneming der ziel tot Christus haar Hoofd ligt hierin wel

opgesloten, maar wij belijden: ik geloof de opstanding des vleses en het eeuwig leven, en die hoop der verrijzenis, zo zingen we in een der schoonste van onze gezangen, die hoop moet al ons leed verzachten. Omdat we dit weten treuren wij niet als degenen, die geen hoop hebben, mits deze hoop altijd is het licht Gods, dat uitstraalt in de donkerheid der verbreking.

Deze verbreking is dus het eerste oordeel Gods in ons sterven.

Een scheiding, welke ook Zijn kinderen nog moeten meemaken, al is voor hen de dood geen betaling voor maar een afsterving van de zonden en een doorgang tot het eeuwige leven.

Ook hun levensband breekt, en ook hun lichaam, en zo komen we tot de tweeërlei toestand van lichaam en ziel, keert tot stof weer.

Nu hopen we later op dit punt nader in te gaan; hier is het ons er alleen om te doen om dit op de voorgrond te stellen, dat door de verbreking in het sterven ziel en lichaam van elkaar scheiden, en, dit vloeit uit deze doodsgedeeldheid voort, nu ook ieder een eigen lot ondergaan.

In de tussentoestand tussen sterven en opstanding zijn zij niet gelijk in lotsbedeling.

Ook al blijft er, – hoe is ons onbekend –, tussen elke ziel en elk lichaam verband, zij het dan onstoffelijk verband, bestaan, in het zijn-in-de-staat-des-doods is de ziel niet waar het lichaam is en omgekeerd, en de ontbinding brengt voor beide een geheel andere toestand mee.

De Heilige Schrift spreekt over dit tweeërlei lot zeer duidelijk, zoals bv. blijkt in de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus, en het is dan ook niet te verwonderen, dat in de valse religies en de ongeloofstheorieën, in de valse profetie en in de ketterijen, voor zover zij nog een stoffelijk en geestelijk bestaan aannemen, dit tweeërlei lot nog min of meer erkend wordt. De ziel gaat een andere weg dan het lichaam, want dit laatste, hetzij het begraven wordt of, zoals deze heidense gewoonte helaas ook in onze christenlanden meer en meer indringt, aan de verbranding wordt prijsgegeven, keert weder tot verbrijzeling; het wordt ontbonden tot stof; het maakt het vernederend proces der verderfelijkheid door en het wordt waarlijk gezaaid in schande en smaad. Hierover is dan ook geen verschil. De vragen betreffende de toestand van de mens na de dood raken niet zozeer het lichaam, al zijn ook op dit terrein in verband met de opstanding des vleses lang niet alle moeilijkheden opgelost en al is er bv. verschil van mening over de levenskiem, welke overblijft, of anders uitgedrukt over de copula, de verbinding tussen de verderfelijkheid en het opstandingslichaam. De problemen in dit stuk bewegen zich vooral om de toestand der ziel en vanaf de oudste tijden der Christelijke Kerk is over dit stuk niet gelijk gedacht. Hier is, om slechts een greep te doen, de grote controvers tussen Rome's vagevuur-leer en de

belijdenis der Reformatie, zoals deze in Zondag 22 van onze Catechismus ligt uitgedrukt; hier is ook het diepgaand onderscheid tussen de dwaling van de zieleslaap en het Schriftuurlijk geloof aan de bewuste zaligheid der zielen, en hier is niet minder de klove tussen Spiritisme en Theosofie enerzijds en de christelijke religie aan de andere kant.

Over deze tegenstellingen spreekt het volgend hoofdstuk.

Hier ging het om de bezinning op wat de Heilige Schrift ons over sterven en onsterfelijkheid heeft geopenbaard, en om deze geweldige waarheid, dat het bij het sterven niet uit is; dan blijft de mens voortbestaan, ook zonder lichaam; wel heeft dan de aardse tijd opgehouden; wel spreken we in onze woorden *nu* en *tussentoestand* en *hiernamaals* enz. zeer gebrekkig en anthropomorf over het eeuwig lot, dat bij de dood intreedt en aan de opstanding der doden voorafgaat, maar de Schrift openbaart deze werkelijkheid, dat al vindt de opstanding des vleses pas plaats aan het einde der tijden, de zielen, de zaligen nu reeds bij Christus zijn, en de ongelovigen „in de pijn". En over die werkelijkheid wordt ook de strijd gevoerd, die in de volgende bladzijden onze aandacht vraagt.

HOOFDSTUK II

DE STRIJD OVER DE BELIJDENIS VAN DE „TUSSENTOESTAND"

A. *De vagevuur-leer*

Over de toestand van de zielen der afgestorvenen tussen hun heengaan van deze aarde en de opstanding des vleses aan het einde der tijden heeft door alle eeuwen heen de menselijke geest met grote ernst nagedacht zonder te komen tot een antwoord, dat allen bevredigde, en is ook in de Christelijke Kerk geen eenstemmigheid van gevoelen geweest. De meningen zijn op dit punt, en dat reeds heel spoedig, uiteengegaan, wat ons, omdat het zulke diep-verborgene dingen betreft, niet verbazen kan. Het vloeit eigenlijk uit het geheimnisvolle van deze toestand voort, dat de ene een geheel andere verklaring gaf dan de andere en met name toen het dogmatisch denken nog pas in zijn eerste begin was, openbaarde zich zowel in dit stuk als ook in de andere eschatologische vraagpunten een soms fantastisch spel van beschouwingen. Dit spel nam, gelijk *Bavinck* opmerkt, vooral een aanvang, toen de wederkomst van Christus niet zo spoedig kwam, als aanvankelijk verwacht werd. Terwijl de apostolische vaders als *Ignatius* en *Polycarpus* zich nog hielden bij de eenvoudige gegevens der Schrift, dat nl. de vromen bij hun sterven terstond naar de hemel en de goddelozen naar de helse straf gingen, verkondigden de eerste kerkvaders, – ook al uit oppositie tegen de gnostieke ketterijen, welke zich vooral op deze leerstukken werpen –, reeds andere meningen. *Irenaeus* b.v. om hem even met nadruk te noemen, leerde, dat de zielen der vromen bij hun dood niet terstond in de hemel of in het paradijs of in de stad Gods kwamen (waartussen hij onderscheidde als de drie onderscheidene woonplaatsen van de zaligen na het eindgericht), maar in een onzichtbare, door God hun gegeven verblijfplaats, waarin zij de opstanding des vleses en de aanschouwing en genieting Gods afwachten. Die verblijfplaats is eigenlijk de hades, het dodenrijk; zoals Jezus Christus drie dagen vertoefd heeft in het dodenrijk om de heilige doden er uit te verlossen, verblijven ook de Zijnen in de hades; daar is eigenlijk ieder mens; daar zijn *alle* gestorvenen; allen ontvangen voor het eindgericht een hun waardige woon-

plaats of verblijfplaats, de gelovigen in Abrahams schoot en de ongelovigen in de pijn, welke beide de twee scherp onderscheiden afdelingen van het dodenrijk zijn [1]).

Deze voorstelling was in de oude Christelijke Kerk vrijwel algemeen.

Zelfs bij *Augustinus* vinden we nog deze gedachte van een hades, een dodenrijk buiten de hemel en buiten de hel, al maakte men toen reeds voor de martelaren een uitzondering.

Dezen waren volgens sommige kerkvaders terstond in de zaligheid opgenomen, in welk heerlijk lot volgens anderen ook zij mochten delen, die bijzondere goede werken gedaan en hun leven Gode gewijd hadden.

Zij gingen terstond bij hun sterven naar de hemel, omdat zij de hemelse zaligheid waardig waren, maar de anderen, die het niet zo ver gebracht hadden, moesten nog een tijd in de hades blijven.

En op dit laatste nu moet onze aandacht zich bijzonder richten.

Hierin liggen de oorsprongen van de vagevuur-leer, want, zo dachten de oude kerkvaders, voor de Christenen, die in de heiligmaking en de goede werken het niet ver gebracht hadden, was het noodzakelijk, dat zij, zij het dan in een gelukkige toestand, nog een tijdlang in het dodenrijk vertoefden, omdat zij bij hun sterven niet zonder tussenpauze of overgang in de hemel konden worden opgenomen.

Zij waren daarvoor niet heilig genoeg.

Zij moesten eerst meer geheiligd worden.

Voor hen was er een *loutering* nodig, en in deze gedachtengang is de kerk gekomen tot haar leer van het louterings- van het vagevuur. Een leer, een dwaling mogen we wel zeggen, welke vooral door de Alexandrijnse school, door *Clemens* en *Origenes* gepropageerd is, van wie de laatste in bijzondere zin de geestelijke vader van de vagevuurleer kan genoemd worden. Alleen met deze nadere verklaring, dat *Origenes,* die in de wederherstelling van allen en alles geloofde, de hades beschouwde als een louteringsplaats voor gelovigen èn ongelovigen. Alle straffen Gods zijn volgens hem geneesmiddelen; elk oordeel des Heren, ook in de hel, dient tot reiniging; de doden gaan naar de hades om daar gereinigd te worden zoals door het reinigingsvuur straks aan het einde van alle eeuwen heel de wereld in vlam zal gezet worden. Deze leer, die in het Oosten niet tot ontwikkeling kwam, werd in het Westen spoedig verbreid. Het reinigingsvuur werd niet alleen geplaatst in het gericht ten jongste dage maar ook in de tussentoestand; de hades werd opgevat als een purgatorium, alleen met deze correctie op *Origenes,* dat deze loutering niet werd doorgemaakt door de ongelovigen maar alleen door de gelovigen, die op deze wijze van God de

---

1) Vgl. *Dr H. Bavinck,* Gereformeerde Dogmatiek 1906, IV blz. 667 v.; *Dr R. Seeberg,* Lehrbuch der Dogmengeschichte, 1908, I S 115, 281, 316 u. s. w.; R.G.G. II S 533 u. s. w.

gelegenheid ontvingen om te boeten voor zonden, waarvoor hier geen voldoening was gegeven. Daarmee verbond zich de opvatting, dat voor gestorvenen nog voorbeden en offeranden konden gedaan worden, en zo kwam de kerk der Middeneeuwen, – daarin gesteund en geleid door de scholastieke theologie –, er toe de belijdenis van het vagevuur uit te spreken als het vuur, de plaats der loutering voor Gods kinderen op de weg naar de hemel.

Dit geschiedde op het concilie van Florence in 1439 onder *Paus Eugenius IV*.

Dit concilie, dat behoort tot een der zgn. reformatorische concilies, sprak uit, dat indien we hier op aarde tekort komen, onze zielen na de dood worden gereinigd, en stelde dus uitdrukkelijk vast, dat de gelovigen bij het sterven niet terstond naar de hemel gaan [2]).

Een beslissing, welke het concilie van Trente in 1563 (25e Sessie, op 3 en 4 Dec.) heeft overgenomen, waarin het duidelijk heeft verklaard, dat er een vagevuur, een louteringsvuur is (purgatorium esse) waarin de gelovigen gereinigd worden eer zij in de zaligheid worden opgenomen [3]).

Wat wil nu Rome met dit purgatorium?

Haar opvatting komt hierop neer, dat bij het sterven terstond zich de grote tegenstelling openbaart tussen gelovigen en ongelovigen; de laatsten worden onmiddellijk in het helse vuur geworpen, waar zij tot in der eeuwigheid in de pijn verkeren en waaruit geen verlossing mogelijk is; de gelovigen daarentegen ontvangen een ander lot, nl. dat der zaligheid en heerlijkheid. Maar... in dat lot is ook weer onderscheid. De vromen uit de oude bedeling hebben in de limbus patrum in het dodenrijk, d. i. in de schoot van Abraham, moeten wachten, totdat Christus in Zijn nederdaling ter helle tot hen kwam en hen uit deze verblijfplaats overbracht in de hemelse zaligheid. Ongedoopte kinderen, die gestorven zijn eer de doop, die de wedergeboorte werkt, hun kon worden toegediend, moeten verkeren in de limbus infantum, in welke verblijfplaats zij de volle zaligheid moeten missen. De zielen van hen, die òf na de ontvangst van de doop niet meer door de zonde besmet zijn of door hun goede werken zó gereinigd zijn, dat zij het louteringsvuur niet meer behoeven, gaan onverwijld de hemel binnen. Maar de andere gelovigen, en dat zijn bijna allen, die geen voldoende goede werken verrichtten, die niet hebben kunnen voldoen aan alle tijdelijke straffen in dit leven, welke zij voor hun vergeeflijke zonden moesten dragen, die dus gestorven zijn met een groter of kleiner nadelig saldo en met een overblijvende onreinheid, kunnen zó, zonder loutering, onmogelijk de hemel binnengaan en voor God verschijnen; Zijn engelen zouden

---

2) *H. Denzinger*, Enchiridion Symbolorum 1922, Nr 693 (p. 236).
3) Id. Nr 983 (p. 322 Decretum de purgatorio).

dezulken niet kunnen en mogen toelaten. Daarom moeten zij, aleer de poort des hemels zich voor hen ontsluit, een reiniging doormaken, welke plaats vindt in het purgatorium, het vagevuur, dat is een plaats tussen hemel en hel in, waarin alle hindernissen uit de weg worden geruimd, die de gelovigen beletten om de zalige gemeenschap met en de aanschouwing van God te ontvangen. In dit vagevuur nu moeten de gelovigen de tijdelijke straffen dragen, die, ook na de vergeving, op de zonden blijven rusten, of anders uitgedrukt, moeten zij aanvullen wat zij hier tekort kwamen en de schuld aanzuiveren, welke bij hun sterven nog is blijven staan. Bij dit alles kunnen zij geholpen worden en worden zij gesteund door de voorbeden der Christenen op aarde voor de afgestorvenen, die dus met hen meewerken om het verblijf in het reinigingsvuur zo kort mogelijk te maken.

Vandaar de naam *vage*vuur, want dit *vage* komt van vagen of vegen, dat reinigen en zuiveren betekent.

Het purgatorium dient, neen niet om zondaren nog te bekeren of Gods kinderen nog eens te beproeven, maar alleen om de laatsten te reinigen, waarbij dan het vuur, dit wordt in veler roomse voorstelling zeker stoffelijk gedacht, louterend op de „arme zielen" inwerkt.

Alleen... deze loutering is eigenlijk hoe langer hoe meer een *afbetaling* geworden en het vagevuur heeft de betekenis gekregen van het oord, waarin de nog resterende schuld, hetzij door de zielen, die daar zijn, hetzij door de goede werken, misoffers, gebeden enz. van de gelovigen op aarde kan worden voldaan.

Dit hangt met de gehele roomse leer van de goede werken samen, waarin eigenlijk de verhouding van de mens tot God geworden is tot een van de crediteur tot de debiteur, welke laatste nauwkeurig nagaat of de rekening klopt.

Pas als ze klopt kunnen de zielen het vagevuur verlaten, maar... niemand kan precies zeggen wanneer dat zijn zal. Evenmin als iemand weet, wie precies in het vagevuur komen, hoe het daar is en welke louteringsstraffen ondergaan worden, op welke wijze de gebeden en andere goede werken der Christenen op deze aarde de gestorvenen ten goede komen, kan ook geen priester bepalen hoe lang de gelovigen in het purgatorium moeten vertoeven. Rome heeft zelve gewaarschuwd tegen een al te curieuslijk onderzoek naar deze dingen, omdat dit de aedificatio ecclesiae, de opbouw der kerk zou schaden, en... de grove oppervlakkigheid van *Tetzel,* die in zijn aflaathandel precies kon zeggen, wanneer de zielen uit het vagevuur sprongen, is reeds lang en voor goed prijsgegeven. Men weet alleen, dat de gelovigen op enkele uitzonderingen na, maar dat zijn een klein getal en alleen uitverkoren martelaren en heiligen, in het vagevuur vertoeven; dat ze daar komen

niet om nog de kans te lopen om verloren te gaan maar om door deze loutering de hemel te bereiken; dat deze reiniging zeker niet licht valt, want dat het nauw luistert om in de hemel der heerlijkheid voor Gods heilige troon te kunnen verschijnen, doch dat *alle* Christenen, de een vroeger de ander later, uit dit purgatorium zullen uittreden om de hemel binnen te gaan. En als men vraagt naar schriftuurlijke gronden voor deze leer verwijst Rome gewoonlijk naar Mattheus 5 : 22, waar Jezus spreekt van *„strafbaar door het gericht* en *door het helse vuur;* naar Matth. 5 : 25, waar het woord *„gevangenis"* genoemd wordt, en naar 1 Corinthe 3 : 13, waar de apostel Paulus spreekt: *eens iegelijks werk zal openbaar worden; want de dag zal het verklaren, dewijl het door vuur ontdekt wordt, en hoedanig eens iegelijks werk is, zal het vuur beproeven,* en vs 15: *zo iemands werk zal verbrand worden, die zal schade lijden, maar zelf zal hij behouden worden, doch alzó als door vuur.*

* *
*

Oppervlakkig beschouwd is deze roomse voorstelling niet zonder bekoring.

Hoe kunnen wij, van wie zelfs de allerheiligsten slechts een klein beginsel der gehoorzaamheid hebben, zonder een radicale reiniging uit dit leven van zonde in de hemelse zaligheid overgaan?

Pleit er niet alles voor, dat de mens eerst een loutering doormaakt voordat hij in de hemel komt?

Schijnbaar wel, maar men vergete geen ogenblik, dat deze leer van het vagevuur bij Rome ten nauwste samenhangt met haar fundamentele leer van de rechtvaardiging, ook door de goede werken.

Rome's opvatting van de tussentoestand staat niet op zichzelf maar vloeit uit haar genadeleer voort, en we moeten haar dogma dan ook principieel bezien in dit licht.

Dit licht bestaat hierin, dat het eeuwige leven mede verdiend moet worden door de goede werken en het dus aankomt op het volbrengen van die gehoorzaamheid of die volheid van goed werk, welke vereist zijn om de heerlijkheid in te gaan en de aanschouwing Gods deelachtig te worden.

Tot deze volkomenheid brengen het slechts zeer weinigen.

De gelovigen sterven doorgaans met een groter of kleiner tekort.

Er is gewoonlijk nog veel schuld en tijdelijke straf voor een vergeeflijke zonde te voldoen en er moet voor een doodzonde nog veel afbetaald worden wanneer het uur van het sterven slaat.

Daarvoor nu, voor deze verdere afbetaling, voor deze completering van de goede werken, bestaat gelegenheid in het vagevuur, en daar kan

de gelovige, o zeker op grond van en door middel van de in hem ingestorte bovennatuurlijke genade, zijn schuld geheel en al voldoen en zich op deze wijze de eeuwige heerlijkheid waardig maken.

Het vagevuur is dus veel meer een afbetalings- dan een louteringsplaats, en dit is wel een der grootste bezwaren die wij op grond van de Schrift tegen deze leer hebben. Gods Woord leert ons immers, dat de rechtvaardige alleen uit het geloof leeft, en dat dit leven uit het geloof mogelijk is, omdat Jezus Christus *alles* volbracht heeft. Hij heeft *alle* schuld betaald en ook *alle* gerechtigheid verworven; Hij heeft volkomen gehoorzaamd en in Hem zijn wij geheiligd, en die in de Zoon gelooft *heeft* het eeuwige leven. Alles, wat Christus verwierf, is zijn deel, zij het dan ook, dat het in de weg van heiligmaking tot ontplooiing moet komen, en waarlijk, er behoeft niets meer aan de gelovige te gebeuren om hem de hemel te doen ingaan. Wie gelooft is „rijp" voor de hemel; wie in Christus is, is ook bereid om te sterven, hoezeer het subjectief bewustzijn hiertegen bezwaren maakt; Gods kind is niet pas geschikt voor de hemel in het ogenblik van het sterven, al moet het de raad des Heren uitdienen, maar van het eerste ogenblik van de wedergeboorte af aan, en de Vader ziet ons altijd aan in Jezus Christus. Daarom vallen ook de vragen, hoe het dan moet met de zonden, die ons nog in het sterven aankleven, weg, want deze zonden *zijn* gewassen in het bloed des Lams, terwijl immers in de dood *de* afsterving der zonde en van het lichaam dezes doods plaats vindt, zo dat er van een loutering na het sterven geen sprake meer behoeft te zijn. In het geweldig ogenblik van de losmaking van lichaam en ziel geschiedt de grote verlossing; gaat Gods kind volkomen geheiligd de heerlijkheid binnen, en deze ontzaglijke verandering brengt met zich mede een intrede in die hemelse wereld, waarin enkel heiligheid en zaligheid is.

Deze overgang is, o zeker een mysterie, dat nog veel vragen onbeantwoord laat.

Maar... Rome moet zich niet inbeelden, dat haar leer van het vagevuur alle raadselen oplost, want dit purgatorium hoopt de moeilijkheden op. Hoe, zo zouden wij willen vragen, kunnen de zielen daar boeten voor de zonden, hier op aarde bedreven; hoe geschiedt dit door materieel vuur [4]), zodat, zonder het lichaam, door de vlammen pijn geleden wordt; hoe werkt deze pijn, die al heel moeilijk is te denken, geestelijke reiniging, en dan een reiniging, die niet tot bekering leidt, want het vagevuur is geen bekeringsinstituut, maar dienen moet tot afbetaling van de tijdelijke straffen; hoe hebben de vromen uit het Oude Testament

---

4) De oudere Roomse theologen, zoals bv. *Bellarminus*, hebben er echt vuur onder verstaan; de nieuwere denken alleen aan *geestelijk* lijden nl. aan de pijn van het gemis van God en aan de kwellingen van het gevoel, hoewel sommigen, ook in deze eeuw, nog aan een werkelijk vuur vasthouden.

het met hun loutering gehad, en schept dit louteringsvuur geen grote ongelijkheid; hoe kan er, zo kunnen wij met onze vragen voortgaan, hier op aarde en in deze wereld voor de afgestorvenen gebeden en geofferd worden, en waar leert de Heilige Schrift, dat er gemeenschap is tussen de kerk hier op aarde en de vromen in het vagevuur; hoe kan door Christenen, die voor zichzelf tal van tekorten hebben, nog „gewerkt" en dan verdienstelijk gewerkt worden voor de afgestorvenen, en hoe geldt bij hun zonde en gebrek hun verdienstelijkheid voor degenen, die in het purgatorium zich bevinden; welke zekerheid heeft de priester, dat de zielen het vagevuur hebben verlaten of nog in deze louteringsplaats zich bevinden, en welke maatstaven gelden voor deze beoordeling? Op deze wijze kunnen wij de vragen vermenigvuldigen, en we stelden deze om aan te tonen, dat Rome met haar leer van de tussentoestand nog sterker voor het geheimenis komt te staan dan wij, die op grond van de Heilige Schrift geloven, dat Gods kind van stonde aan tot Christus, zijn Hoofd in de hemel, wordt opgenomen. Zeker, dit is, zoals we nog nader zien zullen, een groot mysterie, maar deze verborgenheid behoeft ons geen ogenblik te bewegen de toevlucht te nemen tot een andere leer, alsof in die andere beschouwing alle sluiers zouden zijn weggenomen. De „overzijde" van het graf blijft een ontzaglijk geheimenis, maar de huivering over deze verborgenheid verkeert dan in vreugde, wanneer we mogen weten, dat in het sterven de poort des hemels opengaat voor allen, die in Jezus ontslapen.

> Want na de dood is 't leven mij bereid
> God neemt mij op in Zijne heerlijkheid.

Maar dan de Schriftplaatsen, waarop Rome zich beroept!

We zullen de teksten, waarmede de voorbede voor de afgestorvenen verdedigd wordt, laten rusten, totdat we spreken over de vraag of er tussen de kerk hier op aarde en die in de hemel ook contact mogelijk is.

Evenals we hier niet spreken over al die Schriftplaatsen, die duidelijk zulk een tussentoestand verwerpen.

Wij bepalen ons tot het beroep van Rome op 1 Corinthe 3 : 12–15.

Daar zegt de apostel, – we laten hier volgen de vertaling van *Prof. Grosheide* –: *Iemand moge op de grondslag bouwen met goud, zilver, dure steen, hout, hooi, riet, (de aard) van ieders werk zal bekend worden. Want de (jongste) dag zal het duidelijk maken, omdat hij zich in vuur openbaart, en hoe de aard van ieders werk is, dat zal het vuur keuren. Indien iemands werk zal verbranden, dan zal hij (daardoor) gestraft worden, al zal hij zelf ontkomen, maar als uit vuur.*

In deze woorden wordt zeer zeker gesproken van een *openbarend*

vuur, van een *keurend* vuur, van een *oordelend* vuur, maar de grote vraag is of hiermee het vagevuur wordt bedoeld. En op die vraag geeft vs 13 in de woorden: *want de dag zal het duidelijk maken* reeds een voldoende antwoord. *De dag* is in het Nieuwe Testament, evenals in het Oude, de grote dag des Heren, de dag van Zijn gericht, de dag, waarop Hij de vierschaar spant, en niet een tijd van tussentoestand tussen sterven en opstanding. De dag is de doorluchte dag van onze Here Jezus Christus, die Zich in vuur openbaart, en dit vuur is het vuur des oordeels, dat verteert en loutert. Dit vuur brengt het goede van ieders werk aan het licht maar maakt ook scheiding tussen wat goed en kwaad is, en zelfs het werk der Evangeliebediening ontkomt aan dat heilig vuur Gods niet. Wie dan gearbeid heeft in overeenstemming met de grondslag Christus, hij ontvangt loon; wie ondeugdelijk werk leverde, wie het misschien goed bedoelde maar verkeerd deed, of wie zich teveel liet leiden door zondige motieven en onheilig vuur bracht op het heilige altaar, behoeft zelf niet verloren te gaan; zulk een dienaar kan zeer zeker een geredde zijn door Christus, maar zijn werk ontvangt niet het goddelijk keur; hij wordt behouden *als uit vuur,* dat is *ternauwernood,* omdat wat door het vuur gaat in de regel wordt verbrand en wat er nog goed uitkomt, als door een wonder het leven er afbrengt. Heel dit vuur, waarvan de apostel spreekt, wordt dus door hem gesteld in de dag der dagen en kan in geen enkel opzicht doelen op het vagevuur van de Roomsen. Evenmin als het *helse vuur* uit Matth. 5 : 22 een bewijs zou zijn voor het purgatorium; Jezus spreekt hier duidelijk van het *helse* vuur en van *strafbaar,* wat niet kan slaan op de verblijfplaats der gelovigen, voor wie deze tussentoestand generlei verband houdt met de hel, maar een voorbereidingsplaats is voor de hemel. De plaats uit de apocriefe boeken, 2 Makk. 12 : 42–46, waarop Rome zich beroept, kan hier gevoeglijk buiten beschouwing blijven [5]).

Deze leer van het vagevuur is door de reformatoren met kracht verworpen. *Luther* heeft in zijn krasse taal dit louteringsvuur een spook van de duivel genoemd; *Calvijn* heeft in zijn Institutie, boek III, een geheel hoofdstuk gewijd aan de bestrijding van deze dwaling (hfdst. 5), en spreekt zelfs van hen, „die de guldene zuiverheid van Gods Woord bezoedeld hebben met den drek van dat vagevuur" (par. 9); de tweede Zwitserse Confessie van 1566 belijdt, dat hetgeen sommigen leren van een reinigend vuur in strijd is met het christelijk geloof (cap. 26), en in onze eigen Belijdenisschriften blijkt duidelijk, dat de Gereformeerde kerken in ons vaderland van deze ketterij niets moesten hebben. Zij hebben zich dan ook gesteld tegen elke stroming, welke in vroeger en later tijd, vooral onder invloed van een vals mysticisme, dit vagevuur

5) Vgl. *Dr G. C. Berkouwer,* Conflict met Rome, 1948 m. n. hfdst. IV.

weer trachtte te importeren, en door haar is met alle kracht vastgehouden aan de leer der Heilige Schrift, dat allen, die in Christus geborgen zijn, naar het woord van de Heiland Zelf *geheel rein* zijn. Indien er door ons van een louteringsvuur zou gesproken worden, zouden we daarmede niet anders kunnen en mogen bedoelen dan het vuur der beproeving en met name de hitte der verdrukking (1 Petr. 4 : 12), waardoor God het geloof keurt en reinigt, en waardoor Hij Zijn kinderen doet ingaan in het koninkrijk Gods (Hand. 14 : 22). Maar van een purgatorium na dit leven, tussen aarde en hemel, weet de Heilige Schrift niets en mag geen sprake zijn in het Credo der Christelijke Kerk.

* * *

B. *De dwaling van de zieleslaap*

Een tweede onschriftuurlijke opvatting, waartegen wij ons op grond van de Heilige Schrift moeten keren, is de leer van de *zieleslaap,* welke hierop neerkomt, dat door het sterven de ziel, losgemaakt van het lichaam, in een toestand van bewusteloosheid geraakt en in diepe slaap neerzinkt; daaruit ontwaakt ze pas in de opstanding des vleses, en vóórdien is ze onbewust van alles, wat geschiedt; zij mist zonder het lichaam elke zintuigelijke waarneming; zij geniet geen zaligheid; zij lijdt geen pijn; zij slaapt en is afgesloten van alles wat buiten haar is.

Deze dwaling is reeds in de oude Christelijke Kerk gepropageerd en vond toen ingang bij tal van secten. Zij is in het Oosten, de wereld van de occulte verschijnselen, opgekomen; zij werd vooral voorgestaan door verschillende secten in Arabië en Armenië, en is vandaar ook in het Westen ingedrongen, doch werd al spoedig door de Roomse kerk veroordeeld. Deze moest zich met haar leer van hemel en hel, en niet het minst met haar leerstuk van het vagevuur, tegen deze valse voorstellingen verzetten en kon haar in haar kring dan ook met goed gevolg terugdringen. In de tijd der Reformatie is zij weer opnieuw opgekomen, en wel in de dwaalleer der Anabaptisten, die van oordeel waren, dat met de dood een onafgebroken nacht voor de zielen aanbreekt, waarin zij slapende, onbewust van alles, bewaard worden tot de dag der opstanding. Een gevoelen, dat ook verdedigd is geworden door de Socinianen en Arminianen, die alle werkzaamheid aan de doden ontzegden, en dat nog consequenter geleraard werd door hen, die niet alleen van eenziele*slaap* maar zelfs van een ziele*dood* spraken. Zelfs *Luther* neigde, zij het dan gissend, tot de voorstelling van een slaap tussen sterven en opstanding, al dacht hij zich die slaap als een vredige doodsslaap, waarin de zielen rustig en stil de komst van de Heiland verbeiden. Later is deze dwaalleer door verschillende ketters, o. a. door de Irvin-

gianen, verbreid geworden en tot nu toe vindt de gedachte van de psychopannuchia, (een toestand van gedurige nacht voor de ziel) aanhangers. Maar ze is van meetaf door *Calvijn* heel scherp bestreden. In zijn *Psychopannychia* heeft de grote hervormer met een overvloed van bewijzen uit de Heilige Schrift aangetoond, dat deze dwaalleer lijnrecht ingaat tegen de duidelijke openbaring Gods, en dat hij het noodzakelijk oordeelde in een afzonderlijk geschrift tegen dit onbijbelse gevoelen der Anabaptisten op te komen, bewijst enerzijds, hoe sterk de verlokking was, welke van deze ketterij uitging, maar tevens hoe gevaarlijk *Calvijn* dit deel der valse profetie gevonden heeft. En op zijn voetspoor moeten we ook nu nog belijden, dat wie op welke wijze dan ook een soort zieleslaap leraart en meent, dat tussen sterven en verrijzenis de zielen verzonken zijn, zij het ook in een vredige onbewustheid, op dit punt het christelijk geloof loslaat en zich schuldig maakt aan bestrijding van de Heilige Schrift. Met zachter oordeel mogen wij geen genoegen nemen.

Welke gronden voeren de voorstanders van de zieleslaap voor hun gevoelen aan?

Zij beroepen zich zeer krachtig op de Heilige Schrift, en wel op al die teksten, waarin de dood met een slaap vergeleken wordt. In Deut. 31 : 16 zegt de Here tot Mozes: *zie, gij zult slapen met uw vaderen;* Jesaja zegt van de rechtvaardige: *hij zal ingaan in de vrede; zij zullen rusten op hun slaapsteden* (Jes. 57 : 2); Jeremia kondigt dit oordeel aan de inwoners van Babel aan: *zij zullen een eeuwige slaap slapen en niet ontwaken* (Jer. 51 : 39); in Daniël 12 : 3 lezen wij van hen: *die in het stof der aarde slapen;* van het dochtertje van Jairus zegt de Here Jezus: *het dochterken is niet dood maar slaapt* (Matth. 9 : 24); *Lazarus, onze vriend,* zo spreekt de Heiland tot Zijn discipelen, *slaapt,* en Johannes voegt er aan toe, dat Hij sprak van de slaap des doods (Joh. 11 : 11–13); de apostel Paulus gebruikt meer dan eens de uitdrukking: *ontslapen zijn in Jezus* (1 Cor. 15 : 20; 1 Thess. 4 : 13), en al deze Schriftplaatsen schijnen de dwaling van de zieleslaap te steunen. Daaraan voegt dan de wijsbegeerte nog deze gronden toe, dat de ziel het lichaam nodig heeft voor haar bewuste werkingen; de mens ziet, o zeker niet zonder zijn geest, zonder zijn bewustzijn, want hierin ligt het waarnemen en kennen, maar dan toch door zijn oog, en hij hoort door zijn oor; hij tast met zijn handen en hij smaakt met zijn tong, en al deze bewuste werkzaamheden zijn onmogelijk geworden, wanneer de ziel van het lichaam gescheiden is en zich van deze organen, van de zintuigen, niet meer kan bedienen. Dan moet de ziel in een slaap vervallen, en dan in een diepe slaap zonder dromen, want ook dromen is niet mogelijk zonder de organen van het bewustzijn, en deze slaap zal pas een einde

nemen, wanneer het lichaam weer opgewekt en met de ziel verenigd wordt, zodat de ziel alle levensorganen weer tot haar beschikking krijgt.

Wat moeten we nu op deze argumenten antwoorden?

Laten we beginnen met de stelling, dat de ziel, de geest, dus wat geest is, zonder het lichaam niet kan werken.

Indien dit waar was zou God Zelf, Die geest is (Joh. 4 : 24) en geen lichamelijk bestaan heeft, de onbewuste God zijn zonder enige activiteit.

Indien deze leer gelijk had zouden de engelen, die geen lichaam bezitten en gedienstige geesten zijn (Hebr. 2 : 14), altoos in een toestand van bewusteloosheid verkeren en geen enkele werking verrichten.

Dan zou Jezus' woord onwaarachtig zijn, dat de Vader tot nu toe werkt, en zouden de engelen niet kunnen worden uitgezonden tot *dienst* dergenen, die de zaligheid beërven.

Reeds door deze schriftuurlijke tegenwerpingen wordt de leer van de zieleslaap weersproken, en het is niet waar, dat de ziel zonder het lichaam tot werkeloosheid en slaap gedoemd is.

Wel is het lichaam werktuig van de ziel, maar de ziel heeft haar eigen activiteit en arbeid.

Zij leeft niet door het lichaam doch het lichaam leeft door haar, en al is het, dat zij zonder het lichaam geen organische, werktuigelijke daden kan doen, die door middel van het lichaam geschieden en waarbij de actie der zintuigen vereist wordt, zij heeft toch haar eigen leven, dat zich na de dood kan ontplooien naar de door God haar verleende krachten.

Dit alles wordt niet krachteloos gemaakt door de zoëven genoemde Schriftplaatsen, want deze zeggen ons alleen, dat er een zekere gelijkheid is tussen de dood en de slaap. Zoals in de slaap de mens afgesloten is van de buitenwereld en onbewust van alles wat om hem heen gebeurt; zoals de slaap ons voor enkele uren losmaakt van ons werk en vrijmaakt van alles, wat het leven van ons eist, zó nu kan ook de dood een slaap genoemd worden, omdat de dood de banden breekt, die de mens aan het aardse binden. Dan heeft de aardse sfeer afgedaan; dan is er geen contact tussen doden en levenden; dan is er, en dat punt van overeenkomst mogen wij zeker niet vergeten, *rust* en *in Jezus ontslapen* wil dan ook zeggen ingaan in de eeuwige rust, die er eeuwig bij Hem is en die Hij voor de Zijnen bereid heeft. In die zin spreekt de Heilige Schrift over de dood als een slaap en nergens leert zij, dat de zielen der gestorvenen in een soort van bewusteloosheid of ongevoeligheid zouden verzinken. Integendeel predikt zij ons, dat de geesten der volmaakt rechtvaardigen in de hemel bewust verkeren; dat zowel de rijke man als de arme Lazarus zich ten volle bewust is van zijn staat en toestand na de dood; dat de zaligen na het sterven lof toebrengen aan

God en het Lam; dat de zielen onder het altaar tot God roepen, en van een onbewust vertoeven in een onbekende plaats, want deze dwaalleer is ook verlegen om de plaats te noemen, waar de zielen bewaard worden, weet Gods Woord niets. Dit zou geheel en al in strijd zijn met de formering der geesten door de Vader der geesten, en met de gave van het eeuwige leven door onze Here Jezus Christus. Dit leven verliezen Gods kinderen niet met de dood; dit leven, ook met zijn levensactie, kan door geen sterven verbroken worden; dit leven kan niet in een toestand van bewusteloosheid verzinken; het inwonen in het lichaam is naar het woord van de apostel een uitwonen van de Here, maar de verlating van het lichaam een gang naar het Vaderhuis om daar altijd met Jezus te zijn. Wanneer dan ook door onze Heiland gesproken wordt van de dood als van een nacht, waarin niemand werken kan (Joh. 9 : 4), doelt Hij met geen woord op een nacht van onbewustheid en werkeloosheid, maar beziet hij die dood van de zijde van ons leven; zo beschouwd houdt met het sterven onze arbeid op; treedt de rust in; komt het stilzwijgen; maar die rust is tevens de dienst van God, welke zich voor Gods kinderen na dit leven, en dan volmaakt, voortzet, en die door geen dood kan verbroken worden.

Wij verwerpen dus op grond van de Heilige Schrift de dwaling van de zieleslaap.

Ook het argument, dat degenen, die uit het graf teruggekeerd zijn, zoals Lazarus in Bethanië, niets vertellen konden van de toestand van de overzijde van het graf, is in geen enkel opzicht houdbaar.

De breuk door het sterven tussen het leven dáár en hier is, zoals wij later nog uitvoeriger hopen te bespreken, zo geweldig, dat er van die wereld hier niets gezegd kan worden.

Dit bewijst althans vóór de leer van de zieleslaap niets.

Wij hebben in haar te doen met één van die valse leringen, welke de mens heeft verzonnen, die, verlegen met het mysterie van de dood, zich niet wil buigen onder de eenvoudigheid des Evangelies maar in eigenwijsheid heeft gezocht naar een verklaring, die de zucht naar de geheimzinnigheid bevredigt.

Wij hebben in haar te doen met een ketterij, welke niet scherp genoeg kan worden gewraakt, omdat zij zich vergrijpt aan de duidelijke waarheid der Schrift en tevens aan Gods kinderen de troost ontneemt, dat van stonde aan hun ziel tot Christus, hun Hoofd in de hemel wordt opgenomen, en daar *bewust* de zaligheid van het Vaderhuis geniet.

Zij is de loochening van het woord des hemels: *zalig zijn de doden, die in de Here sterven,* j a v a n n u a a n, zegt de Geest.

* * *

C. *De dwaling der zielsverhuizing*

Nog veel verder van de Heilige Schrift verwijderd is de leer der zielsverhuizing, nl. dat de zielen der gestorvenen later in andere lichamen weer op aarde komen, om door dit proces *het* grote levensdoel te bereiken; dit doel bestaat in de volkomen loutering van de mens; deze reiniging komt niet in één leven tot stand; daarom moet de mens vele levens doormaken om al hoger en hoger te klimmen, en in die vele levens verhuist de ziel van het ene lichaam in het andere; ze wordt telkens opnieuw vlees, ze maakt de gang der reïncarnatie door totdat zij zich kan oplossen in het „goddelijke".

Deze dwaling is al heel oud; zij komt reeds voor in het oudste Brahmanisme; ze is aan het latere Buddhisme niet vreemd; ze is door Egyptenaren en Grieken verdedigd en heeft in de vorige eeuw in de Theosofie een nieuwe vorm gekregen.

Deze Theosofie, een creatie van *Mevr. Helena Blavatsky–von Hahn Rotenstein,* in samenwerking met *Kolonel Henry Olcott,* (zij dateert van 1875), en verder verbreid door *Annie Besant–Wood,* en de zgn. wereldleraar *Krishnamurti,* bedoelt het vormen van een kern van de algemene broederschap onder de mensen en het indringen in de onverklaarbare natuurkrachten in deze wereld, en zij gaat daarbij uit van de hoofdstelling, dat er geen transcendente God buiten ons maar alleen een *immanente* God in ons is; voorts, dat er van een verlossing door Jezus Christus geen sprake kan zijn, want de redding van de mens geschiedt niet door de verzoening van onze zonden; zonde en schuld erkent de Theosofie niet; zij wil alleen weten van zelfbevrijding van onvolkomenheid en onkunde, terwijl dan de eindelijke zaligheid wordt voorgesteld als de volkomen rust in het eeuwig-goddelijke. Verder gelooft de Theosofie aan de persoonsverdubbeling, steunt zij vooral op de telepathie, leert zij een evolutie in de onzichtbare wereld, waarmede in verband staat de leer van de *reïncarnatie* (de zielsverhuizing) naar de wet van *Karma,* de ijzeren wet van oorzaak en gevolg, waarin elke daad weer gevolg van een andere is. En tenslotte predikt de Theosofie de opklimming uit de uitwendige (exoterische) sfeer tot de esoterische sfeer der ingewijden, waartoe men alleen kan opklimmen langs verschillende trappen van ascese, studie, aanhoren van de occulte leer, meditatie, assimilatie enz. Het gebed heeft in deze valse leer bijna geen betekenis, maar alles komt aan op de kennis van het occultisme; hieruit is ook te verklaren, dat de moraal een zeer individueel karakter draagt. De Theosofie is een wonderlijk onchristelijk mengsel van allerlei heidense, oosterse elementen, waarin voor de specifiek christelijke gedachten als zonde, schuld, berouw, genade geen plaats is. Zij is verfijnd-materialistisch, want haar gehele systeem wordt door het materialisme beheerst.

Dit vraagt nog nadere verklaring.

Hoe komt de Theosofie aan deze wonderlijke ideeën en hoe verdedigt zij met name haar leer van de reïncarnatie? Deze laatste is alleen te verstaan, wanneer we ons rekenschap geven van de theosofische anthropologie, d.w.z. van haar gedachten omtrent de mens, die een mikrokosmos vormt in en tegenover de makrokosmos, de grote wereld rondom ons. Welnu, die mens bestaat volgens de Theosofie uit drieërlei: 1e een bezield, physisch lichaam, 2e een intellectuele ziel en 3e een goddelijke geest. Van die drie is alleen de goddelijke geest onsterfelijk; het physische lichaam sterft weg; de ziel leeft nog een tijd, maar de *geest* gaat door de dood in een eigen sfeer en blijft daar in de zalige rust. De duur van die rust wordt bepaald door de reinheid van des mensen gedachten en daden (de wet van Karma) in het leven, dat hij voor zijn sterven geleid heeft. Na die rust heeft er reïncarnatie plaats, komt de ziel weer in een ander lichaam en is er een nieuw voortgaan op de weg der ontwikkeling. Wat nu het *physische lichaam* betreft, dit bestaat uit drie principes (dat zijn de elementen, waaruit stof en kracht zijn gevormd), nl. *a.* het stoffelijk lichaam; *b.* de levenskracht of vitaliteit, die niet sterft maar in andere lichamen overgaat; en *c.* het astrale lichaam, het dubbel-lichaam, dat etherisch van aard is; dit astrale lichaam kan buiten het stoffelijke lichaam treden en aan anderen verschijnen; na de dood blijft het nog enige tijd als een soort nevel voortbestaan. En eindelijk de *intellectuele ziel* bestaat uit *a.* de dierlijke ziel, het voertuig van de wil, van het begeren, met name de zinnelijke begeerten en de illusie; en *b.* de menselijke ziel, die de zetel is van de rede. Bij de dood verenigen zich de hoogste delen van deze ziel met de geest en stijgen zo op tot de onsterfelijkheid; in die onsterfelijkheid gaat alles toe langs de weg van evolutie, en die evolutie staat weer in het nauwste verband met het leven op aarde. Tenslotte eindigt deze evolutie in de volkomen onsterfelijkheid, die slechts door weinigen, alleen door de „verlichten", bereikt wordt; daar is de mens alwetend; hij kent en beheerst daar de natuur; regelt daar zijn volgende incarnaties, en degenen, die tot deze trap opklimmen, kunnen zich vertonen met een heilige krans, een nimbus. Zo wordt de gehele leer van de mens beheerst door een bizarre evolutie-theorie, die van zonde en schuld, van straf en genade niet spreekt, en een kunstig verdichtsel is van de mens, die geen wijsheid kent, omdat hij de waarheid Gods in Jezus Christus heeft verworpen en Zijn openbaring veracht.

Deze evolutie-theorie ligt ook ten grondslag aan de dwaasheid van de reïncarnatie.

De mens, die in één levensperiode niet tot volkomen heiligheid komt, moet heel wat aardse phases doormaken eer hij zover is, en zo is er een

gedurig uitgaan uit de stoffelijke wereld hier tot de astrale wereld aan de overzijde van het graf en uit deze astrale wereld weer tot ons.

Hoe dit geschiedt?

De Theosofie beweert, dat de ziel, dus de van het materiële lichaam verloste ziel, eerst komt in een onzichtbare verblijfplaats, de *komaloka,* het oord der begeerte genoemd.

Dit oord is, evenals het purgatorium van de Roomsen, een louteringsoord en verdeeld in zeven afdelingen, elke afdeling in overeenstemming met de trap van zedelijke ontwikkeling, waarop de mens in zijn aardse leven gestegen of gebleven is.

De zielen blijven daar ook zo lang als het voor ieder noodzakelijk is en al naar gelang de aardse reiniging gevorderd is, om vandaar, wanneer *de* grote les geleerd is, over te gaan in de hemel der Theosofie, nl. de *davachan.* In die z. g. n. hemel zijn weer zeven onderscheidingen, die alle op elkaar volgen en alle moeten worden doorgemaakt om de volkomenheid te bereiken, terwijl de zielen daar vertoeven om iets van de hemelse heerlijkheid te smaken en zo gedrongen te worden haar volkomen te bezitten. Alleen... ze vertoeven er slechts kort; *ze keren naar de aarde weer;* ze moeten weer vlees worden; het evolutie-proces moet zich voltrekken, en wanneer zij tot de aarde terugkeren vindt er onder ons mensen een geboorte plaats, maar in die geboorte wordt de geborene niet voor de eerste maal mens; neen hij is nu voor de zoveelste maal in deze wereld, en hij moet hier weer een leven en levenstijd doormaken om zijn reiniging verder voort te zetten. Hoeveel tijden de mens moet doorlopen; hoe vaak dus de reïncarnatie plaats vindt; hoe dikwijls de tocht en terugtocht der zielen geschiedt hangt af van de gedragingen van de mensen en wordt beheerst door de leer van *Karma,* van de ijzeren wet, dat *al* wat de mens zaait, hij dat boetend maaien zal; pas wanneer deze wet ten einde toe is vervuld lost de ziel zich, – want ook de Theosofie is door en door pantheïstisch –, op in God, om dan de volkomen rust te vinden. Zo gaat de mens de harde weg der „geestelijke" evolutie, waarop hij van geen verzoening door Christus' bloed weet en niet juicht in de belijdenis van de opstanding des vleses en het eeuwige leven. Een weg, die deterministisch bepaald is door een onafwendbaar lot, dat naar de onwrikbare wet der causaliteit alles regelt en alles regeert.

Dit alles is in één woord onchristelijk.

De Theosofie botst met haar godsvoorstelling, met haar negatie van de zonde als schuld voor God, met haar valse voorstelling van verlossing en zaligheid, met haar fatalistische karma-leer in elk punt tegen de Heilige Schrift, en dit blijkt bijzonder in haar onbijbelse reïncarnatieleer.

Immers, indien de Theosofie gelijk had, zou de mens in staat zijn zich-

zelf te vernieuwen; ligt zijn loutering en redding in zijn eigen hand; wordt het lichaam iets geheel bijkomstigs en niet meer dan een kerker voor de ziel; is er van een scheppingsorde Gods geen sprake, en zou ook Jezus Christus niet zijn verrezen uit het graf; er zou geen triomf over de dood zijn maar een eeuwige gebondenheid in het geweld van de doodsmacht. En inplaats van de nadruk te leggen op de geweldige verantwoordelijkheid van de mens verzwakt zij die door al haar beweringen. Zij leert immers, dat de mens zó lang en zo vaak de aardse levenstijd doormaakt totdat het proces der heiliging is voltooid; welnu, dan behoeft die mens zich nimmer bezorgd te maken hoe het met hem afloopt; hij komt tenslotte toch wel klaar; is het nu niet, dan in een volgende periode, en is het niet in dit lichaam dan in het volgende; de ernst der naderende eeuwigheid behoeft hem geen ogenblik te verschrikken en hij heeft altijd zijn eigen evolutie in de hand. Wat zal hij zich dan tenslotte inspannen en waarom zo hard gezwoegd en geslaafd?

Dit ondermijnt de levensernst en... de ernst van het sterven.

De Heilige Schrift zegt het ons geheel anders en leert ons omtrent de dood andere dingen.

Niet alleen heeft iedere ziel haar eigen lichaam maar, en dit vloeit uit het voorgaande voort, de band tussen dat lichaam en die ziel kan in het sterven ook slechts éénmaal breken.

De mens sterft slechts *éénmaal* en niet meermalen, zoals de Theosofie moet leren, want het is de mens gezet *éénmaal* te sterven.

En die gestorvenen keren niet tot ons weer maar wij gaan tot hen.

Ik zal, zo zegt David na de dood van zijn kind, *wel tot hem gaan maar hij zal tot mij niet wederkomen,* want bij de dood is het beslist.

Dan komt het oordeel en valt de crisis.

Dan is er van geen herhaling en geen revisie meer sprake.

Dan is de mens of eeuwig zalig of eeuwig verloren.

Deze ontzaglijke waarheid der Heilige Schrift wordt door de Theosofie met haar reïncarnatie-leer losgelaten en daarom bedreigt zij de zielen door haar leugen. Hierin ligt eigenlijk het ernstigste bezwaar, dat we tegen deze theorieën omtrent de dood en de doodstoestand hebben. Want wel zijn al deze gedachten ook verwerpelijk, omdat ze uitgaan van een zekere praeëxistentie en zelfstandigheid van de zielen; omdat ze tekort doen aan het wezen van de mens en ons tevens in het duister laten hoe de zielen telkens van het ene lichaam in het andere kunnen overgaan; omdat ze pantheïstisch de zielen tenslotte in de godheid laten opgaan, maar haar onchristelijkheid is vooral hierin gelegen, dat zij een louteringsweg voorstellen, waarin het geweldige van en het oordeel in de dood opgeheven en die dood niet meer *als straf* beschouwd wordt. In het evolutie-proces is de dood een voor-

uitgang; een schakel in de keten der reiniging; een stap vooruit in de goede richting, en zo is het voor de mens buiten Christus *niet*. De dood is voor hem de ingang in het eeuwig verderf, waaruit geen ontkoming mogelijk is, omdat hij geen verlossing van de straf vond in de enige Middelaar. En aan de andere kant is het sterven voor Gods kinderen de doorgang tot het eeuwige leven, waarin zij terstond worden opgenomen en waaruit zij niet meer kunnen uittreden. Van een voortgang in heiligmaking is in deze heerlijkheid ook geen sprake meer, want de verlosten zijn heilig, bekleed met lange witte klederen en staande voor de troon van het Lam (Openb. 7 : 9–14). Hierover hebben we ook reeds even gehandeld, toen we de roomse leer van het vagevuur bespraken; het zal niet nodig zijn deze dingen hier te herhalen. Uit dit alles blijkt ons, dat de Theosofie en haar leer van de reïncarnatie geheel en al ligt buiten het erf van het Christendom, en dat zij, we aarzelen niet om dit zo kras mogelijk uit te spreken, als valse religie een openbaring is van de komende antichrist. De valse profetie en de valse christussen banen de weg voor de mens der zonde, en wanneer door *Spiritisme* en *Theosofie* en andere dwalingen de harten zijn afgetrokken van het Woord Gods en gevangen in de slavernij van de heidense valse religie, is de baan vrij, waarin *de* ongerechtige kan optreden. De *Theosofie* is daarom een van de tekenen der tijden, die de gemeente aanspoort tot grote waakzaamheid en tot nog ernstiger leren kennen en belijden van de beginselen, welke God ons in Zijn Woord geopenbaard heeft. Figuren als *Annie Besant* e. a. zijn dwaalleraars en verleidsters, en ook tegen hen moet de worsteling voor de waarheid met ernst en trouw worden gevoerd [6]).

* * *

D. *De dwaling van het Spiritisme*

Naast de anti-christelijke dwaling van de theosofische reïncarnatie heeft ook de leer van het Spiritisme, dat een verkeer tussen de levenden en de doden mogelijk acht en in praktijk zegt te brengen, grote ingang gevonden in de ontkerstende wereld zowel hier als in Amerika. Dit Spiritisme (in engels-sprekende landen gebruikt men de naam Spiritualisme, maar Spiritisme is beter, omdat de eerste naam de algemene aanduiding kan zijn van een wereldbeschouwing, welke in tegenstelling met het materialisme in de geest, de spiritus het wezen aller dingen

---

[6]) *G. Wisse*, De moderne Theosofie 1909; *Dr J. C. de Moor*, De verhouding van Theosofie en Christendom 1904; *Dr H. Bouman*, De moderne Theosofie; *Dr H. M. van Nes*, De nieuwe mystiek 1901; *Dr W. Geesink*, Van 's Heeren Ordinantiën III blz. 331 e.v.; en Gereformeerde Ethiek I blz. 321 e.v.; *H. Bakker*, Stroomingen en Sekten van onzen tijd 1929.

ziet), dit Spiritisme is, hoewel het in zijn tegenwoordige vorm pas dateert uit de vorige eeuw, in zijn wezen al eeuwen oud. In Deutronomium 18 : 11 spreekt Mozes op bevel des Heren reeds van het *vragen der doden* en in Jesaja 8 : 19 wordt dit doden vragen ook genoemd. Reeds toen kwam het raadplegen van de afgestorvenen voor, dat echter door de Here een gruwel genoemd wordt. De gedaante, waarin deze afgoderij thans optreedt, is echter uit veel later tijd, want het moderne *Spiritisme* vindt z'n oorsprong in enkele occulte gebeurtenissen in het jaar 1847 in een klein plaatsje in de staat New-York in Amerika. Daar nam een zekere familie *Fox* haar intrek in een huis, dat als een spookhuis bekend stond en waarin allerlei vreemde geluiden gehoord werden, en al spoedig ontdekten de dochters des huizes (31 Maart 1848), dat deze kloppingen antwoorden waren op gestelde vragen. Uit het getal kloppen kon men letters en zo woorden en straks namen en zinnen lezen, en deze kloppen waren afkomstig van een geest van een marskramer, die in dat huis vermoord en in de kelder begraven was. Ook wist een der dochters van *Fox* later een tafel in een eigenaardige draaiende beweging te brengen, die daarbij dan iets naar achteren boog, en door het tikken van een der poten het gevraagde getal van een letter in het alphabet aanwees. Deze „verborgenheden" breidden zich nog uit; er waren spoedig personen, die buiten hun wil begonnen te schrijven; en men geloofde, dat de hand van deze *mediums* bewogen werd door een of andere geest, die op deze wijze verkeer zocht te verkrijgen met de wereld der levenden en openbaringen deed uit het rijk der doden en uit de mysterieuze sfeer der geesten.

Deze geheimzinnigheden werden spoedig in geheel Amerika bekend en vonden bij velen gretig geloof.

Dit geloof werd gesterkt door de uitbreiding van deze openbaringen. Allerlei wondere dingen kwamen voor en het aantal mediums nam toe.

Verrassend groot werd het getal van hen, van wie de geesten zich bedienen konden om verkeer met de levenden te oefenen.

Schier ongelooflijke mededelingen werden uit het geestenrijk gedaan, en dit gebeurde in bijeenkomsten, welke de naam van séances kregen, in welke séances allerlei communicatiemiddelen met de geestenwereld werden ontdekt.

Het bleef waarlijk niet bij één spiritistische methode.

Niet alleen gaven variërende kloppen en magnetische tafeldansen de letters van het alphabet aan; niet slechts hielpen andere hulpmiddelen bij het vormen van woorden; ook bleef het niet bij de schrijvende mediums, die de berichten uit de dodenwereld optekenden, maar de geest van de afgestorvene kon zich zo meester maken van het medium,

dat deze geheel en al sprak en handelde, zoals de geest het wilde; ja, de „openbaringen" gingen zo ver, dat zelfs de geesten verschenen in zichtbare en tastbare gestalten, die later zelfs zouden gefotografeerd worden. Zo werd het Spiritisme tot een geweldige macht, die in die tijd van weinig geestelijk leven, van toenemend ongeloof, van grof materialisme, van dodende levensverzakelijking een grote invloed oefende op vele harten, die in de stofvergoding geen bevrediging vonden en met vreugde deze „overwinning" van de geest begroetten. En het overweldigend occulte karakter van deze richting was niet minder oorzaak, dat velen zich lieten meetronen en het Spiritisme spoedig de ene triomf na de andere behaalde. Men beschouwde het als een nieuw evangelie, dat tegenover het kille rationalisme en het brute materialisme de werkelijkheid van de geest overtuigend bewees; dat aantoonde, dat het met de dood niet uit is, maar dat ook een nieuwe boodschap bracht van hemel en hel, waarvoor de Christelijke Kerk haar theologie geheel moest herzien. Er scheen een nieuwe periode in de cultuurgeschiedenis te zijn aangebroken, die aan de vermoeide zielen nieuw leven en wondere vrede zou geven.

Dit Spiritisme verbreidde zich spoedig over de gehele wereld, en geen wonder.

De tijd was voor dit occultisme gunstig, omdat èn het rationalisme èn het materialisme niet langer bevredigden, en in het Spiritisme gezien werd de zegepraal over de stof. Zo vond reeds in 1852 het Spiritisme ingang in Schotland; in Engeland verkreeg het door de verbijsterende vermeerdering van het aantal séances veel aanhang; van Engeland uit drong het door in de andere landen van Europa, waar verenigingen werden opgericht ter bestudering en verbreiding van deze nieuwe richting, en in 1857 kwam het ook in ons vaderland. Een zekere *Marthese* was de vurige ijveraar voor dit bekorend occultisme in 1865 werd in Den Haag, waar heel veel mensen wonen, die uit Indië komen en spoedig openstaan voor deze geheimzinnige dingen, een spiritistische vereniging opgericht, die de geheimzinnige naam *Oromare* droeg en tot 1871 bestaan heeft; in 1869 volgde de vereniging Veritas te Amsterdam en in diezelfde stad in 1889 de vereniging Harmonia. Gaandeweg breidde zich deze beweging uit, hoewel al spoedig verdeeldheid ontstond. Twee stromingen bekampten elkander, de z. g. n. franse richting, die ook de leer der zielsverhuizing, de reïncarnatie huldigde en dus overhelde tot de Theosofie, – en de engelse richting, die hiervan niets weten wilde. In ons vaderland vond de eerste stroming haar verdediger in *Dr Roorda van Eyssinga,* die de reïncarnatie verdedigde in zijn tijdschrift „De blijde boodschap", terwijl tegen hem overstond o.a de bekende schrijfster *Eliza van Calcar,* die in haar orgaan „Op de grenzen van twee

werelden" de zielsverhuizing bestreed. Later is de reeds genoemde vereniging *Harmonia* geworden tot de centrale Nederlandse vereniging van Spiritisten, die voor de oorlog ongeveer 30 afdelingen telde en ongeveer 2100 leden, en aangesloten was bij de spiritistische internationale, welke haar hoofdzetel te Parijs heeft. Ze gaf toen een 14-daags orgaan uit, genaamd „Spiritistische Bladen"; de bekende *Ds M. Beversluis* was een van haar vurige verdedigers; hij schreef: *Het gebied van het geheimzinnige* en tal van artikelen in het maandblad „Het toekomstig leven". De invloed van het Spiritisme beperkte zich voornamelijk tot de grote steden, waar deze occulte bijgelovigheden in de geestelijk verarmde en verdwaasde kringen tal van aanhangers vinden.

Welke is nu de grondgedachte van deze richting?

Zij gaat uit van het bestaan van de *geest*, en is hierin een verklaarbare reactie tegen het stofvergodend materialisme.

Verder leert zij, dat die geest, of, zoals de Spiritisten het noemen, het geestelijke lichaam bij het sterven opstaat, van het stoffelijk lichaam, dat ter ontbinding wordt prijsgegeven, voor goed afscheid neemt, en nu gaat verkeren in een sfeer, welke in overeenstemming is met het leven hier op aarde.

Was dit leven slecht, dan komt de geest in de sfeer der duisternis, waaruit echter de engelen de zielen redden; was dit leven goed, dan opent zich de sfeer der zaligheid, waarin de goede zielen gelukkig en gezellig met elkaar leven.

Een zaligheid echter, en dat moet hieraan terstond worden toegevoegd, die niets heeft uit te staan met de zaligheid, welke de Schrift leert, en die de verlosten genieten voor Gods troon.

Van zulk een geluk weet het Spiritisme niets en wil het niets weten, evenals het ook de opstanding des vleses verwerpt.

Vanuit deze sferen nu oefenen de geesten contact met de levenden op deze aarde, en die verschijningen nemen de volgende vormen aan, welke hier achter elkaar zonder nadere aanduiding of uitvoerige bespreking genoemd worden. Ze zijn: *a.* kloppingen, zoals bij het begin van het Spiritisme gehoord werden, en tafeldans, waarin door een aantal stoten of kloppen de letters van het alphabet worden aangeduid; *b.* schriftelijke mededelingen, waarbij of gebruik wordt gemaakt van bewegingen met een tevoren bepaald alphabet (psychograaf), of het medium zelf direct schrijft (de schrijvende mediums); *c.* mondelinge bekendmakingen, waarbij het medium doorgaans in een slaaptoestand (trance) verkeert en allerlei woorden spreekt, verzen reciteert, verhandelingen houdt, openbaringen doet, terwijl dan de stem een andere klank aanneemt; *d.* allerlei physische verschijnselen, nl. verschuiven van voorwerpen, zweven van meubelstukken en zelfs van personen boven de

grond, het brengen van voorwerpen, vooral van bloemen in de spiritistische kring (apport); *e.* geestverschijningen, die aangeduid worden als transfiguratie en materialisatie; bij de transfiguratie neemt het medium de gelaatstrekken, de lichaamshouding en zelfs de stem aan van de persoon, die het voorstelt, en in de materialisatie verstoffelijken de geesten zich en verschijnen in een stoffelijk omhulsel. Al deze vormen vinden plaats in de séances, de opzettelijke spiritistische „vergaderingen", waarin het medium de tussenpersoon is tussen de geestenwereld en de levenden. Het Spiritisme heeft om zijn „openbaringen" te verdedigen zelfs de fotografie te hulp geroepen, waardoor tal van materialisaties en lichtverschijnselen, die hiermede gepaard gaan, zijn vastgelegd. Op deze wijze zo beweert het Spiritisme, is er een gedurig verkeer tussen de beide werelden, welke gemeenschap over en weer steun en troost biedt en zowel gestorvenen als levenden tot leiding en wijsheid is op de weg, die aan gene en deze zijde van het graf bewandeld wordt. Dat zulke geheimzinnigheden grote bekoring hebben voor sensationeel-aangelegde zielen bevreemdt niet.

Nu valt bij nauwkeurige beschouwing veel van deze bekoring weg. Tal van verschijningen berusten òf op bedrog òf op suggestie òf op clairvoyance, al moet worden toegestemd, dat niet alle spiritistische „openbaringen" zó te ontraadselen zijn.

Er blijven mysterieuze dingen over, die het Spiritisme verklaart uit het verkeer met de doden, en het is juist op dit punt, dat wij tegen deze moderne dwaling de strijd voeren.

Zulk een verkeer is niet mogelijk, tenzij God door Zijn macht de doden doet verschijnen, gelijk Mozes en Elia op de Thabor verschenen zijn. De dood maakt scheiding tussen deze wereld en die des grafs, en bij de dood valt de beslissing; degenen, die in Jezus ontslapen zijn, gaan naar de hemel, en die niet hebben geloofd naar het verderf. Nu is het niet mogelijk de zalige zielen uit de hemel op te roepen om hier op aarde in welke vormen ook te verschijnen, want dan zou de mens hier aan hun zaligheid afbreuk doen, terwijl uit de gelijkenis van de arme Lazarus ook duidelijk blijkt, dat de verlorenen geen gemeenschap hebben met de levenden. Indien zulk een communicatie mogelijk ware, zou de rijke man zeer zeker zelf aan zijn broeders verschenen zijn om hen te waarschuwen; nu vraagt hij, dat een engel tot hen gezonden wordt. De Schrift leert ons dus, dat geen mens, ook geen medium, de scheiding, de breuk kan teniet doen, die God Zelf in het sterven geslagen heeft, en wij moeten daarom beginnen op de voorgrond te stellen, dat geen schepsel een contact teweeg kan brengen tussen de levenden en de doden. In hoeverre de duivel, die door de antichrist ook tekenen en wonderen doet, een zeker contact kan teweegbrengen is een

andere vraag, die straks aan de orde komt; dit doet bovendien niets af aan het feit, dat de macht over de dood en over de doden niet berust bij de mens, ook niet bij een medium, maar bij de almachtige God alleen, want Hij is het, Die doodt en Die levend maakt. Het spiritistisch streven is dan ook een zich vergrijpen aan hetgeen God enkel en alleen in Zijn eigen macht gesteld heeft, – al hult zich het Spiritisme dikwerf in een vroom gewaad van allerlei godsdienstige termen.

Hoe moeten echter de verschijnselen, welke geen bedrog of handigheden zijn, verklaard worden?

Het antwoord is bij vele verschijnselen vrij eenvoudig.

Bij de tafeldans zoeke men de solutie in de magnetische kracht, terwijl verder tal van mediums helderzienden of clairvoyantes zijn.

Voorts mag niet vergeten worden de geweldige kracht der suggestie, die hier een grote rol speelt, en het merkwaardig verschijnsel van de hallucinatie, waarin iemand in wakende toestand allerlei gestalten ziet, die er niet zijn.

Ook moet in veel gevallen gedacht worden aan de hypnose, welke in de meeste séances haar luguber werk doet, en verricht ook het somnambulisme in deze geheimzinnigheden zijn duister werk.

En ten slotte moge door ons als Christenen, die leven bij het Woord Gods, niet worden afgewezen de verklaring, dat veel van de „openbaringen" te danken is aan de inwerking van boze geesten. Al behoeven en al mogen wij niet al deze geheimzinnige verschijnselen als „duivelswerk" veroordelen; al moeten wij zelfs voorzichtig zijn met ons requisitoir aan het adres van de vader der leugenen, omdat de mens zichzelf daarbij gaarne vrijpleit; al hebben we ons te wachten voor de oppervlakkige volksverklaring, dat „satan al deze dingen doet", toch werkt in het Spiritisme, in deze anti-schriftuurlijke en dies anti-christelijke valse profetie de vorst der duisternis, en het is waarlijk niet onwaarschijnlijk, dat hij zijn boze geesten uitzendt om de mediums te exploiteren. En zelfs is het o. i. niet uitgesloten, dat deze boze geesten onthullingen doen uit het dodenrijk, al zullen ze van de hemel niets kunnen vertellen. Dat wij daarbij niet mogen vergeten, dat de duivel ook de mensen misleidt en hij in zijn „openbaringen" de vader der leugenen blijft, spreekt wel vanzelf. En ook om dat feit heeft ieder Christen zich van al deze séances verre te houden en zich met alle kracht te weer te stellen ook tegen de „vroom" ingeklede propaganda van het Spiritisme.

Het Woord Gods laat ons dienomtrent niet in het onzekere.

Al was het hedendaags Spiritisme in de dagen van de oude bedeling niet bekend, in het heidendom werd er wel contact gezocht met de doden, en voerde men de pretentie, dat de vragen aan de doden door

hen beantwoord werden. En dit vragen nu, dit contact met de doden door de levenden wordt door de Here nadrukkelijk en met bedreiging van Zijn straffen aan Israël verboden. In Zijn Wet spreekt Hij door Mozes tot Zijn volk: *onder u zal niet gevonden worden die zijn zoon of dochter door het vuur doet doorgaan,... of die de doden vraagt, want al wie zulks doet, is de Here een gruwel, en om dezer gruwelen wil verdrijft hen de Here uw God voor uw aangezicht uit de bezitting* (Deut. 18 : 10--12). En de profeet Jesaja, die zijn volk bestraffen moet om allerlei goddeloosheid, roept het schuldige Juda toe: *Wanneer zij dan tot ulieden zeggen zullen: vraagt de waarzeggers en duivelkunstenaars, die daar piepen en binnensmonds mompelen, zo zegt: zal niet een volk zijn God vragen? zal men voor de levenden de doden vragen?* (Jes. 8 : 19). Het was dus de gewoonte de geesten te raadplegen, en daartegen komt de profeet in de naam des Heren met alle kracht op. Het *vragen aan de doden* is een gruwel voor God en van deze scherpe critiek der Heilige Schrift mogen wij niets afdoen. Al zou het dus zó zijn, dat een medium in generlei rapport staat met de duivel en zijn invloed niet ondergaat; al hebben we ook alleen te denken aan clairvoyance en telepathie, aan hallucinatie en suggestie, *de begeerte om contact te hebben met de doden, het willen oproepen van de doden is, al blijft de zaak voor de mens onmogelijk, zonde, gruwel voor God.* Het is een zonde tegen het derde gebod, dat ons gebiedt de naam, dat is ook de openbaring des Heren, recht te gebruiken en alleen in die openbaring te zoeken wat wij nodig hebben voor dit en het toekomende leven. *Tot de Wet en de Getuigenis; indien zij niet spreken naar dit woord, het zal zijn, dat zij geen dageraad zullen hebben* (Jes. 8 : 20). En geen dageraad kent ook het Spiritisme, dat zonde bedrijft tegen de openbaring Gods; dat aan bijgeloof zich schuldig maakt; dat doen wil, wat Gode alleen toekomt; dat te kort doet aan Zijn eer, en dat een van de listen van satan is om de mens af te trekken van de openbaring in Jezus Christus en hem te misleiden door de wonderen van zijn valse profetie.

De conclusie, welke wij hieruit trekken, kan dan ook geen andere zijn, dan dat het Spiritisme zonder enige reserve te veroordelen is.

Deze reserve kan ook niet gevonden worden in de geschiedenis van de tovenares van Endor (1 Sam. 28).

Wat in de nacht van Endor is gebeurd kan òf zo verklaard worden, dat God, Die alleen de macht over de doden heeft, Samuel heeft doen verschijnen om tegen Saul te getuigen, òf zo uitgelegd, zoals *Prof. Geesink* doet, dat de tovenares in somnambule toestand de hallucinatie heeft gehad van de oude man met de mantel, die zij zelf in Rama meermalen gezien zal hebben.

In die toestand spreekt zij dan met de stem van Samuel tot Saul, en gebruikt God haar zoals Hij zelfs de ezelin van Bileam gebruikte om Zijn oordeel aan de afvallige koning Saul aan te kondigen.

Hieruit blijkt niets ten gunste van het Spiritisme.

De Schrift geeft geen ogenblik toe, dat er verkeer tussen de levenden en doden mogelijk is, en in elk geval noemt zij al deze dingen een gruwel voor God. En wat Hem een gruwel is mag ons niet trekken. Christendom en Spiritisme zijn onverenigbaar [7]).

* * *

E. *De dwaling van de „nieuwe lichamelijkheid"*

Met het vraagstuk van het contact tussen de doden en de levenden hangen nog meer problemen samen dan alleen in het Spiritisme naar voren zijn gebracht. Hiertoe kan ook worden gerekend de vraag, of, indien wij niets van de gestorvenen te weten krijgen, zij van ons geen kennis dragen, en of er niet een medeleven is van de triomferende met de strijdende kerk. Deze vraag is door Rome in haar leer van de voorbede der heiligen bevestigend beantwoord, en ook onder de Gereformeerden zijn er wel, die tot deze voorstelling overneigen; we zullen echter hier dit vraagstuk niet behandelen, maar het bewaren tot het positieve gedeelte, wanneer wij nl. een onderzoek instellen naar hetgeen de Heilige Schrift leert omtrent de een of andere kennis, welke de zaligen in de hemel hebben van de kerk op deze aarde. Hier bespreken wij een andere kwestie, nl. deze, of voor het bewuste leven hiernamaals en voor het onderlinge contact in de hemel het niet noodzakelijk is, dat de verlosten een soort nieuwe lichamelijkheid krijgen. Hoe kunnen de „zielen" anders elkaar zien en met elkaar spreken, en kunnen uit zulk een nieuwe lichamelijkheid ook niet de verschijningen van de doden, welke het Spiritisme zelfs gefotografeerd heeft, worden verklaard? Indien dit het geval was, zouden heel wat geheimzinnigheden voor ons zijn opgelost en zou ook het verblijf der zielen in de hemel, en haar bewuste verblijf, voor ons veel beter verklaarbaar zijn. Want al verwerpen wij de leer van de zieleslaap, een ziel zonder lichaam blijft voor ons toch altijd een onwezenlijk, een ongrijpbaar, een onvoorstelbaar iets, dat vooral in zijn bewustheid ons een moeilijk op te lossen raadsel is.

Deze laatste moeilijkheid heeft velen er toe gebracht een *nieuwe lichamelijkheid* te leren.

Omdat zij zich de ziel zonder het lichaam niet konden denken, en

---

[7]) Vgl. *G. Wisse*, Het Spiritisme, 1913; *J. Visser*, Modern Bijgeloof; *A. B. W. M. Kok*, Verleidende Geesten, 1939, waarin ook over de Theosofie wordt gehandeld, e. a.

die ziel volgens hun voorstelling zonder de lichaamsorganen niet leven en werken kan, hebben zij de mening verkondigd, dat de zielen, wanneer zij uit dit lichaam verlost worden, een nieuw *aetherisch lichaam* ontvangen.

Dit nieuwe lichaam moet dan zo worden gedacht, dat de zielen bij het scheiden van haar lichamen òf de organische grondvorm van dit lichaam behouden, of een geheel nieuw, uit de allerfijnste stof samengesteld lichaam ontvangen, waardoor zij met de buitenwereld in gemeenschap kunnen blijven.

De wijsgeer *Leibnitz* heeft deze theorie omtrent het leven aan de overzijde met kracht verdedigd.

Ketters als *Böhme* en *Swedenborg* hebben haar met liefde verder verbreid.

Onder sommige lutherse theologen vond zij nog al ingang, die nl. deze nieuwe lichamelijkheid in verband brachten met de viering van het Avondmaal; door de consubstantiatie ontstaat er nauwe gemeenschap met Christus' lichaam en bloed en deze gemeenschap heeft de vorming van de Geistleiblichkeit tot gevolg.

En eindelijk heeft zich met deze voorstelling een andere gedachte verbonden, dat nl. de mens voor de tussentijd tussen sterven en opstanding een provisioneel, een tijdelijk, interimistisch lichaam verkrijgt, een „Zwischenleiblichkeit", die weer wegvalt, wanneer in de opstanding des vleses ons verheerlijkte lichaam zich met de ziel verenigt.

Voor dit tussenlichaam, waarover tal van beschouwingen bestaan, welke onderling vaak sterk uiteenlopen, voeren de voorstanders ook tal van argumenten aan.

Het eerste is, dat de bewoners van de hemel of van het dodenrijk door de Schrift zo worden beschreven als wij hen hier op aarde kennen; zij zitten op tronen; zij hebben vingers en een tong; zij staan voor de troon; zij wuiven met de palmtakken, zij zijn met witte klederen bekleed en dit is toch niet mogelijk zonder een of andere lichamelijke gedaante. En het sterkste bewijs voor deze gedachten meent men te vinden in wat de apostel Paulus schrijft in 2 Corinthe 5 : 1 ev., waar hij van het sterven aldus spreekt: *Want wij weten, dat, zo ons aardse huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig, in de hemelen. Want ook in dezen zuchten wij, verlangende met onze woonstede, die uit den hemel is, overkleed te worden. Zo wij ook bekleed en niet naakt zullen gevonden worden. Want ook wij, die in deze tabernakel zijn, zuchten, bezwaard zijnde; nademaal wij niet willen ontkleed, maar overkleed worden, opdat het sterfelijke van het leven verslonden worde.* In deze woorden leest men dan, dat de apostel Paulus wel de afbraak van dit aardse ge-

bouw, d. i. van dit lichaam, verwacht, maar tegelijk de opbouw van een nieuw gebouw; hij zal niet ontkleed doch overkleed worden; naakt wordt hij niet bevonden, en dit gebouw uit God (zoals er eigenlijk staat) kan niet anders zijn dan het nieuwe lichaam, dat na het sterven ons deel wordt. Een beroep op de Schrift, dat we niet alleen vinden bij de voorstanders der nieuwe lichamelijkheid, maar ook zelfs bij de Theosofen, wier voorstelling van het astrale lichaam na de dood met deze dwaling vrijwel geheel overeenkomt. We moeten de samenhang zelfs zo zien, dat deze opvatting, welke hier besproken wordt, uit de Theosofie is geïmporteerd in de christelijke beschouwing van leven en dood; niet de leer der latere (en vooral) lutherse theologie is primair en nieuw, maar de oosterse valse profetie van de Theosofie.

Wat moet op deze Schriftargumenten geantwoord worden?

In de eerste plaats dit, dat het volkomen waar is, dat de Heilige Schrift over de afgestorvenen spreekt in de taal van deze aarde, doch dat ze dit moeilijk anders kan doen. Zo spreekt zij ook in haar anthropomorfisme over God Zelf. Zo stelt zij ons de engelen voor, maar daaruit volgt niet, dat God een lichaam heeft en de engelen een gedaante bezitten zoals wij. Hoe zal de Schrift over de hemel kunnen spreken in hemelse termen en uitdrukkingen, welke wij niet kennen noch verstaan, en als zij van de doden handelt moet zij dit doen op een wijze, welke noodzakelijk aan het aardse is ontleend. Daarbij laat zij geen ogenblik na ons eraan te herinneren, dat wij in die hemellingen met zielen, met geesten te doen hebben (vgl. Hand. 7 : 59; Hebr. 12 : 23; Openb. 6 : 9; 20 : 4), die zeer zeker elkander kunnen zien en horen en met elkander gemeenschap kunnen oefenen, maar dat op een wijze, welke voor ons verborgen blijft en waarin wij ook niet moeten willen indringen. Wij mogen vooral ten opzichte van deze dingen niet wijs zijn boven hetgeen wij behoren wijs te zijn, en zullen het antwoord op de vele vragen, welke zich bij dit stuk aan ons opdringen, aan God moeten overlaten. Deze vragen geven ons althans generlei vrijmoedigheid om uit de anthropomorfe manier van spreken over de doden en uit de aards-stoffelijke voorstelling, welke de Heilige Schrift ons geeft, te concluderen tot een soort tussenlichamelijkheid, hoe fijn en astraal, hoe hemels en supranatureel dit lichaam ons ook wordt voorgesteld. Deze conclusie is niet christelijk maar heidens van aard.

Tot deze conclusie geeft ook 2 Corinthe 5 : 1–4 geen recht.

De apostel Paulus vergelijkt hier de aardse en de hemelse toestand, en spreekt over wat bij het sterven gebeurt.

Dan breekt deze aardse tabernakel, dat is, ja eerst ons aards, stoffelijk lichaam maar ook daarmee verbonden ons ganse aards bestaan.

Dan wordt deze breekbare tent opgerold, want we moeten alles ver-

liezen, maar Gode zij dank, Zijn kinderen blijven niet arm en naakt.

Terstond wacht hun een andere woning, een ander gebouw, een huis, niet met handen gemaakt maar eeuwig in de hemelen.

Terstond gaat de hemel, gaat het Vaderhuis voor hen open, en dit gebouw uit God is dus de zaligheid en heerlijkheid, waarin de zielen van hen, die in Jezus ontslapen, terstond bij hun sterven worden opgenomen.

Hier is van een nieuw lichaam geen sprake, wat vooral hieruit blijkt, dat de apostel, hoewel hij weet, dat het gebouw bij God hem wacht, het liefst met lichaam en ziel terstond in de heerlijkheid zou worden opgenomen.

Dit sluit juist zulk een tussenlichaam uit, en deze voorstelling is ook in strijd met wat de Heilige Schrift meer dan eens over de verrijzenis des vleses zegt. Deze opstanding is de herleving van ons lichaam, dat wij eens bezeten hebben, en een derde lichaam kent de Schrift niet. Dit zou trouwens ook met Gods schepping in strijd wezen en een tussenstof inschuiven tussen lichaam en ziel. Hij schiep de mens lichaam en ziel, stof en geest, en niet met of van een derde substantie. Wanneer er nu tussen die beide nog iets anders is, een astraal lichaam b.v., schept God iets nieuws, krijgen we een dualisme tussen geest en stof, hetwelk dan in de synthese van de z.g.n. Geistleiblichkeit moet worden opgeheven en verzoend, en raken we met het opstandingslichaam in grote verlegenheid. Bovendien zijn de voorstanders van dit tussenlichaam er niet zeker van, wat nu eigenlijk de stof van deze lichamelijkheid is. De ene heeft al wonderlijker voorstelling dan de andere, en men weigert zich te schikken naar de grote eenvoudigheid des Evangelies, dat ons op meer dan een plaats duidelijk de zaligheid en heerlijkheid der *zielen* leert. En wanneer men dan telkens weer komt met zijn bedenkingen, welke oprijzen uit de moeilijkheden betreffende lichaamloze zielen in de zalige staat hiernamaals, zij geantwoord met het vermaan van *Calvijn:* „Verder, naar hun toestand in de tussentijd nieuwsgierig onderzoek te doen, is niet geoorloofd en niet dienstig. Velen kwellen zich zeer door de vraag te bespreken welke plaats ze beslaan, en of ze de hemelse heerlijkheid reeds genieten of niet. Maar het is dwaas en lichtvaardig naar onbekende zaken verder te onderzoeken dan God ons toestaat te weten... Welke leeraar of meester zal ons dan openbaren wat God verborgen heeft?" (Institutie III, 25, 6). Welnu, dan is het al heel dwaas en zondig de verborgenheid tot openbaring te willen maken door menselijke redeneringen, welke ten diepste hieruit voortvloeien, dat men het machtige wonder Gods niet kan aanvaarden; dit wonder nl. dat Hij de mens schept met een eigen lichaam en eigen ziel, ieder van eigen substantialiteit, en dan zo samengesteld, dat, al blijft de breking van de band

tussen lichaam en ziel een straf op onze zonde, nochtans de ziel zonder het lichaam bewust kan blijven bestaan en ook bewust zalig is in het Vaderhuis bij Jezus. Zeker is deze verborgenheid groot maar zij is dan ook de wijzen en verstandigen, die haar willen ontleden, verborgen en de kinderkens, die eenvoudig willen geloven, geopenbaard. De laatsten hebben niet de verwachting van een nieuwe lichamelijkheid nodig om in vrede te ontslapen en getroost de zaligheid tegemoet te gaan.

* * *

F. *De dwaling der conditionele onsterfelijkheid*

Nog een enkele afwijkende mening moet hier besproken worden, al zal dit in dit verband heel kort geschieden; ik doel op deze opvatting, dat de onsterfelijkheid van de mens afhankelijk is van de conditie van het geloof in Jezus Christus. Velen, o. a. *Prof. Dr A. Th. Jonker* in Nederland, die het verloren gaan en het eeuwig verderf van zovele millioenen niet konden rijmen met Gods liefde, hebben de mening gepropageerd, dat degenen, die niet geloven, bij het sterven vernietigd worden, vergaan, dus niet voortbestaan, en alleen zij, die in Christus zijn geborgen, het eeuwige leven hebben. Indien dit zó is, is er slechts een gedeeltelijke onsterfelijkheid, maar valt ook alle straf Gods, alle rampzaligheid, alle helse pijn weg, en heeft feitelijk de gelijkenis van de arme Lazarus en de rijke man haar betekenis verloren. Anderen, die niet zó ver willen gaan, nemen na de dood een uitgebreide bekeringsmogelijkheid aan, die pas haar beslag krijgt in de zaligheid van de laatste zondaar en de wederherstelling van alle dingen. Dan is er ook geen eeuwige straf. Dan valt bij de dood *niet* de beslissing. Dan is er in de eeuwigheid nog verandering mogelijk, en verandert het gehele beeld van de tussentoestand. De voorstanders van deze meningen beroepen zich er op, dat het woord *eeuwig* in de Bijbel doorgaans niet betekent *eindeloos* maar voor lange tijd; dat er telkens in de Schrift sprake van is, dat *alle* mensen zalig worden (Joh. 3 : 16; 1 Cor. 15 : 22, 27, 28; 1 Tim. 2 : 4; 1 Joh. 2 : 2); dat straks *alle* tong zal belijden, dat Jezus Christus is de Heer (Fil. 2 : 10, 11); dat God wil, dat *allen* tot bekering komen (2 Petrus 3 : 9), en dat het Evangelie ook aan de doden is en wordt verkondigd (1 Petrus 3 : 19; 4 : 6).

Op ieder van deze argumenten willen we kort ingaan.

Wat de betekenis van het woord *eeuwig* betreft, is deze, met name in verband met het *leven* (Joh. 3 : 36), de zaligheid (Hebr. 5 : 9) altijd eindeloos, zoals ook God eeuwig en Christus eeuwig genoemd worden; wanneer dan de zalige vreugde zonder einde is, zou de keerzijde, de buitenste duisternis wel een einde kennen?

Ten opzichte van het woord *alle* en een uitdrukking als: *de gehele wereld* zij alleen opgemerkt, dat deze woorden nooit kunnen betekenen: ieder mens, hoofd voor hoofd, maar of aanduiden *allerlei* mensen, of *de* nieuwe mensheid in haar organisch geheel, of alle bepaalde mensen, nl. die in Christus zijn, of de wereld, zoals zij als Zijn scheppingswerk uit Gods handen is voortgekomen; hoe kan de apostel Paulus, die in 1 Cor. 16 in duidelijke taal zegt, dat ieder, die Christus niet liefheeft een vervloeking is, tegelijk beweren, dat allen zalig worden, en hoe zou God, Die zeker wil dat allen, nl. van *ons* zegt Petrus, d. i. van de uitverkorenen, tot bekering komen, Zichzelf zó kunnen tegenspreken, dat Hij op de ene plaats de onbekeerde het oordeel laat aanzeggen en op de andere boodschapt dat er geen oordeel is? Maar dan Fil. 2 : 10, 11?

Er staat toch duidelijk, dat *alle* tong Hem belijden zal als de Heer!

Ja, maar er is ook een belijden *niet-tot-zaligheid;* een erkentenis: Hij is het toch; een moeten toestemmen: Jezus, Die ik verwierp, is toch de Kurios, en in die zin zal Zijn heerlijke naam in de dag der dagen uitgeroepen worden door duivelen en verlorenen.

De laatsten hebben reeds, voor zover ze gestorven waren, van Zijn overwinning gehoord; *in de gevangenis,* d. i. in de boeien der duisternis is aan de geesten der onrechtvaardigen Zijn triomf aangezegd; velen van hen hadden reeds tijdens hun leven de boodschap van Zijn liefde gehoord; aan hen, die nu dood zijn, is, toen zij nog leefden, de tijding der zaligheid gebracht (dat is de betekenis van 1 Petr. 4 : 16 *is* den doden verkondigd, d.w.z. aan hen, die dood zijn, toen zij nog leefden), maar zij hebben zich niet gewonnen gegeven; in Christus' grote dag zullen zij *allen* Hem zien, en dan, vol wroeging, moeten belijden: Hij is toch de Heer, Hij is toch de Zaligmaker! maar dan is het voor hun zaligheid te laat. En dan worden ze van de aarde verdaan, d. i. uitgebannen uit de nieuwe wereld; ze zullen niet meer zijn; zij worden verdaan, d. w. z. voor eeuwig uitgeworpen, en van een bekeringsmogelijkheid na de dood weet het Woord Gods niets.

Het is de mens gezet eenmaal te sterven en *daarna* het oordeel [8]).

Als Christus komt gaan de gelovigen met Hem in de eeuwige vreugde en de ongelovigen in de eeuwige pijn.

Daar wordt het vuur niet uitgeblust; daar sterft de worm niet.

Daar openbaart zich Gods recht en liefde tot in eeuwigheid.

* * *

---

8) Over Hebr. 9 : 27 in verband met Christus' wederkomst, wordt uitvoerig gesproken in het derde deel van deze trilogie; hier kan er reeds dit van gezegd worden, dat het oordeel bij het sterven en het laatste oordeel te onderscheiden zijn als het individuele, meer verborgen èn het generale publieke oordeel.

G. *Het gereformeerde belijden*

Het is voor een juist inzicht in de leer der laatste dingen niet overbodig even ons rekenschap te geven van wat de gereformeerde symbolen over de reeds behandelde punten hebben uitgesproken. Deze uitspraken zijn over het algemeen sober. Dit deel der waarheid, al moest de Reformatie scherp partij kiezen èn tegen de dwaling van het vagevuur èn tegen die van de zieleslaap, was niet in die mate in het geding als de belijdenis van de rechtvaardigmaking door het geloof en die van de kerk en de sacramenten; het stond niet op het eerste plan, en over het algemeen dachten de kerken der Hervorming in dit stuk gelijk. Vandaar, dat tal van Confessies over de tussentoestand zich kort uitdrukken, zoals duidelijk blijkt uit onze Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Catechismus, die beide ons wel niet in het onzekere laten maar zich toch tot slechts enkele zinnen beperken. Deze soberheid mag dus niet zo verklaard worden, dat de Reformatoren met dit leerstuk verlegen zaten, wat uit *Calvijns* bestrijding van het vagevuur en de zieleslaap wel heel duidelijk blijkt; de Gereformeerden althans hebben ook hierin de leer der Schrift duidelijk onderscheiden en zonder enige twijfeling uitgedrukt; zij achtten het echter niet noodzakelijk deze vertolking der waarheid breed te geven, zoals zij in andere leerstukken gedaan hebben.

In dit licht willen we nu enkele Belijdenisschriften nader bezien en wij beginnen dan met die uit de kerken buiten ons vaderland.

We willen ze raadplegen op een drietal punten.

In de eerste plaats inzake het stuk van de onsterfelijkheid van de mens en zijn voortbestaan na de dood.

Ten tweede wat betreft de veroordeling van het vagevuur en een overgangstoestand tussen de aarde en de hemel, waarin de zielen een loutering zouden moeten doormaken.

En in de derde plaats op het punt van de tussentoestand in het algemeen zowel van de ongelovigen als de gelovigen.

Wat het eerste punt aangaat leren de Gereformeerden zeer duidelijk de onsterfelijkheid van de *mens*, niet alleen van de ziel maar ook van het lichaam in deze zin nl., dat ook het lichaam voor de eeuwigheid bestemd is. Want wel drukt de eerste Zwitserse Confessie *(Confessio Helvetica prior* 1536) zich aldus uit, dat de mens bestaat uit lichaam en ziel, waarvan het lichaam sterfelijk (tödtlich) en de ziel onsterfelijk (untödtlich) is (art. 7), maar hierin ligt allerminst een ontkenning van de opstanding des vleses. En de tweede Zwitserse Belijdenis *(Confessio Helvetica posterior* 1562) spreekt zeer klaar uit, dat de mens bestaat uit twee verschillende substanties in een persoon, nl. uit een onsterfelijke ziel (anima immortali), die, gescheiden van het

lichaam niet slaapt noch tenonder gaat, en een sterfelijk lichaam (corpore mortali), dat echter in het laatste oordeel zal opgewekt worden uit de doden, zodat, en op deze woorden komt het voor ons aan, de gehele mens blijft in der eeuwigheid (ut totus homo inde aeternum maneat). Zelfs het lichaam in de dood (vel in morte) blijft toch eeuwig, en van een dualisme tussen lichaam en ziel is generlei sprake (Art. VIII). Dit is de doorgaande leer van de Gereformeerde Belijdenisschriften, en vooral in hetgeen zij uitspreken over de toestand van de mens na de dood en de verrijzenis van het lichaam, blijkt zonder enige twijfel over te laten, dat zij alle de onsterfelijkheid, gelijk de Schrift ze leert, aanvaarden, en, al spreken ze van een onsterfelijke ziel en een sterfelijk lichaam, met deze onderscheiding en met deze laatste uitdrukking in geen enkel opzicht bedoelen de eenheid van de mens in lichaam en ziel te ontkennen en het eerste van mindere waarde te achten. In wat zij getuigen omtrent de schepping van de mens naar het beeld Gods komt de zuivere waardering scherp uit, en in haar hebben de Gereformeerden tegenover alle rooms dualisme tussen natuur en genade en alle doperse contrasten tussen stof en geest vastgehouden aan de heilige eenheid, welke de Schepper Zelf in de mens gelegd en voor de eeuwigheid bestemd heeft.

Het tweede punt, dat we hier bespreken is dat van het vagevuur.

Hierover, evenals over de zieleslaap, luidt het oordeel der Gereformeerde symbolen onverdeeld veroordelend, en reeds *Zwingli* heeft in 1523 in zijn bekende Stellingen (Thesen) uitgesproken, dat de Heilige Schrift van geen vagevuur na deze tijd afweet en het oordeel der gestorvenen alleen Gode bekend is (57, 58). Ditzelfde oordeel handhaaft hij in zijn Fidei Ratio van 1530, waarin hij het vagevuur in strijd acht met de genadige voldoening door Christus gegeven, welke een volkomen verzoening heeft teweeggebracht (art. 12; vgl. ook de Berner Thesen van 1528). De zoëven genoemde tweede Zwitserse Belijdenis van *Heinrich Bullinger* geeft een zeer scherpe kritiek op het roomse purgatorium, en stelt daar tegenover, dat wij geloven de vergeving der zonden en het eeuwige leven, dat ten volle aan de gelovigen geschonken wordt (art. 26). Opmerkelijk is ook, dat deze uitvoerige en scherp geformuleerde Confessie daarop terstond laat volgen een veroordeling van de verschijning der geesten aan de levenden. Hoewel toen van het *hedendaagse* Spiritisme niets bekend was, geloofde men wel hieraan, dat de geesten der doden aan de levenden verschijnen konden en hen konden smeken hen te verlossen van de helse straf; deze verschijningen worden door de Zwitserse kerken geheel en al onschriftuurlijk geacht met een beroep op Deut. 18 : 11 en Lukas 16 : 29 e.v. Ook de Franse Geloofsbelijdenis (Confessio Gallicana 1559) acht het vage-

vuur verwerpelijk en een uitvindsel van dezelfde soort als de processies enz. (Art. 24), terwijl de Hongaarse Confessie, de Erlauthaler Confessie van 1562, zeer uitvoerig de leer van het vagevuur bestrijdt. De loutering en reiniging van al onze zonden, zo zegt ze, ligt in de genade Gods, in het bloed van Christus en in de heiliging door de Geest; de loutering, welke Rome wil, is in geen enkel opzicht nodig en in strijd met de verzoening door Jezus Christus, terwijl het verblijf van Gods kinderen in zulk een tussentoestand ook uitgesloten wordt door hetgeen de Schrift ons duidelijk leert in b.v. Lukas 16, Fil. 1 en 2, Openb. 5, 6. Het beroep van Rome op bepaalde teksten in de brieven van de apostel Petrus gaat niet op (in het artikel De purgatorio). Deze zelfde Confessie verwerpt ook in een ander artikel het bijgeloof van de geestverschijningen, zoals het toen veelvuldig voorkwam, en spreekt hierin eenzelfde taal als de tweede Belijdenis der Zwitsers.

Over het laatste punt, dat wij hier behandelen, laten de meeste symbolen, zij het dan kort, zich duidelijk uit.

Het zal niet nodig zijn ze alle te noemen omdat ze vrijwel in de formulering van de waarheid overeenstemmen.

Alle belijden, dat met en na het sterven degenen, die in Christus begrepen zijn, tot Hem worden opgenomen, en de ongelovigen gaan in het eeuwig verderf.

Alle laten ook de zaligheid der ziel terstond na dit leven aanvangen en de heerlijkheid van het lichaam, dat is de heerlijkheid van de gehele mens in en na de opstanding uit de doden.

Hierin is tussen de Gereformeerden geen verschil, al drukt de een zich ook wat positiever uit dan de andere.

Zij stellen zich alle zonder enige reserve tegenover welke heidense, roomse of doperse dwaling of ketterij.

De tweede Zwitserse Confessie, om met haar te beginnen, belijdt dat de gelovigen terstond tot Christus worden opgenomen en de ongelovigen in de hel (in tartara) worden geworpen. De Schotse Belijdenis (1560) verwerpt ook alle zieleslaap en leert onmiddellijke zaligheid of rampzaligheid na de dood (Art. 17). De Hongaarse kerken laten geen andere stem horen, zoals de Erlauthaler Confessie zeer duidelijk en uitvoerig uiteenzet (zij bespreekt de tussentoestand nog al breed, vgl. ook de Confessie van Debreczin, 1567), welke de leer van de zieleslaap bestrijdt. Met dit getuigenis stemmen de Boheemse kerken in (in haar Confessie van 1609), terwijl de Engelse kerken en in haar Catechismus en in haar onderscheidene Belijdenisschriften in dit stuk de eenheid met de andere kerken der Reformatie bewaren. We noemen hier alleen de Anglicaanse Artikelen van 1563 (Art. 39, 40), de Ierse Artikelen van 1615(Art. 101, 102) en de bekende Westminster Confessie, die door

haar uitgebreidheid meer een theologische verhandeling dan een kerkelijk belijdenisschrift is. In hfdst. 32 handelt deze Confessie over de staat der mensen na de dood en zegt: het lichaam keert tot stof weer maar de zielen, die noch sterven noch slapen, daar ze een onsterfelijke substantie bezitten, keren terstond tot God terug Die haar gegeven heeft; de zielen der rechtvaardigen worden opgenomen in de hoogste hemelen en die der goddelozen worden geworpen in de hel. Ditzelfde oordeel vinden we ook in de grote Westminster Catechismus, vraag en antwoord 86, en de kleine Westminster Catechismus, vraag en antwoord 37, die ook in deze punten geen onzeker geluid geven. Hierin is een enigheid des geloofs, die verblijdt, en getuigenis aflegt van de klaarheid der Schriften, welke, al gaat het over de toekomende dingen en over de toestand na de dood, in deze stukken in alle klaarheid is een lamp voor de voet en een licht op ons pad. De weg van de mens door en na de dood is waarlijk geen onzekere.

De Belijdenisschriften van onze Gereformeerde Kerken in Nederland laten zich op het punt van de „tussentoestand" zeer sober uit. De 37 Geloofsartikelen van Guido de Brès spreken niet opzettelijk over dit stuk; in het laatste artikel, dat over het oordeel ten jongste dage gaat, wordt de tussentoestand verondersteld (o. a. in de woorden: *de zielen tesamen gevoegd en verenigd zijnde met haar eigen lichaam, in hetwelk zij zullen geleefd hebben)* maar verder met geen woord over ons sterven en het lot der zielen na de dood gerept. De opsteller heeft het zeer waarschijnlijk niet noodzakelijk geacht om over dit algemeen aanvaard deel der waarheid het getuigenis der Heilige Schrift te laten spreken. De Heidelbergse Catechismus geeft ons wel een antwoord op de vraag naar de toestand na dit leven. Hij spreekt in de eerste plaats duidelijk van het tweevoudig bestaan van de mens in lichaam en ziel (vr. en antw. 57), en zegt dan verder: *a.* dat onze dood geen betaling is voor onze zonden maar alleen een afsterving van de zonden en een doorgang tot het eeuwige leven (vr. en antw. 42); *b.* dat Christus als het Hoofd Zijn lidmaten tot Zich in de hemel neemt (vr. en antw. 49) en *c.* in Zondag 22 het volgende: *Wat troost geeft u de opstanding des vleses?* Antw. Dat niet alleen mijn ziel na dit leven van stonden aan tot Christus, haar Hoofd, zal opgenomen worden, maar dat ook dit mijn vlees, door de kracht van Christus opgewekt zijnde, wederom met mijn ziel verenigd, en aan het heerlijk lichaam van Christus gelijkvormig zal worden. En vervolgens: Wat troost schept gij uit het artikel van het *eeuwige leven?* Antw. Dat, nademaal ik nu het beginsel der eeuwige vreugde in mijn hart gevoel, ik na dit leven volkomen zaligheid bezitten zal, die geen oog gezien, geen oor gehoord, en in geens mensen hart opgegeklommen is, en dat, om God daarin eeuwig te prijzen.

Deze belijdenis is door de Gereformeerde kerken tot nu toe in elk onderdeel gehandhaafd; in 1923 heeft de Generale Synode tegenover een bij haar ingediend gravamen inzake de staat der doden dit nog eens zeer opzettelijk en duidelijk uitgesproken [9]), en sinds dien is tegen deze belijdenis geen officieel gravamen ingebracht; aan wat Confessie en Catechismus uitspreken wordt, dit mogen we wel aannemen, onder de aanhangers der „gereformeerde belijdenis" niet getwijfeld [10]).

---

9) Zie Acta Generale Synode Utrecht, Art. 171. Bijlage III.

10) Om het overzicht van de gevoerde strijd niet te uitvoerig te maken, is een bespreking van enkele moderne theologische en wijsgerige beschouwingen weggelaten; dit hoort ook meer in een streng-wetenschappelijk werk thuis.

HOOFDSTUK III

*DE STAAT DES DOODS IN HET LICHT VAN HET OUDE TESTAMENT *)*

Wanneer we de vragen, die zich bij dit gewichtig leerstuk aan ons opdringen bezien in het licht van het Oude Testament, moeten we een open oog hebben voor de historia revelationis, de geschiedenis der openbaring, het proces, dat de revelatie doorloopt, en dat ons toont hoe in de Schrift de voorstelling van deze laatste dingen al duidelijker wordt; dat het Nieuwe Testament klaarder licht verspreidt dan het Oude, en in dit laatste ook een klimmende glans is waar te nemen. We zullen dit kunnen zien als we eerst onze aandacht geven aan het Oude Testament; daarin geeft het Woord Gods reeds op een van zijn eerste bladzijden over de dood een klaar bescheid, want, en welk een schril contrast!, het noemt zelfs temidden van alle paradijsheerlijkheid in de morgen der schepping het bange woord *sterven: want ten dage als gij daarvan* (d. i. van de boom der kennis des goeds en des kwaads) *eet, zult gij de dood sterven* (Gen. 2 : 16, 17). In het proefgebod doet God, de heilige God, de dreigende doodsklank horen, en in die enkele klanken heeft Hij voor alle mensen duidelijk geopenbaard, wat de dood in tegenstelling met het leven is. Die dood is straf. Die dood behoort niet tot het oorspronkelijk wezen van de mens. Die dood is ook niet een noodwendige tegenzijde van het leven, zoals de schaduw van het licht, of een natuurlijke noodwendigheid, zoals ook de planten uitbloeien. Die dood is evenmin een deel van het geheel, een uitgangspunt in ons leven, een noodwendigheid in ons bestaan, het noodzakelijk tragisch einde, of de welkome verlossing uit een door en door ellendige existentie, maar hij is *straf*, oordeel Gods, en ten dage als gij daarvan eet, als gij, mens, de band met Mij breekt, zult gij sterven.

Dood is Gods opzettelijke strafdaad over onze zonde.

Dood is tegelijk het onmiddellijk gevolg van onze breuk met God. Dit volgt ook noodzakelijk uit onze levensoorsprong.

---

*) Met deze titel is bedoeld de „staat des doods" in het algemeen te behandelen; wat na deze hoofdstukken III en IV volgt behoort ook wel tot de doodsstaat maar zijn meer bijzonderheden, die daarom afzonderlijk behandeld worden.

God heeft ons geschapen naar Zijn beeld en gelijkenis (Gen. 1 : 16), dat is als Zijn kinderen, want de kern van het beeld Gods zit in ons kindschap van de hemelse Vader, en deze kinderen gelijken op Hem. Adam, de zoon van God, vertoont het beeld des Drieënigen, en tot dit beeld behoort ook dat hij is een *levend mens,* vol van levensheerlijkheid. Immers is God *de Levende;* heel het Oude Testament is vol van die naam; Hij is de God des levens (Joz. 3 : 10; Ps. 42 : 3 enz.); de Bron van alle leven, aan. Wie elke doodsschaduw vreemd is en Die leeft tot in alle eeuwigheid. Zal nu de mens Zijn kind zijn en Zijn gelijkenis dragen, dan moet deze mens het *leven* bezitten en niet alleen het leven in algemene zin, zoals dieren en planten ook leven, dat is ook bestaan, en alles leeft uit en door Hem, maar het leven in nauwe verwantschap aan en gemeenschap met Hem. Daartoe nu heeft de Here God de mens zó geschapen, dat Hij hem niet alleen formeert uit het stof der aarde, maar ook in zijn neusgaten heeft geblazen de adem des levens; alzo is de mens geworden tot *een levende ziel* (Gen. 2 : 7). Door de levensadem, die God opzettelijk in de mens inblies, wordt de mens dus tot een *levend wezen* (dat is de beste weergave van *levende ziel),* en dan tot een levend wezen naar lichaam en ziel in zeer bijzondere betekenis. Dit leven houdt in, dat hij niet alleen in contact staat met de stoffelijke maar ook met de geestelijke wereld; dat hij niet slechts uit de aarde aards is maar ook van Gods geslacht; dat hij niet alleen stof is, maar ook Gods kind, en als zoon des Heren Heren draagt hij de levenskroon, welke zijn hemelse Vader hem gegeven heeft. Zo kent hem de aanvang der wereld, en daarom kan God, na de formering van Zijn beelddrager, zien *al* wat Hij gemaakt had, en zie het was *zeer* goed. Terwijl aan de avond der andere dagen alleen geconstateerd wordt, dat het *goed* is, aanschouwt de grote Schepper aller dingen aan het eind van de zesde dag, wanneer de mens in het aanzijn is geroepen, dat het *zeer* goed is, omdat Hij Zich verlustigen mag in Zijn kind, dat Zijn deugden weerspiegelt en Zijn levensheerlijkheid geniet.

Uit dit alles volgt terstond een tweede.

Wanneer het leven, het ware leven zonder doodsellende behoort bij het beeld en de gelijkenis Gods, kan het niet anders of dit leven wordt alleen gekend en genoten in de gemeenschap met God, en dit is dan ook de doorgaande leer van de Heilige Schrift, dat het ware leven bestaat in de band aan en de eenheid met God en Zijn liefde. Leven is dit, dat de rechtvaardige deelt in de gunst des Heren; dat hij voorwerp is van Zijn liefde; dat hij drinken mag uit Zijn fonteinen; dat hij, om met Ps. 73 te spreken, gedurig bij God mag zijn en in Zijn nabijheid mag verkeren. Leven veronderstelt dus de band met God en heeft zo de betekenis gekregen van geluk en zaligheid, welke zaligheid alleen

uit God ons toevloeit. Maar indien dit zo is, gaat dit leven ook terstond te loor, wanneer deze gemeenschap met God breekt en de mens niet langer Zijn kind mag zijn; wanneer hij ophoudt in Zijn liefde te delen en van God verstoten wordt. En wanneer geschiedt dit? De bedreiging in het proefgebod zegt het ons duidelijk. *Ten dage als gij daarvan eet,* ten dage als gij Mijn gebod overtreedt, ten dage als gij, Mijn kind, de band met Mij breekt, ten dage als gij door uw zonde Mijn vijand wordt zult gij de dood sterven; dan breekt, omdat de gemeenschap met Mij teloor gaat, het leven; dan gaat het licht des levens schuil achter de schaduwen des doods; dan komt over u het oordeel, en dat oordeel is, dat gij, die voor het leven geschapen zijt, de dood sterft in al zijn omvang, en bovenal, dat gij geen liefdesgemeenschap meer kent met Mij, de levende God, Wie te kennen alleen het eeuwige leven is. In die tegenstelling staat de dood met het leven. Terwijl het leven is de gemeenschap met God is de dood de breuk met Hem. Terwijl de zaligheid des levens bestaat in het *„nabij God* te zijn" is de rampzaligheid van de dood het *„ver van Hem* te wezen." Terwijl leven is God bezitten, is sterven Hem missen, en tussen die beide bestaat een onverzoenlijk contrast.

Leven en dood zijn niet twee kanten van een en dezelfde zaak, die *bestaan* betekent, maar verklaarde, absolute vijanden, en deze vijandschap houdt ten nauwste verband met de geweldige tegenspraak, welke er is tussen het onderhouden en de verachting van Gods geboden.

Terwijl het eerste is het wandelen in het licht, dat het licht des levens zijn mag, is het laatste het ronddolen in de duisternis des doods, en tussen deze twee is geen compromis mogelijk.

Wel kan de mens uit de laatste overgaan in de eerste, maar dan alleen door de genadige verlossing Gods.

Hij moet de Zijnen redden van de macht der duisternis en overbrengen in het koninkrijk des lichts, en Hij doet dit ook door Jezus Christus, onze Heiland, in Wie en door Wie wij weer vernieuwd worden naar Gods evenbeeld als geliefde kinderen.

Zo beziet het Oude Testament leven en dood, en in dat licht wordt het ons nu reeds duidelijk, – en we grijpen hier even vooruit op wat nog later volgen zal –, hoe deze Schrift oordeelt over ons sterven. Dit sterven is wel een lot, dat rechtvaardigen en onrechtvaardigen wedervaart. Ook de eersten moeten nog het afsterven van het lichaam dezes doods meemaken. God leidt in Zijn goedheid voor de mens, op de weg door de schaduwen des doods ook Zijn kinderen, opdat, indien alleen de goddelozen stierven, niet bij ieder sterven onomstotelijk zou vaststaan, dat de dode verloren was en de droefheid over het verlies verergerd zou worden door deze schrikkelijke wetenschap. Maar voor hen, die de Here

vrezen, of, om in de taal van het Nieuwe Testament te spreken, voor hen, die in Jezus Christus geloven, is het sterven toch geheel anders dan voor hen, die God ongehoorzaam zijn. Voor de laatsten is het sterven de dood in al zijn schrikkelijkheid, maar voor de eersten, wier zonde verzoend en wier straf gedragen is, gaat het leven, dat is het ware leven in de gemeenschap met God, niet onder. Dit leven blijft. Dit leven is een eeuwig leven. Dit leven kan door de dood niet verbroken worden. God houdt Zijn beminden ook vast in de diepten des doods, en *die in Mij gelooft,* zegt Jezus temidden van Bethanië's rouw, *zal leven, al ware hij ook gestorven* (Joh. 11 : 25). Het blijft bloeien, en eenmaal volkomen, wanneer de dood verslonden is tot overwinning (Jes. 25 : 8), en daarom kan de dichter van de oude dag zingen:

> Maar na de dood is 't *leven* mij bereid
> God neemt mij op in Zijne heerlijkheid.
>
> (Psalm 49 : 6),

of:

> En mij hiertoe door U bereid,
> Opnemen in Uw heerlijkheid.
>
> (Psalm 73 : 12),

een psalmtoon, waarin het praeludium ruist van de levenszang, die ingezet is in de opstanding van onze Here Jezus Christus. De dood heeft voor Gods volk zijn prikkel verloren en dit volgt uit wat wij lezen op de eerste bladzijden der Schrift. Is *leven* ten diepste gemeenschap van God en is dit leven eigen aan het beeld des Heren Heren; is de dood de straf op de zonde en het missen van de gemeenschap met de hemelse Vader, dan zijn allen, wier straf gedragen is en die vernieuwd werden naar Gods beeld, van de macht des doods verlost en nu deelgenoten des levens tot in alle eeuwigheid.

* *
*

Het Oude Testament geeft ons niet alleen licht over het karakter van het sterven maar zwijgt ook niet over de toestand, die intreedt, wanneer lichaam en ziel van elkaar gescheiden worden; het laat de vragen: wat gebeurt er dan met de mens, met zijn lichaam en met zijn ziel, niet rusten, en wanneer we hier dit antwoord onderzoeken, beginnen we met wat het Oude Testament over ons stoffelijk bestaan zegt. Dit, en de Schrift spreekt zich hierin duidelijk uit, keert tot stof weer; ons lichaam (niet heel ons somatisch bestaan) keert weder tot verbrijzeling; het wordt, beroofd van de geest, van de adem, die God heeft weggenomen (Psalm 104 : 29) overgegeven aan de vertering en de ontbinding (Gen. 3 : 19; Job 34 : 14, 15; Psalm 90 : 3; Psalm 146 : 4) en dan is alle

heerlijkheid van de mens als een bloem des velds, die heden bloeit en straks verdord is. Maar de geest, de ziel keert naar het woord van de Prediker weer tot God, Die hem gegeven heeft (Pred. 12 : 7); die ziel komt ter beschikking van onze Schepper en Rechter, en in die wederkeer kennen de vromen van het Oude Testament, ja ook voor hun lichaam eenmaal, de gang der heerlijkheid. Daarna, zingt Asaf in de 73ste Psalm, zult Gij mij in *heerlijkheid* opnemen, en terwijl zij, die van de buik hun god maken, alles verliezen in de dood, mogen Gods kinderen zich troosten met het blijde vooruitzicht, dat zij ontwaakt Hem in gerechtigheid zullen aanschouwen en verzadigd worden met Zijn goddelijk beeld. Zo zorgt de Here voor Zijn beminden in de dood, wat in het nauwste verband hiermee staat, dat het ware leven met God in de dood niet kan ondergaan maar blijft bloeien en tot in der eeuwigheid zijn schoonheid zal ontplooien.

Maar... mogen wij de gegevens van het Oude Testament op deze wijze interpreteren en is het vraagstuk in het licht van de Schriften der oude bedeling aldus te stellen?

Staat het niet zo, dat wel stof en geest onderscheiden en afzonderlijk worden genoemd, maar dat deze geest, deze ziel niets anders beduidt dan het leven?

Volgt hieruit niet onmiddellijk, dat de stof het ontzielde leven, het van het leven beroofde lichaam is, en er dus geen sprake is van een tweeërlei gang bij het sterven?

En staat dit laatste niet in verband hiermee, dat in het Oude Testament de mens als *eenheid* beschouwd wordt zonder de latere differentiatie tussen ziel en lichaam?

Heeft hierin *Prof. Dr H. Bavinck* niet gelijk, die zich zo uitliet: „De ganse mens sterft, als bij de dood de geest, of de ziel, uit de mens uitgaat. Niet alleen zijn lichaam maar ook zijn ziel verkeert in de staat des doods"? [1])

Laten we om op deze vragen een antwoord te geven, met het laatstgenoemde beginnen, en dan moeten we toestemmen, dat het Oude Testament de mens heel sterk als *eenheid ziet.* In deze phase van de historie der openbaring wordt de onderscheiding tussen lichaam en ziel óf nog in 't geheel niet óf nog niet scherp genoeg gekend en geleerd. De mens leeft en de mens sterft; de mens verkeert in de dood en de mens staat op; de mens gaat naar zijn eeuwig huis en de mens

---

1) Voor de Literatuur verwijs ik naar de werken over dit onderwerp, van *Dr A. de Bondt*, nl. zijn dissertatie over: Wat leert het Oude Testament aangaande het leven na dit leven? (1938) en: Dood en Opstanding in het O.T. (1939); en niet minder naar *Prof. Dr G. Ch. Aalders*, De goddelijke openbaring in de drie eerstte hoofdstukken van Genesis, en zijn Commentaar in de Korte Verklaring over Genesis; voorts ook naar *J. C. Sikkel*, Het boek der geboorten; *Dr H. Bavinck*, Geref. Dogmatiek II en IV enz. ook de over dit onderwerp reeds vroeger aangehaalde geschriften van *Wisse*, *Knap* e. a.

wordt opgenomen in heerlijkheid, en we mogen God dankbaar zijn, dat Hij op deze eenheid in het Oude Testament zo sterk de nadruk legt. Maar dezelfde Schrift zwijgt over de tweeheid (let wel de tweeheid in onderscheiding van het dualisme) niet. Zij kent wel terdege twee: lichaam en ziel; vlees en hart; stof en geest (Gen. 2 : 7; 3 : 19; Psalm 84 : 3; Pred. 12 : 7 enz. enz.), en zij leert in al deze plaatsen (heel sterk ook in Job 34 : 14, 15 en in Ezech. 37, waar scherp de stoffelijke en geestelijke zijde worden onderscheiden) dat we deze beide niet vereenzelvigen mogen en in elkander laten opgaan. Dit komt heel duidelijk uit in het sterven, want dan worden die beide uit elkaar gerukt; dan scheurt uiteen wat God in Zijn schepping had samengevoegd, en treedt de toestand van de dood in. *In deze zin ook voor de ziel, voor de geest, al blijft deze leven.* Hij gaat toch, omdat hij van het lichaam is gescheiden, de staat des doods in; het is zeer zeker de mens die sterft, maar, en dat is het wonder Gods voor Zijn volk, midden in de dood is hij midden in het leven; hij, zo klinkt later de sprake van het N. T., leeft, al is hij ook gestorven, en de dood doet aan dat leven niet tekort. Zo lost zich de moeilijkheid van de verhouding tussen eenheid en tweeheid als vanzelf op en komen we met het zopas gevondene niet in strijd.

Doch nu komt een andere vraag met alle kracht naar voren.

Hebben de woorden, die wij door *ziel* en *geest* en ook door *leven* vertalen, niet de betekenis van de levensadem of het leven zelf, en betekenen ze niet eenvoudig, dat in het sterven de adem des levens van ons genomen wordt en de mens ophoudt, althans wat dit aardse leven betreft, te leven? Mogen we dan wel uit deze woorden afleiden, dat de mens een afzonderlijke ziel heeft, die in de dood niet ondergaat maar terugkeert tot God om van Hem haar eeuwig lot te ontvangen? Op deze vragen zij geantwoord, dat de Hebreeuwse woorden *nefes* (ziel) en *ruach* (geest) zeer zeker verschillende betekenissen kunnen hebben en wij bij de onderscheiden Schriftplaatsen ons terdege hebben af te vragen, wat in dat bepaalde vers met ziel en geest bedoeld wordt. Verwaarlozing van deze eis heeft in het debat over de ziel reeds tot veel verwarring geleid en beschouwingen geproduceerd, welke zeker niet in de analogia Sacrae Scripturae steun vinden. We mogen dan ook niet elke Schriftplaats, waarin dit woord voorkomt, gebruiken als bewijsplaats voor onze belijdenis, doch tegelijk volgt hieruit, dat niet alle Bijbelteksten, die van nefes en ruach spreken op één manier mogen verklaard worden. Zij hebben een verschillende zin, en wanneer enerzijds van de ziel gezegd wordt, dat zij sterven kan (b.v. Richt. 16 : 30, dan wordt het *leven* bedoeld), vinden we tevens de uitspraak, dat zij bij het sterven het lichaam verlaat en door God tot Zich genomen wordt. In deze laatste betekenis wijst het woord ziel ons geestelijk bestaan aan, dat

blijft, en dat in het Oude Testament nog scherper en duidelijker aangeduid wordt door het woord *ruach* (geest). Van die geest wordt namelijk nimmer gezegd, dat hij sterft, en nergens lezen wij, dat hij aan de macht van de dood onderworpen wordt. Hij blijft leven, al is dit leven dan ook een bestaan zonder het lichaam, en in die toestand, welke van het aardeleven is afgescheiden. En hij keert weer tot God, Die hem eens aan het lichaam gaf, om door die God, Die alleen de beschikking over het leven heeft, geoordeeld te worden; een oordeel, dat óf is de opneming in heerlijkheid óf de wegstoting in de eeuwige afgrijzing. Van dit tweeërlei eeuwig huis, we komen hierop later nog terug, spreekt het Oude Testament in een taal, welke ons waarlijk niet in het onzekere laat.

Maar dan staan we nog voor een moeilijkheid.

Wanneer de geest blijft leven, waarom spreekt het Oude Testament dan in zo scherpe taal over de dood?

Waarom klaagt het dan, dat in het *graf niemand de Here looft*? (Psalm 115) en dat er in de dood geen verstand of wijsheid meer is en de doden *niets* weten (Pred. 9 : 5)?

Waarom ziet het dan de dood als een zwarte duisternis, waarin alle activiteit stilstaat en waarom noemt het de doden, neen niet *zielen* of *geesten*, maar refaim, dat is krachtelozen. (Ps. 88 : 11; Jes. 14 : 9; 26 : 14, 19)?

Het enige antwoord op al deze vragen is, dat het Oude Testament, zeer sterk de nadruk legt op de weelde en vreugde van dit *aardse* leven, en dat dit woord „doden" aangeeft de tegenstelling met de levende mens.

Het laat ons hierin gevoelen, dat het contrast tussen leven en sterven onzegbaar scherp is, en het brengt ons tevens onder de diepe indruk van het vreselijke van de dood. De dood, ook al wordt de geest tot God opgenomen, blijft een vijand [2]). De dood behoort in Gods schepping niet thuis en moet eenmaal teniet gedaan worden.

En dit ontzettende karakter, die zwarte tegenstelling met het leven ziet het Oude Testament heel sterk, en daarom klaagt het in sombere bastonen over het sterven en over het dodenrijk, al weet het ook van de heerlijkheid, welke door Gods kinderen genoten wordt. We spreken over deze dingen nog nader, doch hier mogen we reeds de conclusie trekken, dat ook in het Oude Testament, zij het nog onontwikkeld, de leer gegeven is, welke later in het Nieuwe Testament tot volle ontplooiing komt. In het sterven, zo resumeren we, gaan stof en geest uit elkaar; de stof keert

---

[2]) Gereformeerde Dogmatiek IV blz. 659; ik volg hier voor een groot gedeelte de uiteenzetting van *Dr de Bondt* in zijn genoemde werken; deze voorstelling van zaken acht ik zó duidelijk en juist, dat ik het niet beter verklaren kan.

tot stof weer en de geest gaat terug tot God; hij blijft niet in of bij het graf of ergens elders op aarde rondzwerven, maar hij wordt door de God der geesten opgenomen, Die voor de zielen opent de plaats, welke Hij naar Zijn rechtvaardig oordeel bestemd heeft en die of in het licht óf in de duisternis is. Maar... deze plaats is in de wereld des doods, en dat maakt, vooral door de tegenstelling met het leven, de Joden zo huiverig voor het sterven. Zelfs Gods kinderen kennen deze huivering, en al is hun stervenswoord geen kreet der wanhoop, al juicht er in de klank van geloof en hoop, het is toch de bede: *wat gewin is er in mijn nederdalen tot de groeve? Zal U het stof loven, zal het Uw waarheid verkondigen?* (Psalm 30 : 10).

* * *

Aan dit alles verbindt zich als vanzelf de vraag, waar nu de doden zijn en op deze vraag geeft de Schrift der oude bedeling ons een antwoord, dat schijnbaar een tegenstelling vormt met wat zij ons openbaart omtrent de gedeeldheid tussen lichaam en ziel, en ons oppervlakkig beschouwd in moeilijkheden brengt ten opzichte van de tussentoestand der ziel. Dit antwoord houdt allereerst dit in, dat door en na het sterven de doden gaan en zich bevinden in het *graf*. De plaats der doden is het *graf*, waarvoor verschillende woorden gebruikt worden; woorden, die put of kuil betekenen, van de *seool* spreken, en ons de dood tekenen als een macht, als een wereld, welke staat tegenover de wereld en de heerlijkheid van het leven (vgl. bv. Psalm 63 : 10; Ezech. 32 : 18, 24). Het graf, de groeve der vertering is de zwarte, schrikkelijke tegenstelling van het leven, waarin de mens door zijn zonde neerdaalt, en die als een valkuil (zo is ook de oorspronkelijke betekenis van een der woorden, vgl. Ezech. 19 : 4, 8) altijd opnieuw belust is op prooi. Zonder zich er nu over uit te laten *hoe* dat *dodenrijk* er uit ziet en *waar* we de dodenwereld moeten zoeken, stelt het Oude Testament het *graf* ons voor als de plaats des verderfs, waar de glorie van het leven breekt, waar de glans van het leven uitdooft, waar geen lofzang meer klinkt, waar aan God niet meer gedacht wordt, waar alles tot stof weerkeert en het gewormte zijn vernielend werk doet (Ps. 30 : 10; 49 : 10; 55 : 24; Jes. 51 : 14). En allen komen in die wereld des doods zonder enige uitzondering, want, dit zegt de Prediker ons duidelijk, enerlei lot wedervaart hierin de rechtvaardige en de onrechtvaardige. Ook de laatste gaat de dood in, al zal de Here zijn ziel in deze dood niet verlaten (Ps. 16 : 10 enz.).

Dit alles wordt het scherpst uitgedrukt door het woord *seool.*

Een woord, welks afleiding en betekenis niet vaststaat maar dat waarschijnlijk oorspronkelijk diepte of put betekent.

In die beduidenis is het, in verband met andere woorden voor graf, gebruikt voor de groeve en de dood, en dit woord komt het meest in het Oude Testament voor om de staat des doods, de toestand van het gestorven zijn aan te geven.

Dit laatste moet scherp in het oog worden gehouden.

Vele geleerden en ook niet geleerden hebben op hun critisch standpunt gemeend, dat overal, waar dit woord *seool* voorkomt, sprake is van een soort *dodenrijk,* precies zoals de heidenen het zich dachten.

Ze zagen en zien nog nauwe verwantschap tussen de Bijbelse en b.v. Egyptische en Assyrische voorstellingen, maar deze beschouwing berust, gelijk *Dr de Bondt* overtuigend heeft aangetoond, op een vooropgezette mening omtrent de Schrift, die met de objectieve behandeling van de Schriftgegevens niet in overeenstemming is.

Het woord *seool* komt in de Schrift meermalen voor om het *sterven* aan te geven, en dat alleen.

Wanneer Jakob in Gen. 37 : 35 zegt, dat hij rouw bedrijvende tot zijn zoon in het graf, in de seool zal neerdalen, bedoelt hij met deze uitdrukking niet anders dan het sterven (vgl. ook Gen. 42 : 38; Num. 16 : 30, 33; Deut. 32 : 22; 1 Sam. 2 : 6).

En in tal van Schriftplaatsen is *seool* synoniem met de dood en drukt dit woord alleen uit, dat de mens de weg moet gaan door het dal van de schaduwen des doods.

Omdat *seool* deze betekenis heeft is het geen wonder, dat zij getekend wordt als een monster, dat zijn muil openspert en niet te verzadigen is, en als een onverbiddelijke tyran, die zijn bezit niet loslaat (Spr. 1 : 12; 27 : 20; Jes. 5 : 14; Hab. 2 : 5; Spr. 30 : 16; Hoogl. 8 : 6).

En evenmin kan het ons, wanneer wij daarop letten, bevreemden, dat zij gelocaliseerd wordt in de diepte en voorgesteld als de diepste plaats (vgl. Jes. 7 : 11; Am. 9 : 2). Dit houdt niet in, dat de Schrift het „dodenrijk" in werkelijkheid stelt heel diep ergens in de aarde, en dat volgens haar in die verborgen schachten God de doden verzamelt. Wie zo deze verzen leest vergeet, dat de profeten spreken in een taal, welke het volk verstaan kan, en dat zij gewoon zijn heel concreet te spreken; de tegenstelling tussen hemel en hel, tussen leven en dood, tussen vreugde en smart kon de Israeliet zich niet abstract indenken maar moest hij concreet zien; zij wordt hem dan ook voorgesteld als het contrast tussen de hoogte en de diepte; tussen de hemel van boven ons en de seool ver beneden ons; leven is opklimmen ten hemel, sterven is afdalen tot de afgrond. Zo zegt Zofar van de volmaakheid van de Almachtige: *zij is als de hoogten der hemelen – wat kunt gij doen?, dieper dan de seool – wat kunt gij weten?* (Job 11 : 8). Hier is een uitbeelding aan het woord, welke ook tot ons in verstaanbare taal spreekt. Ook

wij denken de hemel, het leven, het geluk, de zaligheid *boven* ons, en de hel, de dood, de ellende beneden ons, maar uit dit alles mag geen ogenblik de conclusie worden getrokken, dat er nu ook onder of in de aarde een diepe plaats is, waar de doden vertoeven. Daarvan zegt ons de Heilige Schrift niets.

Wat is nu de *seool?*

Zij is in het Oude Testament eerst niets anders dan de doodsmacht en dan in algemene zin genomen.

Wij drukken ons zo uit, dat iemand dood is of overleden, zonder verder de doden te denken in een plaats, waar ze allen zouden zijn, maar de Hebreër kan dit laatste niet missen en stelt dood-zijn, want daarop komt het aan, voor als een verkeren in de seool. Een verkeren, dit moet op de voorgrond worden gesteld, dat niet beschouwd mag worden als het komen in en het staan onder een andere macht dan die van God. De Here en de seool zijn geen twee concurrente machten, want de laatste staat onder de souvereiniteit van de Eerste. Het is immers de Here, Die dood en levend maakt; Hij doet in de *seool* neerdalen en er uit opkomen (1 Sam. 2 : 6); Hij heeft de beschikking over hel en graf (Jes. 7 : 11; 28 : 18; Amos 9 : 2), en de *seool* en het verderf liggen open en bloot voor Hem (Spr. 15 : 11; Job 26 : 6); deze wereld heeft voor de Here der heirscharen geen geheimenissen en terwijl de mens niet weet, wat in het graf verborgen is; terwijl voor hem de sluiers van de dood niet worden opgelicht; terwijl hij in het graf Gods goedertierenheid niet kan verkondigen, kent de almachtige God het graf en de dood tot in de allerdiepste diepten en zijn al hun nachten en duisternissen voor Hem als de dag. Het leven is voor Hem niet verborgen maar ook de dood niet, want Hij heeft over beide alle, alle macht.

Wanneer dan God over de seool beschikt is Hij het ook, Die de mens in deze diepte doet dalen.

Hij maakt levend en Hij maakt dood.

Psalm 89 zingt van dat lot, dat aller is, in ontroerende klanken:

> Wie leeft er, die de slaap des doods niet eens zal slapen
> Wie redt zijn ziel van 't graf? (vs 19).

Een vraag, welke haar antwoordt vindt in de geweldige tekening van het sterven in Pred. 12, en welk antwoord in het Nieuwe Testament aldus geformuleerd is: *het is de mens gezet eenmaal te sterven en daarna het oordeel* (Hebr. 9 : 27).

Dit is het ontzettende van ons mensenleven, dat het voor ieder eindigt in de nacht, waarin niemand werken kan (Joh. 9 : 4), en dat geen mens er aan ontkomt.

Alleen Henoch en Elia hebben de dood niet gezien maar buiten hen zijn allen, millioenen na millioenen, door de donkere poort heengegaan en neergedaald in de seool.

Ook Gods kinderen, al draagt de dood voor hen een ander karakter en al heeft hij door Christus' overwinning voor hen zijn prikkel verloren. Zij ontkomen aan de grafgang niet, tenzij dan in de dag der dagen, wanneer degenen, die overgebleven zijn, in een punt des tijds zullen veranderd worden.

Maar al is dit nu zo, het is opmerkelijk, dat die donkere, bange doodsnacht, waarin allen gaan, toch in het Oude Testament heel vaak wordt genoemd de plaats voor de goddelozen en beschouwd wordt als het oord der straf, waarin de onrechtvaardigen eeuwig vervreemd zijn van God. Zo wordt door de profeten van de vernedering van de koningen van Babel en Egypte gesproken als van een nederdaling ter helle (Jes. 14 : 9 e.v. – de dood van Babels koning; Ezech. 31 : 15 e.v. – de ondergang van Egypte's Farao); zo zingen de psalmisten, dat de goddelozen naar de *seool* gaan (Ps. 9 : 18; 31 : 18; 49 : 15; 55 : 16; Spr. 5 : 5; 7 : 27; 9 : 18; Job 21 : 13; 24 : 19), en deze prediking van het Oude Testament verbaast ons niet. Wij zagen immers, dat leven is de gemeenschap met God en dood de verbreking van de band met God; waar die verbreking is de straf op onze zonde, zullen zij, wier straf en oordeel op hen gebleven is, ook in die dood, in die *seool* wegzinken, welke voor hen is de eeuwige toestand, waarin zij hun finale ondergang vinden. In deze betekenis behoeven we seool nog niet te vereenzelvigen met hel. De hel, zoals het Nieuwe Testament ons deze leert, is de plaats, waar de verlorenen zijn, en zeker betekent het „verkeren in de seool" van de goddelozen hun straf in de hel, doch de *seool* duidt niet zozeer op deze plaats dan wel op de staat des doods, waarin zij eeuwig vertoeven, onherroepelijk afgesneden van het leven Gods, voor altijd in de dood, waarvan Ps. 49 in krasse taal spreekt: *Men zet ze als schapen in het graf, de dood zal ze afweiden; . . . en het graf zal hun gedaante verslijten elk uit zijn woning.* Of zoals in Jes. 14 de bewoners van de seool de koning van Babel begroeten: *hoe zijt gij uit de hemel gevallen, o morgenster, gij zoon des dageraads! hoe zijt gij ter aarde nedergehouwen . . .*(Jes. 14 : 12 e. v.) In deze voorstelling is derhalve niet alleen te denken aan de lichamelijke dood met alle ellenden, welke daarvan het gevolg zijn, maar ook aan de geestelijke, die de diepste, de bangste ellende uitmaakt. En daarom is het woord *seool* in onze vertaling ook weergegeven door het woord hel, dat echter veel verwarring heeft gegeven. In uitdrukkingen als: *Gij zult mijn ziel in de hel niet verlaten* (Psalm 16) denkt de dichter niet aan het helse vuur maar aan de staat des doods, en spreekt hij uit, dat in die bange, donkere nacht, de Here

hem niet aan zichzelf zal overlaten; God zal hem uit het geweld des doods zeker verlossen [3]).

* *
*

De moeilijkheid, waarvoor het Oude Testament ons plaatst, is deze, dat hoewel de rechtvaardigen het leven kennen, dat niet vergaat, dezen toch naar de seool gaan en ook in de dood neerdalen. Enerlei lot wedervaart hun hierin als de ongelovigen, en het is dit lot, dat velen er toegebracht heeft te beweren, dat het Oude Testament van een levensverwachting in en na het sterven niets weet en alleen de donkerheid van de doodsnacht kent ook voor de beminden des Heren. Maar deze laatste conclusie is o. i. onjuist. Zeker, ook zij, wij zagen dit tevoren reeds, sterven. Ook zij moeten door deze donkere poort doorgaan. De verbreking van de band tussen lichaam en ziel wordt hun, — het wondere heengaan van Henoch en Elia doet aan deze regel niets af —, niet bespaard. Zij dalen ook af in het dal der schaduwen des doods, en die schaduwen kennende en met volle liefde voor het leven hier schrikken ze voor die verbreking zelfs terug. Die huivering verzwijgt de Bijbel niet. Hij tekent ons de vreze voor de dood, en de psalmen zijn vol van het huiveren voor het donkere graf. *Want in de dood is Uwer geen gedachtenis; wie zal U loven in het graf?* (Ps. 6 : 6). *Wat gewin is er in mijn bloed, in mijn neerdalen tot de groeve? Zal U het stof loven, zal het Uw waarheid verkondigen?* (Psalm 30 : 10). *Zal uw goedertierenheid in het graf verteld worden, Uw gehoorzaamheid in het verderf?* (Psalm 88 : 12). *De doden zullen de Here niet prijzen, noch die in de stilte nedergedaald zijn* (Psalm 115 : 17). En daarom roept en smeekt ook Gods kind, wanneer banden des doods hem omgeven en de angsten van de seool hem treffen: *Och Here, och werd mijn ziel* (dat is mijn leven) *door U gered,* en dankt hij: *Gij hebt mijn ziel gered van de dood* (Psalm 116). De dood is ook voor de rechtvaardigen iets vreselijks, en waarom? Weten zij dan niet, dat hij is een doorgang tot het eeuwige leven en belijden zij niet: Gij zult mij opnemen in heerlijkheid? Ja, maar wij hebben met het Oude Testament te doen; ook dit licht valt nog door schaduwen, en al deze beschouwingen worden beheerst door de scherpe tegenstellingen, welke bestaan en gemaakt worden tussen de dood en het leven hier op aarde. Dit leven is immers door de Here gegeven om Hem er in te dienen! Het is de tijd, waarin Hij moet worden geloofd! Het is het *heden* om hier op *aarde* Zijn naam te verheerlijken! Welnu, dat wordt onmogelijk met en door de dood. Dan is het met dit aardeleven en met het prijzen van Gods naam hier op aarde uit. De

[3]) Voor dit onderwerp is ook belangrijk het duidelijk geschrift van *Dr J. C. de Moor,* Wat leert de Heilige Schrift over het medeleven der engelen en der zaligen met de kerk op aarde? 1918.

doden loven U niet, o Here, en... verder reiken hier de gedachten der heilige zangers niet. Ze vergelijken alleen leven en sterven, zoals wij ook zo vaak doen, en klimmen *hier* niet op of nog niet op tot de zaligheid, welke reeds vlak na het sterven aanvangt.

Echter is er van die zaligheid wel sprake.

Het Oude Testament brengt niet alleen de boodschap van de donkerheid van het graf.

Het predikt ook de verlossing uit deze donkerheid en het ziet die verlossing reeds, wanneer de Here uit ernstige krankheid opricht en aan de zieke als het ware het leven wedergeeft.

Dit blijkt b.v. duidelijk uit Psalm 116, die jubelt van de redding uit bang doodsgevaar.

Dit lezen we in Psalm 103: *Die al uw krankheden geneest, Die uw leven verlost van het verderf* (vgl. ook Psalm 30 : 4; 86 : 13).

Dit komt uit in de geschiedenis van Hiskia (Jesaja 38) die niet alleen God bidt om herstel maar ook de Here dankt, Die hem als 't ware uit de *seool* heeft opgevoerd, en jubelt: *Gij hebt mijn ziel teruggehouden van de groeve der vernietiging; want Gij hebt achter Uw rug geworpen al mijn zonden. Want de onderwereld looft U niet noch prijst U de dood; die in de kuil nederdaalden hopen niet op Uw trouw; de levende, de levende, die looft U zoals ik heden* (Jes. 17–19. Vert. Ridderbos).

Een jubel, die we niet ten volle verstaan, wanneer we in hem alleen beluisteren de taal van dankbaarheid over verkregen herstel, maar waarin voor alles klinkt de toon der grote blijdschap, dat God redding gaf van de vreselijke *seool*, van de verschrikkelijke dood.

Echter heeft deze vreugde alleen betrekking op de uitredding uit ziekte of andere doodsgevaren; een uitredding, die voor allen slechts tijdelijk is, want tenslotte komt toch het uur van scheiden; de nacht breekt aan, zoals Jezus het eeuwen later zeggen zal, waarin niemand werken kan, en, zo klemt de vraag: is er nu ook verlossing uit die doodsnacht? En dat niet pas in de dag der dagen wanneer de dood volkomen zal verslonden zijn tot overwinning maar ook reeds vlak na het sterven, zodat dan de rechtvaardige leeft en eeuwig *bij God* is? Spreekt het Oude Testament van dit vooruitzicht en leeft deze hoop in de harten der vromen? Op deze vragen komt het voor ons aan, en we kunnen deze vragen volmondig met *ja* beantwoorden. Ik noem hier eerst het profetisch woord, dat ook in 1 Cor. 15 : 55 wordt geciteerd uit Hosea 13 : 14: *Uit de macht van de seool zal Ik hen bevrijden; van de dood zal Ik hen verlossen. Waar zijn uw pestilentiën, o dood? waar is uw verderf, o seool?* De Here maakt aan dit verderf een einde en Hij geeft Zijn volk niet aan de *seool* over. Eenzelfde overwinning van de dood boodschapt ook Psalm 16 : 10: *Gij zult mijn ziel in de hel* (seool) *niet verlaten;* Psalm

49 : 16: *Maar God zal mij uit de macht van de seool verlossen* (vgl. Job 14 : 13) en in al deze Schriftplaatsen blijkt heel duidelijk, dat naar de verwachting van Gods kinderen in de oude bedeling het laatste woord niet is aan de donkere dood en aan de benauwende seool, maar aan de Here, in Wie het leven is tot in der eeuwigheid voor al Zijn volk, dat door Hem uit de macht der duisternis is gered.

In dit alles lezen wij ook dat het Oude Testament met geen woord de mogelijkheid ontkent, dat in het leven hiernamaals en in de hemelse wereld God kan verheerlijkt worden. We merkten reeds op, dat in al de plaatsen, welke schijnbaar hiertoe aanleiding geven (Psalm 6, 30, 88, 115, Jesaja 38) slechts een scherpe tegenstelling gemaakt wordt tussen het leven hier, het blijde, lovende leven hier en de geweldige dood, die de mond sluit en de stem tot zwijgen brengt, en uit de laatstgenoemde teksten blijkt, dat er uit deze doodsmacht verlossing is. God is sterker dan de dood. De Here redt van de *seool.* Hij doodt en maakt levend (Deut. 32 : 39; 1 Sam. 2 : 6); Hij behoudt van het graf (Psalm 86 : 13 e. v.); Hij wekt zelfs uit de dood op (1 Kon. 17 : 17; 2 Kon. 4 : 29; 13 : 21); Hij is machtig om Henoch en Elia, zonder dat zij de dood zien, de hemelse heerlijkheid te doen ingaan en tot Zich te nemen in het Vaderhuis, en Hij voert door de dood tot de heerlijkheid. Dit is voor ons het voornaamste; in het bestek van dit onderwerp spreken wij niet over de opstanding uit het graf, over de verrijzenis des vleses, waarover het Oude Testament ook duidelijke gegevens biedt, maar over de toestand, die met het sterven intreedt, en ook in dit opzicht laat deze Schrift ons allerminst in het onzekere. De vromen van de oude dag zijn niet de dood ingegaan met vertwijfeling, maar in het vaste vertrouwen, dat hun leven, het ware leven met God, in de *seool* niet zou ondergaan.

We denken hier aan Jakobs stervenswoord: *op Uw zaligheid wacht ik, Here* (Genesis 49 : 18).

Van betekenis is ook de belijdenis uit Psalm 16: *Gij zult mij niet prijs geven in de seool,* waarop terstond volgt: *Gij zult mij het pad tot het leven bekend maken, verzadiging en volle vreugd bij Uw aangezicht; liefelijkheden zijn in Uw rechterhand in eeuwigheid.*

Ook Psalm 17 : 15: *Ik zal Uw aangezicht in gerechtigheid aanschouwen: ik zal bij het ontwaken verzadigd worden met Uw beeld,* welk ontwaken o. i. alleen kan zien op het ontwaken uit de dood, wat voor de ziel begint vlak na het sterven.

Eveneens Psalm 49 : 16: *God zal mij van de macht van de seool bevrijden, want Hij zal mij tot Zich nemen.*

En vooral Psalm 73 : 24: *Naar Uw raad leidt Gij mij en daarna . . . heerlijkheid; Gij neemt mij tot U,* waarin heel duidelijk het geloof in

het eeuwige leven, dat na de leiding in dit leven zich ontsluit, wordt uitgesproken.

Van dit leven heeft ook reeds Job gesproken, wanneer hij tegenover zijn vrienden vasthoudt, dat zijn Goël leeft, en dat hij die Goël na de dood zien zal en geen vreemde (Job. 19 : 25–27).

En van die glans jubelt, om niet meer te noemen, de profeet Jesaja, wanneer hij in hfdst. 24–27 de overwinning van de dood door de Here tekent: *Uw doden, o Here, zullen herleven*, en dit is de leer van geheel het Oude Testament. Ik onderschrijf tenvolle het oordeel, waartoe *Dr de Bondt* in zijn dissertatie komt, wanneer hij na het breedvoerige onderzoek van de verschillende Schriftgegevens tenslotte deze conclusie uitspreekt: „Als de gelovigen, naar het oordeel van de Rechter der ganse aarde, ook in aanraking komen met de doodsmacht, zijn zij er zeker van, dat Jhvh (de Here) hen niet prijsgeven zal aan de *seool.* Hij zal hen uit de macht van dood en verderf verlossen, omdat Hij boven dood en leven verheven is... In dat geloof leven en sterven de rechtvaardigen. Jhvh maakt hun het pad naar het leven bekend. De doodsmacht is niet het einde voor hen. Ook in de dood zijn zij veilig onder de hoede van de Almachtige. Het vlees zal zeker wonen en vanuit hun vlees zullen zij God aanschouwen hun ten goede; zullen zij het aangezicht van Jhvh zien en bij Hem verzadiging van vreugde ontvangen... Daarom kunnen de rechtvaardigen hier op aarde ook de levensbeproeving aan. Zij zijn voortdurend in gemeenschap met Jhvh. Hij leidt hen naar Zijn raad en daarna – heerlijkheid. Hij neemt hen tot Zich. Er is in het O. T. geen genoegzame grond te vinden voor de gedachte, dat de seool de Israelietische onderwereld zou zijn" (blz. 222, 227). Die seool is de dood en uit en over de dood doet de Here Zijn kinderen triomferen, niet pas in de dag der opstanding, wanneer ook hun lichaam verrijst, maar reeds in de ure van hun sterven, wanneer hun geest wederkeert tot God, hun hemelse Vader, om eeuwig *bij Hem* te zijn en in de heerlijkheid van het Vaderhuis volkomen van Zijn nabijheid te genieten. Dat is de troost, die reeds de Schrift der oude bedeling aan Gods volk biedt.

HOOFDSTUK IV

DE STAAT DES DOODS IN HET LICHT VAN HET NIEUWE TESTAMENT

In het Nieuwe Testament breekt ook over de laatste dingen het volle licht der openbaring Gods door de nevelen heen en wijst ons duidelijk de weg, die de mens niet alleen in zijn leven maar ook in zijn sterven gaat, en het pad, dat óf tot het licht óf tot de duisternis voert. In dit licht zien we eerst, dat de mens, hoe sterk hij ook in zijn eenheid gehandhaafd wordt, een tweevoudig bestaan heeft, nl. een geestelijk en een stoffelijk, waarvan het eerste genoemd wordt met de naam *lichaam* en het tweede met de naam *ziel.* Zeker het woord *ziel* komt ook in het Nieuwe Testament in andere en ruimere zin voor; het wordt gebruikt in de betekenis van *leven* (b.v. iemands ziel zoeken, iemand naar het leven staan, Matth. 2 : 20; of, waar de Statenvert. *ziel* door leven vertaald heeft: is het leven niet meer dan het voedsel, Matth. 6 : 25); van *personen* of *mensen* (Hand. 2 : 41; 27 : 37); van iets *van harte* doen (Ef. 6 : 6 e.v.), maar dit woord duidt ook aan de dualiteit tussen *ziel* en *lichaam: vreest niet voor degenen, die het lichaam doden en de ziel niet kunnen doden* (Matth. 10 : 28; vgl. 1 Thess. 5 : 23; Hebr. 4 : 12). Deze dualiteit houdt echter niet een geringschatting van het lichaam in. Wie o. a. 1 Cor. 6 : 19 leest: *Of weet gij niet, dat ulieder lichaam een tempel is des Heiligen Geestes, Die in u is,* ziet terstond, dat een dergelijke onderschatting geen ogenblik steun vindt in de Heilige Schrift; ook het lichaam is betrokken in het verlossingswerk van Jezus Christus en deelt in de heiligmaking des Geestes, en dit lichaam moet evenzeer geheiligd worden als de geest; de „tweeheid" van ziel en lichaam doet aan de „eenheid" van de mens geen ogenblik te kort en verleidt ons niet om hem als het nieuwe schepsel in Christus (2 Cor. 5 : 17) uit het oog te verliezen. Daarbij komt nog, dat we bij het woord lichaam niet alleen aan het zuiver-stoffelijke mogen denken; het geeft aan onze somatisch-psychische totaliteit, zoals vroeger reeds is opgemerkt; het is de naam voor ons leven gebonden aan deze aarde en aan deze tijd, terwijl de woorden ziel en vooral geest wijzen op de relatie tot God; we kunnen ons het menselijk lichaam niet louter materieel den-

ken, en we moeten dit bij de beschouwing van het Nieuwe Testament geen ogenblik uit het oog verliezen.

Dit doet echter aan onze „tweeheid" niet tekort. Een tweeheid, die ons zegt hoe ons sterven kan plaats vinden. Dit *sterven* tekent het Nieuwe Testament nader, gelijk we straks nog nader zien zullen, als een verbreking van de band, die lichaam en ziel verbindt, en deze verbreking wordt geboodschapt als een gevolg van en een straf op onze zonde. Dat is wat de dood aangaat, het eerste, waaraan wij bijzondere aandacht moeten geven.

Ook in de Schriftopenbaring van de nieuwe dag is de dood geen natuurnoodwendig proces of een mechanisch einde van ons leven, maar een catastrofe, die door een bepaalde daad in deze wereld een plaats heeft gekregen.

Hij is er, zo schrijft de apostel Paulus in Rom. 5 : 12, *door de zonde.* Hij is, zo heet het in dezelfde Brief, Rom. 6 : 23, *de bezoldiging der zonde,* dat is de soldij, waarmee de zonde haar dienaren betaalt, dat wil hier zeggen: haar slaven straft.

Daarom is ook *het lichaam dood om der zonde wil* (Rom. 8 : 10), een uitdrukking, die heel sterk is, want de apostel zegt niet, dat het lichaam *zal* sterven, maar dat het dood *is* om der zonde wil, en tijdens ons leven op aarde in principe de dood is ingegaan.

En die dood is in de wereld gekomen door een *mens* (1 Cor. 5 : 21) – (hier valt de nadruk niet op één maar op *mens,* omdat die mens gezondigd heeft), en *in Adam sterven zij allen* (vs 22).

Dit laatste brengt ons tot een tweede gezichtspunt van waaruit het Nieuwe Testament de dood beziet, n.l. tot dit, dat *allen* dit lot ondergaan. *Allen* in Adam, dat zijn allen, die in Adam begrepen zijn, teweten alle mensen in hun eerste vader, in hun verbondshoofd, sterven. Het moge dan zijn, dat Henoch is weggenomen geweest, zonder te sterven, *zodat hij de dood niet zag* – (Hebr. 11 : 5); het moge ook zo wezen, dat zij, die nog leven, wanneer Jezus weerkomt op de wolken des hemels, *niet* de dood ingaan maar in één punt des tijds veranderd worden en uit het tijdelijke worden overgezet in het eeuwige (1 Cor. 15 : 51; 1 Thessalonicenzen 4 : 14–17); het moge evenzeer zijn, dat Jezus Christus de macht heeft de discipel, die Hij liefheeft, te doen blijven totdat Hij komt (vgl. Joh. 21 : 22, 23), en dat Hij als Rechter niet alleen de doden oordeelt maar ook de levenden, dat zijn zij, die levend overgebleven zijn (Hand. 10 : 42; 2 Tim. 4 : 1; Petr. 4 : 5), al deze uitzonderingen veranderen de regel niet, dat de dood tot *alle mensen* doorgaat (Rom. 5 : 12), dat zij *allen* in Hem sterven (1 Cor. 15 : 22), en dat het de mens gezet is eenmaal te sterven (Hebr. 9 : 27); aan deze *zetting,* welke een zetting Gods is, ontkomt niemand, en ook Jezus

Christus gaat het pad door de schaduwen des doods en legt Zijn leven af in het schrikkelijk uur van Zijn sterven. Zo wordt de dood ook aan geen kind des Heren bespaard. De rijke man èn de *arme Lazarus* uit Jezus' gelijkenis sterven beiden (Luk. 16); Lazarus van Bethanië, Jezus' vriend, slaapt de doodsslaap, en al is hij weer opgewekt, eenmaal kwam weer voor hem de ure der ontbinding; Herodes, de moordenaar van Johannes de Doper, gaat de dood in (Hand. 12 : 23), maar onder zijn handen sterft Jakobus, de zoon van Zebedeus (Hand. 12 : 2); Paulus schrijft, dat de dag zijner ontbinding aanstaande is (2 Tim. 4 : 6 e.v.), en wel zijn *zalig, die in de Here sterven* (Openb. 14 : 13), maar zij sterven dan toch. En al is hun sterven geen afbetaling van de zonde en ook geen straflijden meer doch een afsterven van de zonde en een doorgang tot het eeuwige leven, de laatste vijand, die teniet gedaan wordt, d. i. de dood (1 Cor. 15 : 26) gaat hen niet voorbij en hij weet ook, zij het op Gods bevel en onder Zijn wil, 's Heren kinderen te vinden.

Wat gebeurt er nu volgens het Nieuwe Testament in het sterven? Ook deze Schrift zegt, en nog duidelijker dan het Oude Testament, dat in de dood de band tussen lichaam en ziel, of lichaam en geest breekt. Het sterven wordt immers telkens voorgesteld als het geven van de geest (Matth. 27 : 50 enz.; Hand. 5 : 5, 10), en hierin ligt de scheiding tussen lichaam en ziel duidelijk opgesloten. De apostel spreekt in 2 Cor. 5 : 1 van het afbreken van het aardse huis dezes tabernakels, met welke tabernakel hij wel in ruime zin heel het aardse leven bedoelt doch eerst en bovenal ons lichaam op het oog heeft (vgl. vs 2, 10). In het opstandingshoofdstuk wordt ons scherp geleerd, dat het *lichaam*, dus niet de ziel, in oneer en zwakheid gezaaid wordt (1 Cor. 15 : 42, 43), welk zaaien de scheiding tussen lichaam en ziel zonder twijfel veronderstelt. Eenzelfde gedachtengang vinden we in Filip. 1 : 23: *begeerte om ontbonden te worden en met Christus te zijn*, waar de apostel het beeld gebruikt van het lichten van het anker of van het uittrekken van de tentpinnen; *ontbonden worden* is het weggaan uit het aardse leven, niet in deze zin, dat het lichaam als een kerker beschouwd wordt, waarin de ziel gevangen zit, en waaruit zij bevrijd moet worden, maar... „ontbinden geeft de voorstelling van een reis, waarbij de tent op deze plaats wordt afgebroken om haar elders weer op te richten" *(Greijdanus)*. Dit alles wordt ook bevestigd in die teksten, waarin gesproken wordt van de zaligheid of het verderf der *zielen* na de dood (vgl. Lukas 16, eerst wordt van de begrafenis, dan van pijn en zaligheid gesproken; zie ook Openb. 6 : 9; 20 : 4), waaruit duidelijk blijkt, dat zij van het lichaam gescheiden zijn. Op dit laatste Schriftwoord komen we nog terug, wanneer wij stilstaan bij de plaats, waar de doden zijn.

Wat gebeurt er nu, wanneer de band tussen lichaam en ziel breekt? Over het lichaam behoeft er geen ogenblik vraag of twijfel te bestaan, want het wordt in het graf gedragen om weer te keren tot verbrijzeling (vgl. Luk. 7 : 12; 16 : 23; Joh. 11 : 38 e.v.).

Zelfs het lichaam van onze Heiland wordt weggeborgen achter de zware grafsteen, en ook van Gods kinderen wordt het lichaam gezaaid in verderfelijkheid (1 Cor. 15).

Hierin stemt de gehele Schrift overeen, en, – dit moet even terloops worden opgemerkt –, het is opmerkelijk welk een grote waarde het Woord Gods aan de begrafenis hecht.

Van een „lijkverbranding" wil het niet weten.

Het laat aan God Zelf het beschikkingsrecht over de doden over en laat de mens niet gewelddadig in dit proces ingrijpen.

Het vraagt van ons de ontzielde lichamen over te geven aan het stof der aarde, en daar zal onder Gods bestel de ontbinding wel haar werk doen.

Dit geschiedt met het lichaam, – al predikt ons het Nieuwe Testament in steeds blijder klanken, dat aan het graf het laatste woord niet is, omdat Jezus Christus, Die in Zijn verrijzenis de dood overwon, over *alle* stof eens zal opstaan.

Hij zal eenmaal de doden opwekken.

Die in de graven zijn zullen Zijn stem horen (Joh. 5 : 28, 29; Hand. 23 : 6; 1 Cor. 15; Openb. 20 : 12, 13).

Wij geloven de opstanding des vleses.

Jezus' verrijzenis is ons een zeker pand van onze zalige opstanding.

Dat is het wat wij van het lichaam belijden, maar hoe staat het nu met de zielen of de geesten der mensen? Waar zijn deze en in welke toestand verkeren zij? Op deze vragen ontvangen wij in het Nieuwe Testament eerst dit antwoord, dat de gestorvenen een gemeenschappelijk lot ondergaan en allen zich in de staat des doods bevinden; voor die doodsstaat gebruikt het N. T. in het grieks het woord *hades* (het N. T.ische woord voor *seool),* dat door de Statenvertaling door *hel* is overgezet (vgl. Matth. 11 : 22; Luk. 10 : 15; Matth. 16 : 18: poorten der hel; Luk. 16 : 23: in de hel, waar hel hetzelfde is als plaats der pijniging; Openb. 1 : 18: sleutels van hel en van dood), waarin dus alle leven afdaalt, terwijl de uitdrukking *uit de doden* in „opstanding uit de doden" (hier wordt niet het enkelvoud gebruikt) klaarblijkelijk ziet op de wereld en het rijk der afgestorvenen. Dit wordt bevestigd in wat we in Openb. 20 : 13 lezen. *En de zee gaf de doden, die in haar waren; en de dood en de hades gaven de doden, die in hen waren, en zij werden geoordeeld, een iegelijk naar zijn werk;* – hier wordt niet gezegd: uit de hemel treden de gelovigen en uit het verderf de onge-

lovigen te voorschijn, maar ze komen uit de plaats, waar ze in de dood verzonken zijn. Het is om die plaats, dat de doden in Filip. 2 : 10 genoemd worden: *degenen, die onder de aarde zijn,* met wie niet alleen de duivelen maar eerst de doden in 't algemeen bedoeld zijn, die dus niet bewusteloos in de dood verkeren, en tot die doden, tot de nekroi, zoals ze in het grieks genoemd worden, behoren ook de rechtvaardigen. Dit betekent natuurlijk niet, dat het Nieuwe Testament in dit woord *hades* aan een griekse onderwereld of een mythologisch dodenrijk zou denken; het zegt alleen in overeenstemming met het Oude Testament, dat allen, die sterven, hetzij zij in Jezus of zonder en buiten Hem ontslapen, de staat des doods ingaan; dit gestorven zijn, dit behoren tot onze doden, noemt het Nieuwe Testament met de naam *hades,* die hier en daar ook hel kan betekenen, maar toch niet juist en zuiver in onze Statenvertaling door dit woord, dat voor ons geheel andere betekenis heeft, is vertolkt.

* * *

Dit wil echter niet zeggen, dat in de dood allen hetzelfde wedervaart. *Het is de mens gezet eenmaal te sterven en daarna het oordeel* (Hebr. 9 : 27), en dit oordeel, deze crisis, moge volkomen geveld worden in de dag der dagen, het gaat ook reeds met en bij ons sterven in, (zie blz. 48) en valt dan in overeenstemming met ons leven op aarde. Eigenlijk valt hier de beslissing en deze crisis voltrekt zich in het essentiële onderscheid tussen geloof en ongeloof. Want wie gelooft heeft immers het eeuwige leven, en dat leven, dat eeuwig is, kan door de dood niet worden gebroken; wie gelooft is aan Gods gericht, ook aan dat van de dood ontkomen, en het is onmogelijk, dat het sterven iets van het leven in de gemeenschap met God zou teniet doen (vgl. Joh. 3 : 15–21; 3 : 36; 5 : 24 e.v.). Maar wie in de Zoon niet gelooft, wie Hem ongehoorzaam is, zal het leven niet zien; op hem blijft Gods toorn (Joh. 3 : 18, 36), en die toorn wordt ook door geen dood teniet gedaan. Uit de staat dus van gerechtvaardigd te zijn of niet-gerechtvaardigd te wezen, van het leven, het *eeuwige* leven te bezitten of dat te derven volgt noodzakelijk het verschil in toestand na het sterven, en de Here God trekt de lijnen door, welke Hij op aarde reeds trok in de wereld der mensen. Er is dus onderscheid omdat er verschil is tussen degenen, voor wie er geen verdoemenis is (er staat *niet:* „meer verdoemenis is") en degenen, die onder het oordeel blijvende verloren gaan, en dit ontzaglijke verschil, dat nooit weer opgeheven wordt en waaraan geen mens en geen engel iets kan veranderen, predikt het Nieuwe Testament ons in een duidelijkheid, die niets te wensen overlaat. Zij spreekt van een tweeërlei poort, dat is het levens*beginsel;* zij toont ons de tweeërlei weg, dat is het levens*werk;*

zij wijst ons op het tweeërlei eind, dat is het levens*doel*, en dit tweevoudig doel is met het tweevoudig beginsel en werk volkomen in overeenstemming; die door de smalle poort het nauwe pad betreden hebben gaan ten leven in, maar die door de wijde poort de brede weg hebben verkoren, worden ten verderve geleid, en niemand kan ze uit dat verderf, dat naar Jezus' eigen woord vreselijk is, redden; straks is dit tweevoudig lot voor eeuwig beslist, en dan is het: leven of verderf, behouden of verloren, zaligheid of verdoemenis (Matth. 7 : 13, 14).

Dit tweeërlei lot leert Jezus ons heel klaar in de gelijkenis van de arme bedelaar aan de poort van de rijke.

Beide mensen sterven, en het is treffend, wat de Heiland van die twee, die het hier op aarde zó pijnlijk verschillend hebben gehad, vertelt.

De rijke man sterft en *wordt begraven,* zegt onze hoogste Profeet met grote nadruk.

Een begrafenis, die wel met grote staatsie en veel rouwmisbaar zal gepaard zijn gegaan, en haar doel zal hebben gevonden in een prachtig graf, zoals in het Oosten de rijken zich deze weelde konden veroorloven.

Maar... dan komt de bittere ontgoocheling.

De rijke heft in hades zijn ogen op en *is in de pijn;* hij moet roepen: *ontferm u mijner, vader Abraham, en zend Lazarus, dat hij het uiterste zijns vingers in het water dope en verkoele mijn tong; want ik lijd smarten in deze vlam.*

Maar.... *Lazarus?*

Hij sterft en van zijn begrafenis wordt met geen woord gerept.

Het is ook niet nodig, want op het ogenblik van zijn sterven komen Gods engelen en dragen hem in Abrahams schoot, dat is, brengen hem daar, waar hij in de nauwste gemeenschap met Abraham de zaligheid des hemels geniet en waar hij altijd bij de Here is (Lukas 16 : 20–24; vgl. Matth. 8 : 11).

Zo scherp is het contrast in het hiernamaals, in het „rijk der doden", en Jezus kon het èn voor de hoorders van zijn tijd èn voor die van nu niet scherper tekenen.

Dit tweeërlei lot geldt natuurlijk, het behoeft bijna niet gezegd te worden, de ziel. Het lichaam van de ziel gescheiden daalt in het graf, en dit wordt van de rijke man nog eens zeer nadrukkelijk gezegd; hij wordt *begraven,* en wanneer hij zijn ogen opslaat in de pijn, kunnen dat onmogelijk de lichamelijke ogen zijn. In Openb. 6 horen we immers ook de *zielen* der afgestorvenen roepen onder het altaar, en in Openb. 20 zien we de *zielen* van hen, die onthoofd waren, op tronen zitten; in dit laatste is heel duidelijk sprake van de zielen in onderscheid van het lichaam. En dit wordt hierdoor bevestigd, dat Jezus reeds heeft gewaar-

schuwd *niet* te vrezen hen, die alleen maar het lichaam kunnen doden maar veeleer Hem, Die over lichaam èn ziel, – onderscheiden genoemd – macht heeft en wel macht om ze beide in de hel te verderven, de ziel reeds aanvankelijk in en na het sterven en het lichaam straks na de opstanding uit de doden (Matth. 10 : 28). Door al deze Schriftgegevens wordt dus heel kras de leer van de z.g. zieleslaap en alles wat daarmee samenhangt, elke dwaling, welke poogt om aan de bewustheid der zalige zielen te tornen, veroordeeld, en ons de eeuwigheid voorgesteld of als een lichtende heerlijkheid, waarop alle smalle paden uitlopen, of als een donkere rampzaligheid, waarin de brede wegen eindigen. Een voorstelling, welke we, dat spreekt eigenlijk als vanzelf, alleen door het geloof kunnen aanvaarden, omdat het hier de wereld geldt, welke geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord, maar waarvan Gods kind even onwrikbaar zeker is als het zeker kan zijn van deze aarde en van de werkelijkheid, die gezien wordt. Geen zwaar gordijn van verborgenheid, van waarachter nimmer iemand tot ons weerkeerde om ons onthullingen te doen, is bij machte om aan dat geloof, dat voor Gods kind een blij geloof is, zijn vreugde te ontnemen.

Hieraan moet nog iets worden toegevoegd.

Het tweeërlei lot, dat met de dood intreedt, is in wezen wel hetzelfde als het eeuwig lot, dat ons deel wordt in de grote dag van onze Here Jezus Christus, maar moet hiervan toch onderscheiden worden. Immers ligt het eerste en voornaamste verschil hierin, dat de zaligheid of het verderf in de tussentoestand nog een vreugde of een smart is, die door de ziel zonder het lichaam genoten of geleden wordt, terwijl na het eindgericht de complete mens naar ziel èn lichaam of eeuwig heersen zal op deze gelouterde aarde of eeuwig lijden zal in het helse vuur. Voor Gods kinderen is daarom de *zaligheid der zielen*, die Petrus het einde van ons geloof noemt (1 Petr. 1 : 9) nog niet de volkomene heerlijkheid, die God voor hen bereid heeft, en voor de goddelozen is de „pijn" nog niet de plaats van het onuitblusselijk vuur, dat de duivel en zijn engelen bereid is. Dat laatste komt duidelijk uit in de woordkeus van het Nieuwe Testament. Het spreekt van dit vuur (Matth. 18 : 8; 25 : 4, 46; Markus 9 : 43, 45, 47, 48) en van de poel des vuurs als van de toekomstige strafplaats van de duivel (Openb. 20 : 10), van de antichrist en de valse profeet (19 : 20), van alle goddelozen, die de satan volgen (21 : 8), en deze strafplaats wordt pas, om het zo te zeggen, betrokken, als Christus, de Rechter, de bokken, die aan Zijn rechterhand staan, verwijst naar het *eeuwig vuur* (Matth. 25 : 41). In verband hiermede wordt dan ook door het Nieuwe Testament geleerd, dat nu, in deze bedeling vóór de dag der dagen, de duivelen en geesten bewaard worden in een gevangenis (1 Petr. 3 : 19), of in een afgrond

(Rom. 10 : 7; vgl. Luk. 8 : 31; Openb. 9 : 1, 2; 20 : 1, 3) en wel voor het laatste oordeel en voor de poel des vuurs. 2 Petr. 2 : 17: *dewelken de donkerheid der duisternis in der eeuwigheid bewaard wordt;* en Judas : 6, 13: *En de engelen, die hun beginsel niet bewaard hebben, maar hun eigen woonstede verlaten hebben, heeft Hij tot het oordeel des groten dags met eeuwige banden onder de duisternis bewaard,* en: ... *dwalende sterren, dewelken de donkerheid der duisternis in der eeuwigheid bewaard wordt.* Deze donkerheid, deze buitenste duisternis wacht aan het einde der tijden; nu, in de tussentoestand tussen sterven en opstanding verkeren de ongelovigen *in de pijn*, zoals de rijke man in de gelijkenis.

Voor Gods kinderen is deze pijn weggenomen.

Jezus Christus, en dat is de vervulling van de O. T.ische verwachting, heeft hen uit dit geweld verlost.

Hij heeft voor hen de dood in al zijn verschrikking doorgemaakt en zowel de tijdelijke als de eeuwige en geestelijke voor hen verbroken.

Hij heeft ze uit de donkere nacht van de dood opgevoerd, en in hun sterven ontwaken hun zielen in het Vaderhuis.

Dit is, zoals wij later uitvoerig bespreken zullen, een deel van hun eerste opstanding (Openb. 20 : 5).

Zij staan op om bij Jezus te zijn, want van stonden aan, zegt onze Catechismus, wordt hun ziel opgenomen tot Christus haar Hoofd om in Zijn zalige nabijheid eeuwig te verkeren.

Dat is het wat Jezus heeft gezegd tot Martha in Bethanië: *Ik ben de opstanding en het leven; die in Mij gelooft zal leven, al ware hij ook gestorven; en een iegelijk, die leeft en in Mij gelooft, zal niet sterven in der eeuwigheid* (Joh. 1 : 25, 26).

Het leven in Jezus kan niet verloren gaan.

Midden in de dood is Gods kind midden in het leven.

Daarom kon de apostel Paulus roemen, dat, al was het lichaam dood om der zonde wil, de *geest* leven is en leven blijft om der gerechtigheid wil, en daarom is zijn juichen geen grootspraak: *want ik ben verzekerd, dat noch dood noch leven ... ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus onze Here* (Rom. 8 : 10, 38, 39). Een roemtaal, welke wij ook beluisteren in: *Want hetzij dat wij leven, wij leven den Here; hetzij dat wij sterven, wij sterven den Here; hetzij dan dat wij leven, hetzij dat wij sterven, wij zijn des Heren* (Rom. 14 : 8), en niemand kan immers de schapen uit de hand des Heren rukken; niemand, ook geen dood. En, om het hierbij te laten, van die levenszekerheid schrijft de apostel ook aan de gemeente te Thessalonica, wanneer hij in de eerste zendbrief (5 : 10) zich aldus uitdrukt: *Die voor ons gestorven is, opdat wij, hetzij dat wij waken hetzij dat wij slapen*

tezamen met Hem leven zullen. Dat waken en slapen moet slaan op de levenswake en de doodsslaap, en Christus is ook hiertoe gestorven, dat Zijn kinderen, die in Hem ontslapen, in die slaap nochtans tezamen met Hem leven. Hunner is en blijft de levensheerlijkheid, en van deze glorie getuigde de Heiland, toen Hij in Zijn hogepriesterlijk gebed met majesteit sprak: *Vader, Ik wil, dat waar Ik ben ook die bij Mij zijn, die Gij Mij gegeven hebt* (Joh. 17 : 24).

* * *

Het Nieuwe Testament gunt ons in enkele gedeelten een bijzondere blik in de wereld achter het sterven, en dat heel duidelijk in de gelijkenis van de arme Lazarus, die we reeds even noemden. In deze gelijkenis moet ons diep treffen het scherp contrast tussen de toestand van twee mensen aan deze en gene zijde van het graf. De ene heeft het *hier* rijk en weelderig, vrolijk en prachtig, maar in de eeuwigheid is hij in de pijn, en de ander lijdt hier smarten en ontbering, maar is daar in de zaligheid des hemels. En die zaligheid wordt op onderscheidene wijze ons beschreven. Zij wordt ons eerst getekend als een *bewuste* zaligheid, want Abraham spreekt en Lazarus wordt getroost; de zielen der ontslapenen verkeren dus *niet* in een toestand van *slaap.* Zij wordt ons voorts geopenbaard als een verkeren in *Abrahams schoot,* dat is in gemeenschap met Abraham, de vader van Israël en de vader der gelovigen, en met hem aanzittende aan de hemelse maaltijd. Wij leren haar ook kennen als een vreugde, want Lazarus wordt getroost, en alle tranen worden van de ogen gewist, en Jezus openbaart ons tevens, dat bij het sterven de zielen van Gods kinderen door Zijn *engelen* worden gedragen in het Vaderhuis. Wanneer het uur der grote ontbinding slaat en de band tussen lichaam en ziel breekt, vangen, als we 't zo mogen uitdrukken, de engelen haar op en dragen haar, hoe weten wij niet, de hemel in tot die woning, welke Jezus voor dat bepaalde kind bereid heeft. Maar de rijke man, wie hier niets ontbrak, opent zijn ogen in de *pijn;* hij lijdt, dus ook ten volle bewust, smarten in deze vlam. Het vuur van Gods toorn omringt hem. In de brand der eeuwige verlating moet hij verkeren, en het contrast is wel heel bang.

Nu moet terstond worden toegestemd, dat we hier met een gelijkenis te doen hebben en Jezus in beelden spreekt.

Dit blijkt bv. heel sterk hierin, dat vanuit de pijn, vanuit de hel in het dodenrijk, over de klove heen de hemel te zien is; over en weer schijnen er gesprekken te kunnen gevoerd worden, al is er wegens de grote klove geen communicatie op andere wijze mogelijk; uit de verdoemenis schijnt de angstkreet tot de zaligheid te kunnen gericht worden,

en in de hemel hoort en verstaat men dit noodgeschrei en kan men er antwoord op geven.

Al deze dingen kunnen, voorzover wij zien, niet letterlijk worden toegepast, maar wel leert de Schrift ons heel klaar, dat er in de dood, – wij wezen hierop reeds een vorige maal –, een diepgaand verschil is en dat dit verschil bestaat in vreugde hier en smart ginds.

Meer moeten we uit deze gelijkenis van Jezus over de tussentoestand niet willen „halen", al is er natuurlijk bij het voorafgaande voor deze conclusie plaats, dat uit de hemel noch uit de hel een terugkeer tot de aarde mogelijk is.

Lazarus kan niet gezonden worden tot de broeders van de rijke man, en de enkele doden, die opgewekt zijn, hebben niets kunnen vertellen van hetgeen hun in de staat des doods wedervaren is.

Wij hebben hier immers Mozes en de profeten.

De ongelovigen zouden, indien iemand uit de doden opstond, zich toch niet bekeren, zoals gebleken is op de dag van Jezus' opstanding, toen de heiligen, die bij Zijn sterven opgestaan waren, in de heilige stad verschenen zijn zonder dat aan hun woord geloof werd gehecht.

En de gelovigen hebben dit getuigenis der doden niet nodig.

Zij bezitten het Woord van de levende God, dat hen hier over het hiernamaals duidelijk onderwijst en dit nog op andere plaatsen doet dan alleen in deze gelijkenis.

Hier is ook te denken aan Jezus' woord: *In het huis Mijns Vaders zijn vele woningen ... Ik ga heen om u plaats te bereiden, en zo, wanneer Ik heen zal gegaan zijn en u plaats zal bereid hebben, zo kom Ik weder en zal u tot Mij nemen, opdat gij ook zijn moogt, waar Ik ben* (Joh. 14 : 2, 3). In dit afscheidswoord noemt Jezus de hemel eerst het *huis* van Zijn Vader, een Vaderhuis, waarheen ook Gods kinderen gaan; als zij, die hier gasten en vreemdelingen op aarde waren, daar aankomen, zijn zij *thuis,* en zij vinden daar ieder hun woning; dit Vaderhuis telt in zijn rijke verscheidenheid vele woningen, want het is een schare, die niemand tellen kan, die zalig wordt, en ieder ontvangt zijn huis, zijn plaats, zijn taak, zijn zaligheid, zijn heerlijkheid naar zijn eigen persoonlijkheid en waardij in Christus voor God; een eigen woning, welke Jezus, onze barmhartige Hogepriester door het geldend maken van Zijn offerande voor hen bereid heeft. Tegelijk werkt hier op aarde de Geest Gods „bereidend" in de toekomstige bewoner, en op hetzelfde ogenblik is de Geest hier in de bewoner en de Heiland daar boven met de woning klaar; dan komt Jezus weer en neemt hen tot Zich, opdat ook zij zijn mogen, waar Hij is. Waar Hij is in de hemel, waartoe Hij opvoer, mogen ook Zijn dienaars zijn, en als Zijn beminden in de hemel worden opgenomen gaat in vervulling Zijn majesteitelijk woord: *Vader Ik wil,*

dat waar Ik ben ook die bij Mij zijn, die Gij Mij gegeven hebt (Joh. 17 : 24). Er is dus voor Gods kinderen hemelvaart; dit kan niet pas plaats vinden in de dag der dagen, want dan zullen zij het aardrijk, de nieuwe aarde beërven, maar dit moet geschieden in hun sterven; dan komen ze, gedragen door Gods engelen, daar, waar Jezus is, in de hemel, in het Vaderhuis, waar Hij hen wacht in de door Hem toebereide woning. Zo duidelijk leert Christus ons, dat er in de zgn. tussentoestand van een onbewustheid geen sprake is, maar Gods kind van stonden aan wordt opgenomen tot zijn Hoofd. Dat is ook de vreugde van het hemelleven. Ontbonden te zijn en *met Christus* te verkeren.

Er is nog een uitspraak van Jezus, die van grote betekenis is.

Aan het kruis zegt Hij tot de boetvaardige moordenaar: *Voorwaar zeg Ik u, heden zult gij met Mij in het paradijs zijn* (Lukas 23 : 43), en ook in deze belofte boodschapt Hij, dat onmiddellijk na het sterven de poorten der zaligheid zich ontsluiten. Want wel heeft men gepoogd aan de klem van deze verklaring te ontkomen door deze tekst aldus te lezen: voorwaar, zeg Ik u heden: gij zult met Mij in het paradijs zijn, en *heden* te betrekken bij „zeggen", zodat het komen in het paradijs ook veel en veel later kon vallen, maar deze exegese is te gekunsteld dan dat we aan haar veel woorden behoeven te wijden. Het woordje *heden* behoort bij: „zult gij met Mij zijn", en Jezus stelt deze moordenaar in het vooruitzicht, dat, wanneer het uur van zijn dood slaat, hij van het kruis door Gods engelen wordt gedragen in het Vaderhuis. Die zaligheid duidt de Heiland hier aan met de naam *paradijs;* een naam, die ons herinnert aan Edens hof; een naam, die door de Joden gebruikt werd om aan te duiden de plaats, waar God aan de rechtvaardigen na hun dood Zijn gemeenschap schenkt; een naam, die de apostel Paulus bezigt voor de derde hemel (2 Cor. 12 : 2, 4), en een naam, die we in het boek der Openbaring weer vinden als de aanduiding van de plaats der eeuwige heerlijkheid, waar de boom des levens bloeit (Openb. 2 : 7; vgl. 22 : 2). Dit woord doelt hier zeer zeker op de hemel en niet op een tussenplaats, en wanneer de vraag opkomt, waarom Jezus hier het woord *paradijs* gebruikt kan het antwoord verschillend zijn. Deze verklaring kan gegeven worden, dat de Heiland het schoonste woord uitkiest in verband met de zoëven genoemde verwachting der Joden, om de arme kruiseling te troosten. Of, dat Hij tegenover de nog aardse verwachtingen van deze moordenaar, die aan een koninkrijk dacht, deze zalige vrede van de hemel stelt, of ook, dat Hij hier op Golgotha, midden tussen de aanvang en het einde der historie, tussen Edens hof en het paradijs Gods, het paradijs noemt, omdat „wie 't paradijs wil vinden, over Golgotha moet." Of het kan ook zijn, dat dit woord in verband staat met wat vlak aan dit kruiswoord voorafgaat. Daar is Jezus verzocht geworden van de

duivel in de helse taal: indien Gij Gods Zoon zijt, zo kom af van het kruis. Maar, Halleluja, onze Middelaar bezwijkt niet. De tweede Adam overwint, en troostende tegenstelling, terwijl de eerste Adam viel en *uit het paradijs* door Gods cherubijnen verdreven werd, zegepraalt de tweede en gaat *in het paradijs* Gods binnen: gij zult *met Mij* in het paradijs zijn.

Met Mij.

Jezus gaat eerst binnen.

Hij geeft immers Zijn geest aan de Vader.

Vader in Uw handen beveel Ik Mijn geest (Luk. 23 : 16), en met Hem wordt de moordenaar opgenomen in de eeuwige heerlijkheid; Hij eerst en dan de boetvaardige kruiseling. Dit is ook de orde, die Johannes ons in zijn Evangelie vertelt. Hij deelt nauwkeurig mee, dat, wanneer de soldaten op Golgotha komen om aan de kruiselingen de genadeslag toe te brengen, zij zien, dat Jezus reeds gestorven is (Johannes 19 : 32, 33). De Heiland heeft dus reeds de geest gegeven voordat de laatste mokerslag op de bijna ontzielde lichamen der twee moordenaars neerbeukt. Hij is dus ook de boeteling voorgegaan. Hij kwam eerder in het Vaderhuis en Hij heeft, al was dit eerder slechts een korte spanne tijds naar aardse berekening, voor die moordenaar plaats kunnen bereiden om hem toen tot Zich te nemen waar Hij was. Hier handelt Jezus in volle harmonie met Zijn eigen woord en werk, en Golgotha bevestigt, dat na de dood, dat *heden* het leven bereid is, en God ons opneemt in Zijn heerlijkheid. En het zijn van Jezus in dit paradijs is er ons waarborg voor. Komt Hij er, dan ook de Zijnen. Is Hij er, zij zullen eeuwig bij Hem wezen. Geniet Hij van de vreugde, zij zullen met Hem van de zaligheid genieten. Hij, het Hoofd, zal al Zijn leden tot Zich trekken.

* *
*

Met de openbaring Gods, welke wij bezitten in de Evangeliën, stemt hetgeen de Handelingen en de Brieven der apostelen ons leren omtrent het leven na de dood ten volle overeen. We beginnen met de historie van de eerste martelaar Stefanus, die, wanneer zijn vijanden in woede uitbarsten, *de hemelen geopend ziet en in die heerlijkheid Gods Jezus staande ter rechterhand Gods,* en diè, wanneer de stenen op hem neerkletteren, uitroept: *Here Jezus, ontvang mijn geest* (Hand. 7 : 56, 59). Deze beide Schriftwoorden moeten wij met elkaar in het nauwste verband zien. Het is niet zó, dat Stefanus alleen in de Joodse Raad en boven het gerechtsgebouw de open hemelen aanschouwt, maar hij blijft de hemelen geopend zien, wanneer ze hem ter stadspoort uitslepen en in hun blinde woede doodgooien. Dan laat zijn oog Jezus niet los. Of

liever, dan werpt Jezus de poort des hemels niet dicht. Zijn vijanden mogen hem buiten de poort van het aards Jeruzalem werpen, zijn trouwe Vriend en Zaligmaker heeft de poort van het hemels Jeruzalem wijd voor hem geopend, en staat gereed om zijn geest te ontvangen. *Here Jezus, ontvang mijn geest.* Stefanus weet, dat, wanneer de laatste slag hem wordt toegebracht, zijn geest (hier gebruikt in plaats van ziel) door Gods engelen gedragen wordt in het Vaderhuis, en daarom geeft hij zijn geest, zijn ziel, zichzelf over aan de Here Jezus. Van stonden aan zal hij opgenomen worden tot zijn Hoofd in de hemelen, en wanneer zijn vijanden het ontzielde lichaam met een ezelsbegrafenis begraven, juicht zijn geest bij zijn Heiland in de heerlijkheid.

Geen andere boodschap brengt de apostel Paulus in zijn Brieven.

Hij, en ook de andere apostelen, spreken doorgaans niet veel over het sterven, omdat zij meer over het sterven heen wijzen op Jezus' wederkomst.

Maar wanneer zij over de scheiding uit dit leven handelen, prediken zij duidelijk, dat de bewuste zaligheid terstond met dit leven intreedt.

De gelovigen, en het is opmerkelijk dat doorgaans van *zij* of van *ik* gesproken wordt en niet van *hun* zielen, gaan zonder intermezzo de heerlijkheid binnen, evenals de ongelovigen zonder enige zieleslaap of iets dergelijks komen in de eeuwige pijn.

De apostel zegt dit heel duidelijk in 2 Corinthe 5 : 1: *want wij weten, dat, zo ons aardse huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen.*

Hij bevestigt dit in vs 8 van dit hoofdstuk: ... *en hebben meer behagen om uit het lichaam uit te wonen en bij de Here in te wonen.*

Dezelfde verwachting vindt haar vertolking in: ... *hebbende begeerte om ontbonden te worden en met Christus te zijn* (Filip. 1 : 23).

Naar deze heerlijkheid wijst ook de uitdrukking *in Jezus ontslapen* (1 Thess. 4 : 14 e.v.).

En deze hoop geeft de apostel vrijmoedigheid om in het aangezicht van de dood te juichen: *ik heb de goede strijd gestreden, ik heb de loop geëindigd, ik heb het geloof behouden; voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid* ... (2 Tim. 4 : 7, 8).

Wat spreekt de apostel hier uit?

In de eerste plaats dit, dat wanneer dit aardse huis, dat is ons lichaam en heel ons aardse leven, afgebroken wordt en weg valt wij, om het zo te zeggen, op hetzelfde ogenblik een gebouw van God hebben, eeuwig in de hemelen; dan staat er een nieuw gebouw klaar; een nieuw huis is gereed om ons te ontvangen; we zijn geen ogenblik dakloos; geen zalige behoeft om te zwerven en rond te dolen; en dat dit gebouw *in*

de hemelen is wordt nog hierdoor bevestigd, dat wij dan uitwonen uit het lichaam, dat begraven wordt, en *inwonen bij de Here,* dat is bij onze Here Jezus Christus. Hij is immers ten hemel opgevaren; Hij is en troont in die hemelen, waar Hij altoos leeft om voor ons te bidden; bij Hem inwonen betekent dus in Zijn gemeenschap in de hemel verkeren, wat *de* kern van onze zaligheid is. Naar die gemeenschap verlangt de apostel, wanneer hij begeerte heeft om ontbonden te worden, om, zoals we dit vroeger zagen, van deze aarde te verreizen en dan *met Christus* te zijn. Met Christus nl., zoals *Prof. Greijdanus* in de Korte Verklaring zegt: „in de hemel, Zijn volle gemeenschap genietende, want dat is zeer verre het beste, boven alles wat ooit op aarde genoten kan worden." Dit genieten is als vanzelf *bewust* genieten; daarom kan het *ontslapen in Jezus* niet betekenen, dat de doden slapen en niet bewust wakker zijn, maar houdt in, dat de doodsslaap hen brengt tot de gemeenschap met Jezus, en op deze gemeenschap houdt Paulus zijn oog gevestigd, wanneer hij gevoelt, dat de tijd zijner ontbinding aanstaande en de goede strijd des geloofs volstreden is. Al is het ook dat *de* volkomen kroning van Gods volk pas plaats vindt in de dag der dagen, in het sterven ontsluit zich reeds een deel der heerlijkheid en wie de loop mag beëindigen, geniet dan reeds de zaligheid van de ereprijs.

Niet anders spreekt de Brief aan de Hebreën.

Wij behandelen die afzonderlijk omdat ons de schrijver onbekend is, en ook omdat deze Brief voor ons onderwerp zeer belangrijke gegevens bevat. We denken daarbij eerst aan Hebreën 4 : 9: *Er blijft dan een rust over voor het volk van God.* Want wel is deze sabbatsrust in de eerste plaats de rust, welke Gods kinderen kennen in het volbrachte werk van Jezus; wel is zij vóór alles de vrede bij God en het rusten van de zonde; wel vangt zij in dit leven aan, maar zij komt pas tot volkomenheid wanneer de pelgrimsreis door de woestijn van dit leven voltooid en het Kanaän hierboven zijn poorten geopend heeft; zij vindt eerst haar volle weelde als de eeuwige sabbat aanbreekt en wij in de hemelse zaligheid volmaakt rusten van onze zonden. Daarom durven wij met vrijmoedigheid dit Schriftwoord gebruiken ook voor de zaligheid, welke bij het sterven intreedt, al stemmen we terstond toe, dat deze plaats niet de duidelijkste is. Hebreën 11, het hooglied des geloofs is klaarder, wanneer hier verkondigd wordt dat Abraham verwachtte *de stad, die fundamenten heeft, welker kunstenaar en bouwmeester God is* (vs 10); dat, *die zulke dingen zeggen klaarlijk betonen, dat zij een vaderland zoeken* (vs 14), en dat God hun *een stad* had bereid (vs 16). Met die stad kan alleen de hemelstad bedoeld zijn; zij is vast; God is haar architect; alles aan haar straalt Gods heerlijkheid uit; ze is godde-

lijk van karakter, zoals *Prof. Grosheide* in zijn Korte Verklaring schrijft (blz. 142); zij is tegelijk het *vaderland,* dat de aartsvaders zochten; de stad, welk de Here voor hen bereid had. Daarom kon het geloof der vromen van de oude dag heel sterk zijn; daarom konden zij *in het geloof* sterven (vs 13), omdat zij wisten, dat door dat sterven zij verreizen zouden naar het *ware* vaderland en naar de stad, waarin hun hemelse Vader, Die de Bouwheer van de stad is, hun plaats had bereid. Al deze woorden sluiten elke twijfel buiten, of het Nieuwe Testament wel duidelijk spreekt van de zaligheid vlak na dit leven. Wanneer de vromen van de oude dag naar luid van deze Schrift zó op Gods zaligheid gewacht hebben, zou het een geweldige stap achteruit zijn, indien de kinderen des Heren van nu niet in dat geloof en in die hoop leefden en stierven (vgl. Hebr. 13 : 14).

Er is nog een uitspraak in deze Brief, welke onze bijzondere aandacht verdient.

In Hebr. 12 beschrijft de auteur de voorrechten van de gemeente van de nieuwe dag, die niet als Israël is gekomen *tot de tastelijke berg en het brandende vuur, en donkerheid en duisternis en onweder* (vs 18 e.v.).

Gij zijt, zo jubelt hij, *gekomen tot de berg Sion en de stad des levenden Gods, tot het hemelse Jeruzalem en de vele duizenden der engelen; tot de algemene vergadering en de gemeente der eerstgeborenen, die in de hemelen opgeschreven zijn, en tot God, de Rechter over allen, en de geesten der volmaakte rechtvaardigen...* (vs 22, 23)

Wat bedoelt de schrijver met dit alles?

Hij wil met dit: *gij zijt gekomen* zeggen, dat zij het voorrecht bezitten om te mogen naderen tot het hemels Sion en dit dus hun deel is; dit hemels Sion noemt hij voorts *de stad des levenden Gods* in nauw verband met wat hij in het lied des geloofs reeds over deze stad heeft gezegd; die stad is het *hemels Jeruzalem,* waarin *de vele duizenden der engelen* God eeuwig loven; Gods Woord spreekt hier dus duidelijk *van de hemel,* en in die hemel is nu *de algemene vergadering en gemeente der eerstgeborenen,* of zoals we beter kunnen lezen: *is een feestelijke en plechtige vergadering van eerstgeborenen,* wier namen staan in het burgerboek van die stad. In die hemel is ook God de Rechter van allen, en in die hemel zijn *de geesten der rechtvaardigen, welke tot het hoogtepunt gebracht zijn.* Nu getuigt reeds de uitdrukking *feestelijke vergadering* van bewuste zaligheid, maar de laatste woorden gunnen ons wel een heel duidelijke blik in de hemel der heerlijkheid. Daar zijn de *geesten* der rechtvaardigen; niet de rechtvaardigen dus, zoals we hen hier op aarde kennen, maar de *geesten van hen,* dat is zonder het lichaam; de volle heerlijkheid kennen ze nog niet; ze verkeren daar

als geesten, als zielen, maar ze zijn toch, zoals er letterlijk staat, tot hun hoogtepunt gebracht; ze hebben de goede strijd gestreden; zij zijn nu zonder zonde; hun gerechtigheid wordt niet langer overschaduwd; zij dragen de klederen der gerechtigheid, en daarom kunnen zij in der waarheid een feestelijke, een blijde vergadering zijn, die de Here prijst tot in eeuwigheid. En als we vragen hoe zij daar gekomen zijn, geeft deze zelfde Brief ons het antwoord, wanneer hij ons de blijde boodschap brengt van de *Voorloper,* Die in het binnenste des voorhangsels, dat is in het hemels heiligdom, voor ons is ingegaan, en achter Wie al Zijn verlosten de hemelse stad binnentreden (Hebr. 6 : 20). Hij leidt immers de vele kinderen tot de heerlijkheid (Hebr. 2 : 10) en Hij is voor hen de overste Leidsman en Voleinder des geloofs, Die hen brengt in de *toekomende stad,* welke zij zoeken (Hebr. 13 : 14). Hij is de Middelaar van het nieuwe testament, zegt 12 : 24, Wiens bloed van betere dingen spreekt dan dat van Abel.

* * *

De algemene Zendbrieven stemmen met het voorafgaande ten volle in.

Degenen, die in Jezus ontslapen, ontvangen naar Petrus' getuigenis *de onverderfelijke en onbevlekkelijke en onverwelkelijke erfenis, die in de hemelen bewaard is voor hen* (1 Petr. 1 : 4), en voor welke erfenis ook zij bewaard zijn. Nu moet worden toegestemd, dat de erfenis ten volle het deel der gelovigen wordt in de jongste dag, wanneer Jezus Christus tot degenen, die aan Zijn rechterhand staan, zeggen zal: *Komt gij gezegenden Mijns Vaders, beërft het koninkrijk, hetwelk u bereid is van de grondlegging der wereld* (Matth. 25 : 34). Maar zij wordt toch ook reeds het deel van Gods kinderen bij het sterven. Hierop wijst de uitdrukking: *die in de hemelen bewaard is,* want de erfenis in de jongste dag is de heerlijkheid op de nieuwe aarde; daarvan spreekt de apostel eveneens in vs 5: *tot de zaligheid, die bereid is,* die gereed ligt *om geopenbaard te worden,* d. i. om in volle glans te schitteren *in de laatste tijd,* dat is in de eeuwigheid, en hierop doelt hij ook in vs 9: *verkrijgende het einde uws geloofs, namelijk de zaligheid uwer zielen.* Bij die zaligheid denkt de apostel aan de volle behoudenis en de volle heerlijkheid der gelovigen; hij spreekt hier van *zielen,* „niet alsof de lichamen der gelovigen van de eeuwige redding zouden uitgesloten zijn. Maar ziel duidt hier de ganse persoon aan, doch noemt hen naar zijn voornaamste deel, zijn geestelijk wezen, het leven. Dat verloren, is alles verloren, dat behouden, is alles behouden." Er is dus een zaligheid eerst der zielen, waarin later de lichamen zullen delen, en tot

deze zaligheid voert ons ons geloof, dat in deze vreugde zijn einde, zijn *einddoel* vindt. Ook deze laatste woorden bevestigen wat wij tot nu toe vonden; het voorwerp des geloofs is de volkomen verlossing in onze Here Jezus Christus, welke hier op aarde haar beslag niet krijgt, maar wel in de hemel der heerlijkheid.

Petrus spreekt ons ook van de zwarte tegenkant der zaligheid.

Hij onderwijst ons ook over de toestand van de ongelovigen na de dood.

Van hen spreekt hij in 1 Petr. 3 : 19: *in dewelke Hij ook, heengegaan zijnde, de geesten, die in de gevangenis zijn, gepredikt heeft.*

Dit Schriftwoord kwam reeds ter sprake toen we de leer van het vagevuur en andere dwalingen bestreden, maar we moeten hier even op dit woord terugkomen.

Deze apostolische boodschap spreekt van Jezus Christus, Die in het vlees, naar Zijn lichaam is gedood, maar naar de geest, als het „geestelijk lichaam" (1 Cor. 15) is levend gemaakt. In dat geestelijk, in dat verheerlijkt lichaam is Hij *heengegaan,* dat is: ten hemel gevaren, en in en door Zijn verhoging heeft Hij Zijn triomf gepredikt aan *de geesten die in de gevangenis zijn.* Deze geesten zijn o. i. de zielen der ongelovigen, welke zich niet in de vrijheid des hemels, maar in de gevangenis der duisternis, in de kerker der verdoemenis bevinden. Daar zijn ook zij, die eertijds ongehoorzaam waren in de dagen van Noach (vs 20). Daar komen allen, die de Here Jezus niet hebben liefgehad, en als ze daar zijn, vernemen ze de tijding van Christus' triomf, dat Hij, Die zij verwierpen, toch is de Triomfator en eenmaal komen zal om te oordelen de levenden en de doden. Deze wetenschap verzwaart het lijden; zo droef is het lot van allen, die ongehoorzaam zijn (vgl. ook 2 Petr. 2), maar tegen deze duisternis steekt heel scherp af het licht van de zaligheid dergenen, die de Here Jezus en Zijn verschijning van harte liefhebben. Zij moeten wel om Zijnentwille lijden maar zij zullen bij en met Hem verheerlijkt worden (1 Petr. 4 : 13, 14); hun zal gegeven worden *de toegang in het eeuwig koninkrijk van onze Here en Zaligmaker Jezus Christus* (2 Petr. 1 : 11), en het is die toegang, die ook de apostel Petrus verwacht, daar hij weet, dat de aflegging van zijn tabernakel haast zijn zal (2 Petr. 1 : 14). En wel richt hij aan het slot van zijn tweede Brief het oog der lezers voornamelijk op de dag van Jezus' toekomst; wel troost hij de verstrooiden met de boodschap, dat de Here de belofte niet vertragen zal; wel geeft hij aldus uiting aan zijn hoop: *maar wij verwachten naar Zijn belofte nieuwe hemelen en een nieuwe aarde, in dewelke gerechtigheid woont* (2 Petr. 3 : 13); wel schijnt het alsof de apostel tenslotte toch de zaligheid, welke de in Jezus ontslapenen thans genieten, voorbijziet, maar uit het voorafgaande is duidelijk, dat hij dit

niet doet. Er is juist climax in zijn Brieven. Wanneer hij eerst spreekt van de zaligheid der *zielen* komt hij later tot de prediking van de grote dag (vgl. 1 Petr. 4 : 5) en van het einde aller dingen (vs 7), omdat de zaligheid, welke genoten wordt, niet volkomen is, wanneer de heerlijkheid der lichamen haar niet vervolmaakt. Het zou al vreemd zijn, indien de apostel der hoop, die jubelt van de *levende hoop*, waartoe wij wedergeboren zijn (1 Petr. 1 : 3), niet schreef over de hoop, welke terstond na het sterven in vervulling gaat.

Wat de andere Zendbrieven betreft verkondigt Johannes, de apostel der liefde, met name de openbaring van Christus in Zijn grote dag. Hij richt het oog der gelovigen meer op de *toekomst* van Jezus (1 Joh. 2 : 28); op Zijn openbaring, *wanneer wij Hem zullen zien, gelijk Hij is* (3 : 3); op *de dag des oordeels* (4 : 17), en in zijn Brieven spreekt hij van de zaligheid bij ons sterven niet. Dit was ook niet nodig, omdat in zijn Evangelie en vooral in de Openbaring de prediking van deze getuige van Christus klaar genoeg is. Ook werpt de Brief van Judas niet meer licht over ons sterven; alleen vinden we in dit Schriftgedeelte een historische bijzonderheid, welke met ons onderwerp in nauw verband staat. *Maar,* zo zegt vs 19, *Michael de archangel, toen hij met de duivel twistte en handelde over het lichaam van Mozes, durfde geen oordeel van lastering tegen hem inbrengen, maar zeide: de Here bestraffe u.* Michael, die door Daniël gezien wordt als de vorst van het heir des hemels; die Johannes aanschouwt als de aanvoerder der hemelse heirkrachten, treedt hier op, (en dit wondere verhaal komt nergens elders in de Schrift voor), als de bewaker van het lichaam van Mozes, die op de hoogten van de Nebo is gestorven en door de Here Zelf is begraven. *En Hij begroef hem in een dal in het land Moabs tegenover Beth-Peor; en niemand heeft zijn graf geweten tot op deze dag* (Deut. 34 : 6). Waarom God zulks doet? Niet om te verhinderen, dat Israel geen afgoderij met Mozes' lijk zou plegen, want dan zou er geen strijd tussen Michael en de duivel nodig geweest zijn, maar de Here heeft andere bedoelingen. We moeten hier even aan de verheerlijking op de berg denken. Op de Thabor komt niet alleen Elia maar ook Mozes lichamelijk. De middelaar des ouden verbonds vertoeft dus lichamelijk in de hemel, en die heerlijkheid heeft de Here reeds in zijn sterven op het oog. Hij wil evenals vroeger aan Henoch en later aan Elia ook aan deze dienstknecht geven de heerlijkheid des vleses eer de grote dag der verrijzenis komt, en daartoe begraaft Hij hem en bewaart Zelf Mozes' lichaam. Engelen zendt Hij om het te behoeden. Michael ontvangt zelfs opdracht om de wacht bij het ontzielde stof te betrekken, en als Michael, de vorst van het heir des hemels die taak vervult, treedt in de eenzaamheid van het bergdal de satan tegen hem op. Hij, die het geweld des doods

heeft, zoekt het lichaam van Mozes mee te sleuren tot de verderfenis, maar Michael verhindert het hem; de aartsengel doet dit in volkomen onderworpenheid aan de Here: *de Here straffe, de Here schelde u, satan,* en hij dient onze God in Diens vrijmachtige beschikking over Mozes' lichaam, dat verheerlijkt zal worden lang voor de grote dag van de opstanding der doden.

* * *

Tenslotte lezen wij wat de Openbaring aan Johannes ons boodschapt.

Dit Bijbelboek spreekt ook telkens van de dingen, die liggen tussen sterven en opstanding, en dit begint reeds in de Brieven van de Heiland aan de zeven kerken van Klein-Azië. Ieder van deze Brieven eindigt met een belofte voor hen, die overwinnen, en de inhoud van deze belofte heeft betrekking op de toekomst der eeuwigheid. Maar niet alleen van de eeuwigheid na deze wereldtijd; ook reeds van de eeuwigheid, welke intreedt bij het sterven, en iedere belofte laat ons iets zien van de heerlijkheid en zaligheid, die reeds na de dood het deel van de overwinnaars worden. Deze weelde mag niet uitsluitend na Jezus' wederkomst gesteld worden; zij vangt reeds aan bij het sterven om haar volmaking te vinden in de vernieuwing van hemel en aarde.

Zo wordt aan de kerk van Efeze beloofd: *die overwint, Ik zal hem geven te eten van de boom des levens, die in het midden van het paradijs Gods is* (Openb. 2 : 7) en dit herwonnen paradijs en deze hemelse levensvreugde opent zich reeds bij het sterven.

Aan Smyrna laat Christus schrijven: *die overwint zal niet beschadigd worden van de tweede dood* (2 : 11), en deze tweede dood is het met *lichaam* en ziel voor eeuwig wegzinken in volle ondergang; indien dit zo is gaat de ziel reeds bij het sterven niet de dood doch het leven in.

De engel van Pargamus mag horen: *wie overwint, Ik zal hem geven te eten van het manna, dat verborgen is, en Ik zal hem geven een witte keursteen, en op de keursteen een nieuwe naam geschreven, welke niemand kent dan die hem ontvangt* (2 : 17); de overwinnaar wordt dus „onderhouden en vervuld met het goede van Zijn hemelse zalen, hij ontvangt van de Here volle verzadiging met hemelse gelukzaligheid en schittering en eer, zoals de witte steen met de nieuwe naam een nieuw heerlijk eeuwig wezen en bestaan te kennen geeft."

Thyatira's kerk ontvangt de belofte: *die overwint... Ik zal hem macht geven over de heidenen... en Ik zal hem de morgenster geven* (2 : 26–28); de overwinnaar deelt in Christus' glorie en wordt uit alle nacht van deze aarde verlost tot de nieuwe dag; de dag is aangebroken, de volle dag der eeuwigheid, die reeds na het sterven aanlicht en niet weer ondergaat.

In Sardes klinkt de hemelstem: *die overwint zal bekleed worden met witte klederen* (3 : 5), en deze klederen zijn de hemelse gewaden der heiligheid.

Filadelfia word begenadigd met de troostvolle toezegging, dat wie overwint gemaakt zal worden *tot een pilaar in de tempel Mijns Gods* enz. (3 : 12 e.v.), en dus eeuwig deel zal ontvangen in het *hemels* Jeruzalem, terwijl in de Brief aan Laodicea de overwinnaar bemoedigd wordt met deze toekomst, dat hij met Jezus, Die wij nu met eer en heerlijkheid gekroond zien, *zitten mag in Zijn troon* (3 : 21).

In al deze beloften wordt eerst gesproken van de toestand, die bij het sterven intreedt, want dan is immers de strijd voorbij; in het sterven behaalt Gods kind de schoonste en rijkste overwinning, en het zou met de belofte des Heren in strijd zijn, wanneer Hij de overwinnaars op de vervulling der belofte liet wachten tot de wederkomst van Jezus op de wolken. Hij geeft reeds terstond hun de paradijsvreugde en de schoonheid van de witte keursteen; Hij leidt hen van stonden aan in het licht van de eeuwige dag en in de heerlijkheid van Zijn hemelse stad; Hij bekleedt ze na het sterven met de witte klederen der volkomen heiligheid, en daarom verbaast het ons niet, dat Johannes, wanneer de hemel voor hem geopend wordt, niet alleen ziet de troon Gods, omgeven door de smaragdgroene regenboog, maar om die troon ook de vierentwintig tronen, waarop de vierentwintig ouderlingen gezeten waren, bekleed met witte klederen en gouden kronen op hun hoofden (4 : 4). Zij vertegenwoordigen immers de gemeente des Heren, die in de hemel volkomen gerechtvaardigd en geheiligd is en de kroon der overwinning draagt, en daar Hem aanbidt, Die leeft tot in alle eeuwigheid. Johannes mag zelfs de lofzang horen, die de ouderlingen aanheffen: *Gij, Here, zijt waardig te ontvangen de heerlijkheid en de eer en de kracht* (vs 11), en door de hemel klinkt het nieuwe lied der gemeente: *Gij zijt geslacht en hebt ons Gode gekocht met Uw bloed* enz. (5 : 9 e.v.); een lied, dat niet pas op de nieuwe aarde zal worden aangeheven maar dat Patmos' ziener reeds beluistert eer hij nog het nieuwe Jeruzalem op aarde ziet nederdalen. Er is dus in de hemel een bewuste zaligheid van Gods kinderen, en deze zaligheid vindt haar kern in de aanbidding van God en van het Lam. In deze aanbidding, zoals ook in de plaats in de hemel, gaan de zaligen aan de engelen vooraf; om Gods troon zijn eerst de ouderlingen geschaard en om hen de engelen; de verloste kinderen des Heren gaan in hun heerlijkheid en aanbidding ver boven de troongeesten uit, al verenigen zij in de hemel hun stem met het lied der hemelse heirscharen; hier is een harmonie, welke op aarde wel in beginsel aanwezig was, doch eerst hierboven openbaar wordt in al haar schoonheid. Daar is de volle gemeen-

schap tussen engelen en mensen in hun hemelse eenheid om de troon van het Lam.

Van bijzonder gewicht is wat we lezen in Openb. 6 : 9 e.v.

Daar deelt Johannes ons mede, dat het vijfde zegel geopend wordt, en als de opening van dit zegel geschiedt, ziet hij: *onder het altaar de zielen dergenen, die gedood waren om het Woord Gods en om de getuigenis, die zij hoorden, en zij riepen met grote stem, zeggende: hoe lang, o heilige en waarachtige Heerser, oordeelt en wreekt Gij ons bloed niet van degenen, die op de aarde wonen? en aan een iegelijk werden lange witte klederen gegeven en hun werd gezegd, dat zij nog een kleine tijd rusten zouden, totdat ook hun medediensknechten en hun broeders zouden vervuld zijn, die gedood zouden worden gelijk als zij.* Dit visioen spreekt heel duidelijk van degenen, die gestorven zijn; die hier roepen zijn zij, die *gedood waren om het Woord Gods;* het gaat hier dus over de doden en wat na het sterven plaats vindt, en in dit verband is reeds de uitdrukking *zielen dergenen* van grote betekenis. Met nadruk zegt de Openbaring, niet dat die gestorvenen riepen, maar dat de *zielen* van hen riepen, en deze nadere bepaling wijst duidelijk op het onderscheid met het lichaam; zij zijn gedood; de band tussen lichaam en ziel is verbroken; het lichaam is tot stof weergekeerd, en nu roepen de *zielen;* de zielen van hen zijn dus in de hemel, en zij roepen tot God. Onder het altaar (wat symboliseert, dat zij hun leven opgeofferd hebben in de dienst des Heren en hun bloed uitgegoten voor de eer van Zijn Woord) smeken zij, dat de Here hun bloed wreke; vragen zij om de volkomen openbaring van de gerechtigheid en eer des Heren; verlangen zij dus naar de wederkomst van de Koning Jezus Christus, en het antwoord, dat hun gegeven wordt, is, dat aan een ieder een lang wit kleed wordt gegeven. „Heeft", zo verklaart *Prof. Greijdanus,* „de wereld hen onteerd en uitgeworpen, in den hemel van Godswege worden zij aangenomen en geëerd. Als onschuldigen worden zij met reine, witte kleederen bekleed, en met statiegewaden getooid. Daarmede worden niet nieuwe hemelsche lichamen bedoeld. Die ontvangen ook deze bloedgetuigen eerst in den opstandingsdag (20 : 11 v.v.). En tevens wordt aan dezen om 's Heeren Evangelie wil gedoode geloovigen geantwoord, dat zij nog een tijdlang wachten moeten, een korten tijd rusten. In dien tijd mogen deze getrouwen uitrusten, genieten, in hemelsche zaligheid leven."

De zielen van Gods kinderen zijn dan in *„het* paradijs" en genieten daar de eeuwige rust.

Van die heerlijkheid spreekt ook het visioen van de *grote schare, die niemand tellen kan* (7 : 9 e.v.).

Wel wordt deze schare getekend als de bruidskerk uit alle geslacht

en volk en natie, maar deze signatuur dwingt ons niet uitsluitend aan Christus' toekomst te denken, wanneer de gehele gemeente compleet is. Alles wat dit visioen zegt geldt van hen, die in Jezus zijn ontslapen, die uit de grote verdrukking zijn gekomen, en voor hen is *nu* reeds zalige werkelijkheid: *zij zullen niet meer hongeren en zullen niet meer dorsten, en de zon zal op hen niet vallen noch enige hitte. Want het Lam, Dat in het midden van de troon is, zal ze weiden, en zal hun een Leidsman zijn tot levende fonteinen der wateren en God zal alle tranen van hun ogen afwissen* (vs 16, 17). Dat is de vreugde, welke hun op aarde reeds was voorgesteld en vrucht is van de verkiezende liefde Gods en van de ontfermende liefde des Lams. Deze leidt hen in het „hemels Kanaän"; zij geeft aan Gods kinderen bewuste genieting van Jezus' gemeenschap; zij doet hen verkeren bij de goede Herder, Die ze weiden zal en Wiens Herderszorg zich daar openbaart in volkomen vertroosting en zalige verkwikking. Hier, – dat wil deze Schrift zeggen –, worden nog vele tranen geschreid; hier steekt de zon en gloeit nog de hitte; hier kwelt nog de honger en schrijnt de dorst, maar daar is al dat leed voorbij, en als een, die zijn moeder troost, troost de Here, Die als met een moederhand de tranen wegwist en het laatste spoor der aardse smarten voor eeuwig wegneemt. Dan keren de tranen niet weer terug. Als mensen ze drogen springen ze later weer tevoorschijn, als God ze van de ogen afwist vloeien ze nimmer, nimmermeer.

* * *

Ook in Openbaring 14 gaat het licht op over de z.g. tussentoestand. Wel moet het visioen van het Lam staande op de hemelse Sionsberg met de honderd vier-en-veertig duizend geplaatst worden na deze wereldtijd, wanneer de eindstrijd gestreden en het slotoordeel uitgesproken is, maar in het dertiende vers zegt een stem uit de hemel van degenen, die in de worsteling met de antichrist het leven lieten, en wij kunnen zeggen van allen, die de goede strijd volstreden: *zalig zijn de doden, die in de Here sterven, van nu aan; ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid en hun werken volgen met hen.* Deze boodschap moet op uitdrukkelijk bevel opgeschreven worden, en zij werpt het zoeklicht van Gods openbaring over ons sterven en over wat na dit sterven geschiedt. Eerst over het sterven, want de hemelstem spreekt van *de doden, die in de Here,* dat is in onze Here Jezus Christus, *sterven;* zij noemt het heengaan van hen een heengaan *in Jezus,* dat is: in nauwe gemeenschap met Hem, en voor eeuwig verbonden aan Hem, omdat zij ook *in Hem geleefd* hebben, en deze band met Christus en dit leven uit Hem niet kan worden verbroken. Dit nu geeft licht

in de schaduwen van de dood. Want anders klinken de woorden: *Zalig zijn de doden,* benauwend tegenstrijdig. Maar nu we weten, dat die doden zij zijn, die in de Here stierven omdat zij in Hem leefden, en dus, al zijn ze doden, levenden zijn, verstaan we, dat zij *zalig* genoemd worden. Zijn gaan immers de zaligheid in. Zij verkrijgen de zaligheid hunner zielen. En dat *van nu aan,* zegt de hemelstem met grote nadruk; dus vlak achter het sterven; een verbinding, die wij verkiezen boven: *van nu af sterven,* want dit woord geldt voor allen, die in het geloof ontslapen, en een verbinding, die ons hetzelfde zegt als wat Jezus sprak tot de kruiseling: *heden* zult gij met Mij in het paradijs zijn. En ... deze belofte van het *van nu aan zalig* is een goddelijk *ja;* de Geest bevestigt wat de hemelstem zegt met Zijn: *ja,* en voegt er aan toe, dat deze zaligen *rusten zullen van hun arbeid;* ontslagen worden van hun moeiten; bevrijd worden van de aardse druk; genieten zullen van het genadeloon, dat de Here hun in de eeuwigheid geeft; zij gaan de rust in, welke er voor Gods volk overblijft, en hun werken gaan hun wel niet voor om de poort te openen en de hemel te verdienen, maar volgen toch om in de zaligheid gekroond te worden door Hem, Die Zijn liefhebbers hun loon geenszins zal doen verliezen. Duidelijker kan de Schrift niet spreken. Hier worden de doden niet alleen *zalig* genoemd, en dit ziet toch op een bewuste zaligheid; hier wordt ook gezegd, dat zij *van nu aan* zalig zijn, en tegelijk dat in hun zaligheid hun werken het loon ontvangen, dat Jezus Christus hun beloofd heeft. En om alle twijfel bij ons weg te nemen; om ons, waar het hier gaat om de verborgene dingen achter de sluiers des doods, een bijzondere verzekering te geven, roept de Geest, Die het alles uit Christus neemt en ons geeft, ons Zijn *ja* toe; als dan dat *ja* in Christus tot ons komt, laat ook dan in diezelfde Heiland ons amen zijn Gode tot heerlijkheid.

Eenzelfde prediking beluisteren we in de openbaring van de overwinnaars aan de glazen zee.

Dezen, die over het beest en het getal zijns naams getriomfeerd hebben, zingen *het lied van Mozes, de dienstknecht Gods en het lied des Lams* (15 : 2, 3) en de vraag is, wanneer dit lied gezongen wordt, óf reeds terstond na het sterven óf pas op de nieuwe aarde. Voor het laatste schijnt te pleiten, dat de overwinnaars zij zijn, die de strijd tegen het beest, tegen de antichrist en zijn macht gevoerd hebben, maar we mogen hier ook denken aan allen, die de goede strijd des geloofs hebben geworsteld. „Deze overwinnaars en zangers", zegt *Prof. Greijdanus,* „zijn dan ook niet enkel degenen, die staande zullen blijven in den bangen tijd van den antichrist, maar het zijn alle getrouwen van alle eeuwen, alle geloovigen, maar nu als benoemd naar die uitnemendste standvastigen in den laatsten tijd." En in de bespreking van het begin der Open-

baring zagen wij, dat deze overwinnaars reeds na het sterven de eerkroon ontvangen en dan reeds in de hemel het nieuwe lied van het Lam zingen. Een lied, dat tot zijn volle sterkte en schoonheid komt, wanneer de gehele triomferende kerk van Jezus Christus deze hymne aanheft en over de glazen zee ruist de machtige koorzang van 's Heren slagorden, die voor eeuwig het victorie-feest vieren. Zoals eenmaal Israël aan de oever der Schelfzee zingen kon het lied van Mozes, het lied der bevrijding, zal het geestelijk Israël aan de oever der eeuwigheid aanheffen de beurtzang van Mozes en van het Lam. En niemand der verkorenen zal in dat machtige overwinningskoor der verlosten ontbreken.

In de volgende hoofdstukken wordt aan Johannes getoond, hoe de laatste eeuwen zich ontwikkelen zullen.

Gods fiolen vol van toorn worden op deze aarde uitgestort.

Het grote Babylon en de grote hoer worden geoordeeld.

De antichristelijke macht wordt verdaan door Hem, Wiens naam is Koning der koningen en Heer der heren.

En dan volgt op al deze gerichten een Halleluja in de hemel, waarin God geloofd wordt voor tweeërlei.

Enerzijds voor de heilige en majestueuze openbaring van Zijn gerechtigheid over Zijn vijanden en anderzijds voor de liefde aan Zijn volk bewezen.

Laat ons blijde zijn en vreugde bedrijven, en Hem de heerlijkheid geven; want de bruiloft des Lams is gekomen en de vrouw heeft zichzelve bereid. En haar is gegeven, dat zij bekleed worde met rein en blinkend fijn lijnwaad; want dit fijn lijnwaad zijn de rechtvaardigmakingen der heiligen. En hij zeide tot mij: schrijf: zalig zijn zij, die geroepen zijn tot het avondmaal van de bruiloft des Lams (19 : 7–9).

Dit Evangelie spreekt ons van toekomstige heerlijkheid en ook hier is het de vraag, welke heerlijkheid hier bedoeld is.

Een vraag, wier beantwoording niet moeilijk is.

Want hier is sprake van de *vrouw,* dat is de bruid des Lams, die zichzelve toebereid heeft, en deze bruid moet dus de *complete* kerk zijn, zal er van toebereid zijn, van gereed zijn, sprake wezen; hier wordt de zaligheid een *bruiloft* genoemd, en deze bruiloft kan alleen gevierd worden door de hemelse Bruidegom Jezus Christus met Zijn verheerlijkte bruid. En het bruidsgewaad is het fijne lijnwaad van de rechtvaardigmaking der heiligen, zodat *alle* zonde moet verdwenen zijn en de volkomen schuldloosheid aan het licht is getreden. Dit alles kan alleen slaan op de volle heerlijkheid aan het einde der eeuwen, zoals ook de gelijkenis van de tien maagden, welke van een bruiloft spreekt, ziet op de wederkomst van onze Here Jezus Christus. Het is

dus niet geheel juist *nu* reeds te spreken van de bruiloft des Lams, al staat het ook zo, dat de gemeenschap, welke de verlosten nu reeds in de hemel met Christus smaken, een voorsmaak is van wat straks na deze bedeling hun te beurt zal vallen. Dit ligt opgesloten in de zaligheid, waarin de doden, die in de Here sterven, terstond zullen ingaan, en waarin zij altijd bij de Here wezen zullen. Wij mogen, al moeten we ook onderscheiden, deze beide niet van elkaar losmaken, want wanneer hier op aarde reeds iets genoten wordt van wat in de hemel ons deel zal zijn, zal er dan in de hemel niet een voorgenieting wezen van wat aan het einde der tijden en in het eeuwige Jeruzalem het deel der vromen zal zijn?

* * *

Dit blijkt ook duidelijk in Openb. 20 : 4.

Over de in dit visioen voorgestelde regering van Christus gedurende duizend jaren, in welk tijdvak de satan gebonden zal zijn, spreek ik hier niet uitvoerig; dit zal later behandeld worden in het tweede deel van deze trits; hier gaat het ons alleen om wat Johannes in de geopende hemel aanschouwt omtrent de zaligen, en dit is niet gering.

De ziener van Patmos ziet daar, d. i. *in de hemel* tronen; op die tronen *de zielen dergenen,* die gedood waren om het Evangelie van Christus, en van deze *zielen* zegt hij later, dat ze met Christus heersen de duizend jaren. Over deze woorden is, evenals over dit gehele gezicht, veel gestreden. Zij, die uit deze apocalypse de profetie afleiden van een z.g. duizendjarig rijk tussen een eerste en een tweede wederkomst van Christus, verklaren dit gezicht van *de zielen op de tronen* zó, dat hier voorspeld wordt hoe straks hier op aarde de gelovigen, die deel hebben aan de eerste opstanding, met Christus heersen. De *zielen* zijn voor hen de aanduiding van de hier naar lichaam en ziel levende personen. De tronen moeten niet symbolisch maar letterlijk verstaan worden, en hier wordt dus *niets* gezegd over de toestand van de zielen na de dood maar alleen een blik gegund in het machtig intermezzo, dat deze bedeling straks scheidt van de eeuwige heerlijkheid op de nieuwe aarde. De eerste opstanding, waarvan in het vervolg wordt gesproken en waarop wij later nog terug komen, is de eerste verrijzenis, welke zal plaats vinden bij Jezus' eerste wederkomst, wanneer Hij de zaligen, die dan in de hemel zijn, zal opwekken en met Zich meevoeren om hier Zijn koninkrijk op deze aarde te stichten; later volgt dan de algemene opstanding des vleses.

Zoals vanzelf spreekt heeft deze chiliastische voorstelling ernstige bezwaren tegen onze opvatting van het woord *zielen* in dit gedeelte, doch deze bezwaren zijn o. i. niet steekhoudend.

Want in de eerste plaats is er in dit visioen geen sprake van *zielen zonder meer.*

Wel zijn er verschillende teksten in de Bijbel, waarin met het woord *zielen* levende personen bedoeld worden (Gen. 12 : 5; Jes. 57 : 16; Rom. 13 : 1 en 1 Petr. 3 : 20), maar dit kan juist hier niet.

Immers zegt de ziener van Patmos niet: ik zag zielen, maar: ik zag van hen, die de martelaarsdood stierven en van hen, die de antichrist niet aanbaden, *de zielen;* deze nadere bepaling geeft aan dat woord zielen een speciaal karakter; hier gevoelt men onmiddellijk de tegenstelling: ik zag niet de *lichamen* maar de *zielen* der zaligen; hen, die Johannes ziet, zijn immers onthoofd, dood, zodat hun lichamen niet meer te aanschouwen zijn, maar wel wordt aan Patmos' ziener een blik gegund op de toestand van hun zielen; wij vinden hier eenzelfde uitdrukking als in Openb. 6 : 9: *onder het altaar de zielen dergenen, die gedood waren,* en ook hier gaat het over de doden, wier lichaam tot stof is weergekeerd en wier zielen *leven* en met Christus heersen. Zij zijn priesters van God en van Christus en zullen met Hem als koningen heersen. *En wel al Zijn strijders.* Want al is het volkomen waar, dat hier in dit visioen speciaal gesproken wordt van de martelaren, dit speciale sluit de andere gelovigen niet uit en mag niet beperkt verstaan worden. Het woord *zielen,* hier gebezigd, duidt eerst aan wie de plaats op de tronen ontvangen en is voorts te betrekken op de groepen, die in het tweede gedeelte van dit vers genoemd worden; het is dus de verzamelnaam van allen, die met Christus heersen mogen. En zij worden, om hierover eerst te spreken, op verschillende wijze gekwalificeerd. Eerst worden genoemd zij, *die om de getuigenis van Jezus en om het Woord Gods onthoofd waren,* dat zijn derhalve allen, die als martelaren zijn gevallen voor de naam en de zaak des Heren. Dan volgen, want niet alle trouwe belijders des Heren worden om het geloof gedood, *zij, die het beest en deszelfs beeld niet hadden aangebeden* (vgl. 13 : 4, 15; 14 : 9 e.v.), dat zijn allen, die door de antichristelijke macht en haar betoverende openbaring in deze wereld niet zijn verleid en tegen die macht tot den einde toe volhard hebben. Zij *hadden het merkteken* van de antichrist *niet ontvangen aan hun voorhoofd en aan hun hand* (vgl. 13 : 15; 14 : 9). Hun denken en doen was voor de satanische invloed van de antichrist bewaard gebleven. Met hun verstand en wil hadden zij de Here gediend, – en van die allen ziet Johannes, dat zij leven: *en zij leefden en zij heersten als koningen met Christus de duizend jaren; hun werd het oordeel gegeven; en,* zo volgt er in vs. 6, *zij zullen priesters van God en Christus zijn, en zij zullen met Hem als koningen heersen duizend jaren.* Zij delen in de koninklijke heerschappij van hun Zaligmaker en Koning, en mogen zelfs met Hem

het oordeel oefenen over de wereld. Het lijden van de tegenwoordige tijd is niet te waarderen tegen de heerlijkheid, die aan hen geopenbaard wordt. Wij mogen daarom dit visioen betrekken op allen, die in Jezus ontslapen en nu bij Hem zijn in eeuwige heerlijkheid; hun heerlijkheid, en vooral van hen, die in alles getrouw zijn geweest en overwonnen hebben, bestaat in het heersen met Jezus.

Dit heersen met Christus vraagt even een nadere toelichting.

Het visioen uit Openbaring 20 tekent deze heerlijkheid in tal van uitdrukkingen. Eerst zegt het, dat *het oordeel hun werd gegeven,* en dit oordeel „krima" is het recht en de macht om vonnis te vellen. In het oorspronkelijke staat bij het woord *oordeel* geen lidwoord, wat ons zegt, dat niet *het* eindoordeel bedoeld is, maar een oordeel, dat is de bevoegdheid tot het uitspreken van zeker oordeel. Een macht, die *gegeven* is, zegt deze Schrift; die ze dus niet uit zichzelve bezitten of verdiend hebben, maar die Gods gunst hun als een genadeloon gaf. Voorts wordt aan Johannes geopenbaard, dat zij *heersen als koningen met Christus de duizend jaren,* zodat niet alleen een rechterlijke, maar ook een koninklijke macht hun geschonken is. En tenslotte vermeldt vers 6 *dat zij priesters van God en Christus zijn, en zij zullen met Hem als koningen heersen duizend jaren.* Priesterschap en koningschap, die in de bedeling der schaduwen gescheiden en hier op aarde in de gelovigen nog niet in volkomen heerlijkheid verenigd waren, zijn daar in hemelse glorie een; de koningen, die heersen, zijn de priesters, die dankofferen en dienen, en de offeraars dragen de kronen; zij mogen naar de profetie van Zacharia, met Christus priesters zijn op hun tronen, *en de raad des vredes zal ook voor hen tussen die beide* (d. i. tussen koninklijke macht en priesterlijke bediening) *wezen* (Zach. 6 : 13). En deze hemelse werkelijkheid is dezelfde als die, welke de apostel eerder mocht aanschouwen, toen hij in een van de eerste visioenen, die hem getoond werden, de vier-en-twintig ouderlingen, dat zijn de kerk in de hemel, hoorde zingen het nieuwe lied: ... *en Gij hebt ons onze God gemaakt tot koningen, en priesters, en wij zullen als koningen heersen op de aarde* (Openb. 5 : 10). Een lied, dat het antwoord is op de belofte van de oude dag: *en gij zult Mij een priesterlijk koninkrijk en een heilig volk zijn* (Ex. 19 : 6; vgl. Jes. 61 : 6); een lied, dat de apostel Petrus reeds de strijdende kerk van zijn dagen leerde: *Maar gij zijt een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterdom* (1 Petr. 2 : 9); en een lied, dat zijn voorspel vond in de roemende aanhef van de apostel Johannes: ... *en Die ons gemaakt heeft tot koningen en priesters, God en Zijn Vader* (Openb. 1 : 6). Wat Patmos' ziener dus ziet is allerminst iets nieuws, maar de bevestiging van de ganse Schrift, dat de gelovigen, die hier reeds de zalving van Christus

deelachtig zijn, na het sterven in de heerlijkheid des hemels de majesteit en schoonheid van die zalving tenvolle ontvangen. Het oorspronkelijke sieraad der schepping is dan weer geheel hersteld. De macht der zonde is tenvolle gebroken. De herschepping bereikt haar doel, en al toeft nog de heerlijkheid des lichaams, nu reeds in het Vaderhuis dragen de zaligen de kroon der eer en het gewaad des lofs, waarin zij eeuwige aanbidding toebrengen aan Hem, Die waardig is alle lof te ontvangen tot in der eeuwigheid. Zou nu dat alles moeten wachten totdat er hier op aarde een vrederijk van Christus komt, gelijk de Chiliasten dit willen? Ontgaat ons dan de vertroosting niet? En leidt het gehele verband der Schrift ons ook bij dit gedeelte niet tot de onuitsprekelijke voorrechten, die de gelovigen tebeurt vallen, wanneer dit leven breekt en de poort des doods hun de weg tot de eeuwigheid ontsluit? Zo kan het blijde vooruitzicht hen strelen, dat zij ontwaakt, eeuwig Gods lof ontvouwen, en Hem in gerechtigheid aanschouwende, verzadigd mogen zijn met Zijn goddelijk beeld. En in hun heerlijkheid verlustigt Zich de Vader, omdat Hij in Zijn verlosten aanschouwt, in eindeloze schakering, het beeld van Zijn geliefde Zoon, in Dewelke Hij Zijn welbehagen heeft.

Nu blijven er echter nog enkele vragen over.

Hoe vellen de zaligen een oordeel en hoe oefenen zij met Christus de heerschappij?

Heeft Christus daarbij Zijn heiligen nodig en op welke wijze kunnen zij Zijn medearbeiders zijn?

Op deze vragen zullen wij nimmer ten volle het antwoord kunnen geven.

Ook deze dingen blijven een grote verborgenheid.

Maar wel weten we dit, dat de heerschappij der verlosten in de hemel geen leeg zinloos regiment zal wezen. Zij zal in der waarheid zijn een regeren met Christus over alle creaturen. Zij zal zijn, gelijk reeds gezegd is, een herstel, maar dan in hemelse schoonheid, van de macht in het Paradijs, toen Adam koning was over geheel de schepping. Zij zal wezen een heilige medezeggenschap, wat altoos onderworpen is aan de majesteit van God en Zijn Christus. En in die medezeggenschap is ook begrepen de bevoegdheid om te oordelen, dat is om over het kwade het vonnis te vellen en Gods rechtsherstel te eisen tegen allen, die Zijn naam ontheiligen en Zijn gemeente verdrukken. Zelfs vraagt de apostel Paulus: *weet gij niet, dat de heiligen de wereld oordelen zullen? Weet gij niet, dat wij de engelen oordelen zullen* (1 Cor. 6 : 2, 3). Hoe dat alles precies zal geschieden, is ons niet geopenbaard, evenmin als we weten hoe de apostelen, die Christus gevolgd zijn, in de wedergeboorte aller dingen, wanneer de Zoon des mensen zal gezeten

zijn op de troon Zijner heerlijkheid, zullen zitten op twaalf tronen, oordelende de twaalf geslachten Israëls (Matth. 19 : 28). Het zij ons echter genoeg te weten, dat het lijden hier verwisseld wordt in heerlijkheid daar, en dat deze glorie van de zaligen hierboven de duivel en al zijn macht beschaamt. „Hij meende Gods kinderen te verdrukken en te doden, en alzo aan hen zijn lust te zien. Maar juist wanneer hij hen in het stof des doods deed bukken en al zijn vijandschap over hen uitgoot, heeft hij niets anders gedaan dan hen zo snel mogelijk op de troon gezet. Immers degenen, die hij om hun belijdenis deed sterven, zijn juist daardoor tot de heerlijkheid ingegaan, en in plaats van als slaven in het graf te dalen zitten ze als koningen op de troon en beerven de plaats aan Gods rechterhand, die Christus voor hen verworven heeft, vanwaar ze met Hem over alle creaturen regeren".

* * *

Maar, hoe spreekt dan het visioen in Openbaring 20 van *de eerste opstanding* en van de eerst en tweede dood.

Uit het voorgaande, waarin we zagen, dat we met *zielen* te doen hebben, blijkt o. i. duidelijk, dat hier aan een lichamelijke opstanding niet mag gedacht worden; hier doelt de Schrift op *de opstanding der ziel*, want van de zielen wordt gezegd dat zij *leven*, en de *overige der doden*, dat zijn de ongelovigen, leven niet meer maar zinken in de dood weg. Deze opstanding der ziel is eerst de levendmaking van Gods kinderen door het werk der wedergeboorte, welk werk des Geestes voortgaat in de vernieuwing naar Gods beeld en zich in heiligheid ontplooit, wanneer de zielen worden opgenomen in het Vaderhuis. Daar zijn zij zalig en heilig. Daar zijn ze zondeloos en verkeren ze in de eeuwige rust, en daar treft hen de tweede dood niet. Over die tweede dood wordt ook nog op andere plaatsen in de Openbaring gesproken. In de Brief aan Efeze zegt de verheerlijkte Heiland: *die overwint zal van de tweede dood niet beschadigd worden* (2 : 11), en in het gedeelte, dat op deze verzen volgt en het oordeel beschrijft voor de grote witte troon, wordt gezegd: *En de dood en de hel werden geworpen in de poel des vuurs; dit is de tweede dood* (vs 14). In deze laatste woorden geeft de Apocalypse zelve een duidelijke verklaring van deze uitdrukking. Zij zegt ons, dat onder de tweede dood te verstaan is de eeuwige rampzaligheid, het eeuwige verderf, dat de duivelen en zijn engelen bereid is, en waarin ook de ongelovigen naar lichaam en ziel zullen geworpen worden. Dat dit verderf de *tweede* dood genoemd wordt, laat zich uit het verband terstond verklaren. Hier is in de vorige verzen telkens sprake van die andere dood, die we gewoonlijk *sterven* noemen. Zo spreekt vs 12: *en ik zag de doden... en de doden werden geoordeeld;* vs 13:

en de zee gaf de doden, die in haar waren; en de dood en de hel gaven de doden, die in hen waren, en vs 14: *en de dood en de hel werden geworpen in de poel des vuurs.* Dit nu is de *eerste dood.* Bij deze dood valt de beslissing voor eeuwig. In deze dood vangt voor de ongelovigen het verderf reeds aan. De rijke man slaat dan zijn ogen reeds op in de pijn. En die dood nu krijgt zijn beslag in de *tweede,* de definitieve dood, waarin niet alleen de ziel, maar ziel en *lichaam* in het verderf verzinken, en de ganse mens, die geen deel heeft aan het verlossingswerk van Christus ingaat in de rampzaligheid. Welnu, de overwinnaars, die met Christus leven en heersen, zullen van die tweede dood niet beschadigd worden en over hen heeft deze tweede dood geen macht. Reeds bij het sterven bleek het ontzaglijke onderscheid met de ongelovigen, toen voor hen de tijdelijke dood geen neerwerping was in de duisternis des verderfs, maar een doorgang tot het eeuwige leven. En wat in die dood openbaar werd, voltrekt zich eeuwig. De tweede dood heeft over hen geen macht, kan over hen geen macht doen gelden, omdat Jezus Christus, hun Borg, voor hen alle verschrikkingen en benauwdheden der hel doorleden en de eeuwige heerlijkheid verworven heeft. De heerlijkheid der ziel deelt zich mee aan het opstandingslichaam en achter de Bruidegom gaat de gezaligde bruid zonder vlek of rimpel tot het avondmaal van de bruiloft des Lams. Daarom nu is zalig en heilig ieder, die deel heeft aan de eerste opstanding, want daarop volgt de tweede, dat is de verrijzenis des vleses tot de eeuwige heerlijkheid.

Dit is de boodschap van het Nieuwe Testament.

HOOFDSTUK V

DE GEMEENSCHAP TUSSEN HEMEL EN AARDE

Het onderzoek van de Heilige Schrift gaf ons dit resultaat, dat Gods Woord ons duidelijk spreekt van een bewuste toestand na dit leven, en van een bewuste zaligheid van Gods kinderen.

Met deze eenvoudige korte belijdenis zijn we echter niet klaar.

Zonder te willen indringen in Gods verborgenheden en in wat ons straks in de hemel wacht, buiten hetgeen ons geopenbaard is, komen we toch in aanraking met verschillende vragen omtrent de „tussentoestand", en de eerste is wel deze of er tussen de hemel en de aarde ook gemeenschap is in deze zin, dat de zaligen van ons afweten, vanuit het Vaderhuis onze strijd kunnen gadeslaan, in alle geval met ons meeleven en b.v. voor ons bidden.

Wanneer we op dit punt ons door de Schrift laten onderwijzen, moeten we van meetaf alle begeerten van gevoelige verbeelding afwijzen, die de rouw en smart zo licht in de geslagen harten verwekt. Gaarne wordt toegegeven aan de voorstelling, dat vader, die heenging, z'n gezin gedenkt voor het aangezicht Gods, en moeder, die weggenomen werd, vanuit de hemel haar kinderen gadeslaat, en vooral in de woorden, waarmee wij kinderen pogen te troosten, geven we gemakkelijk plaats aan zulke gedachten. Daarbij komt, dat het zeer aantrekkelijk is te geloven, dat de triumferende kerk zo inleeft in onze noden en worsteling, dat zij met en voor ons bidt, en velen zijn voor die aantrekkelijkheid bezweken en hebben zulk een voorbidding en gemeenschap geleerd. Maar *de* vraag, die hier beslist, is niet of wij 't schoon vinden en of zulke dingen ons strelen, maar of wij te doen hebben met de duidelijke leer der Schrift, en . . . op die vraag moet het antwoord zijn, dat de Schrift ons geen grond geeft voor zulk een leer der gemeenschap en voorbidding. Wel is het Woord Gods in zijn gegevens zeer sober en moeten we ons tevreden stellen met enkele teksten, maar dat weinige is toch duidelijk genoeg om ons te weerhouden van fantasieën, welke bovendien voor ons geloof weinig vertroosting inhouden. Hier mag geen ogenblik, zelfs niet in de felste droefheid, ons sentiment onze verwachtingen beheersen, maar hier gelde, en hier vooral, dat alleen des

Heren Woord ons vertroosting kan geven. En aan dat Woord hebben wij al onze gedachten en onze begeerten te onderwerpen.

Wat zegt nu de Schrift?

Wij beginnen met het Oude Testament, dat ons in dezen wel weinig openbaart maar juist in dat weinige tot grote voorzichtigheid maant. Voor alles zal een ieder wel duidelijk zijn, dat het verhaal van de geestesverschijning te Endor (1 Samuel 28), waarover we ook reeds vroeger spraken, voor dit gedeelte van ons onderwerp niets zegt.

Indien er van een reële verschijning van Samuel sprake is, heeft God deze bijzondere verschijning gewild om Saul te waarschuwen, maar volgt hieruit niets voor de gemeenschap tussen de kerk in de hemel en op de aarde.

Wanneer deze „verschijning" enkel en alleen verklaard moet worden uit clairvoyance en hypnotisme of andere occulte verschijnselen, heeft ze in 't geheel geen betekenis voor de kwestie of er gemeenschap is tussen de doden en de levenden.

En zeer zeker zal niemand in Saul zien een vertegenwoordiger van de kerk des Heren op aarde.

Het beroep op deze plaats is derhalve zonder enige waarde.

Hoe men ook over deze „verschijning" denkt.

Onder ons zijn allen 't over de realiteit van Samuels „opkomen" niet eens maar wel staat vast, dat niemand er aan denkt om bij deze historie aan het Spiritisme of aan welke leer omtrent de gemeenschap met de doden iets toe te geven.

We behoeven over dit verhaal niet verder te spreken.

Evenals we *alle* teksten kunnen laten rusten, die in beeldspraak over de dood handelen.

Er is echter één profetisch woord, dat onze aandacht bijzonder verdient, n.l. Jesaja 63 : 16: *Gij zijt toch onze Vader, want Abraham weet van ons niet, en Israël kent ons niet: Gij; o Here, zijt onze Vader, onze Verlosser van ouds af is Uw naam.* In deze bede, welke behoort tot het *Onze Vader* van het Oude Testament (Jes. 63 : 15–64 : 4), spreekt het biddend Israël uit, dat Abraham van hen niet weet en Jacob hen niet kent. Hun voorouders zien hen dus niet in hun geweldige nood, waaruit deze smeking opklimt; zij zijn onbekend met de ellende in Babel en de vernedering der ballingschap en zij kunnen hen niet te hulp komen; van enige steun hunnerzijds, dus ook van enige voorbede is geen sprake, en Israël kent en heeft geen andere toevlucht dan de Here alleen: *Gij zijt toch onze Vader;* onze vader Abraham kan ons niet helpen; onze vader Israël kan ons niet te hulp komen, maar *Gij, o Here, zijt onze Vader,* Die altijd Dezelfde blijft, Die nooit verandert, van Wiens liefde en genade ons geen leven en dood kan scheiden, Wiens

naam vanoudsaf Verlosser is, Die vanuit de hoge hemel Uw volk wel gadeslaat en hun noden wel peilt, en Die, om het nu Nieuwtestamentisch te zeggen, onze Vader wil zijn in Jezus Christus, Die altoos leeft om voor ons te bidden. Er is dus geen betrekking tussen Abraham en Izak en Jakob en het volk der ballingschap, en als die gemeenschap tussen triomferende en strijdende kerk toen ontbrak, is ze zeker nu niet te denken. Wanneer Abraham en Israël zich niet bemoeien kunnen met hun nakroost, hoeveel te minder Gods zaligen van nu met hen, die nog op aarde zijn [1]).

* * *

De enkele Schriftplaats in het Oude Testament, welke voor de vraag, die we hier bespreken, betekenis heeft, leert ons dus, dat Abraham en Israël geen kennis dragen van de ellende, die het volk des verbonds in zijn ballingschap wedervaart, en dat dus degenen, die uit de strijdende in de triomferende kerk zijn overgegaan met de eerste niet meeleven. Deze leer van de Schrift der oude bedeling wordt in het Nieuwe Testament niet weersproken, wat ons blijken zal uit de nadere beschouwing van verschillende gegevens, die van de hemel en van wat daar door de zaligen geschiedt spreken. Met name vinden wij in het Evangelie van Lukas dergelijke plaatsen, waarvan de eerste, waaraan wij onze aandacht geven, is het woord dat Jezus in de gelijkenis van de verloren penning en het verloren schaap heeft gesproken over de blijdschap in de hemel over de zondaar, die zich bekeert (Lukas 15 : 7). Dit woord herhaalt de Heiland nog in vs 10, doch met dit verschil, dat, terwijl in het eerstgenoemde vers in het algemeen sprake is van *blijdschap in de hemel*, waarmede ook bedoeld kan zijn de vreugde der *zaligen*, het tweede alleen van de *engelen* gewaagt en de hemelse verheugenis dus beperkt neemt. Het eerste heeft voor ons onderwerp betekenis, daar wij hier niet over de engelen handelen, en openbaart ons dus, dat in de hemel feest gevierd wordt zelfs over de *éne* zondaar, die tot bekering komt; gelijk de herder zich verheugt over het weergevonden schaap, de vrouw over de herkregen penning en de vader over de teruggekeerde zoon, jubelt de hemel over de *ene* mens, die, ver van God afgedwaald, het Vaderhart Gods weer vinden mag en looft de God aller barmhartigheden over de voortgang van Zijn genadewerk. Volgt nu hieruit niet, dat de zaligen, om van de engelen maar niet te spreken, ook weten moeten, dat die en die zondaar zich bekeert en dat zij dus moeten kunnen gadeslaan wat hier op aarde geschiedt?

---

1) Voor dit onderwerp is zeer belangrijk het duidelijk geschrift van *Dr J. C. de Moor,* Wat leert de Heilige Schrift over het medeleven der engelen en der zaligen met de kerk op aarde? 1918.

Eist deze vreugde niet het constante en intense meeleven van de zaligen met de kerk hier beneden, en, waar Jezus Zich zo sterk individueel uitdrukt, de wetenschap in de hemel, dat die afgedwaalde zoon en deze verloren dochter Gode te voet is gevallen met de ootmoedige belijdenis: Vader, ik heb tegen U gezondigd; ik ben niet meer waard Uw zoon en dochter genaamd te worden?

Dit schijnt zo, en indrukmakende conclusies zijn uit deze woorden van Jezus getrokken.

Conclusies, dat b.v. de bekering van een tot werelddienst verlokt kind voor zijn gestorven vader in de hemel een oorzaak is geworden tot verhoging van de zaligheid, en dat de belijdenis des geloofs van een zoon of dochter, die het verkeerde pad was opgegaan, een reeds ontslapen moeder in het Vaderhuis stof zou geven tot rijker hemelvreugde.

Hier is het veld breed en wijd voor allerlei gevoelsveronderstellingen.

Indien namelijk niet heel streng geluisterd wordt naar het Woord des Heren, dat geen enkel plekje open laat voor dergelijke „hemelverhalen".

In de eerste plaats zij er op gewezen, dat onze Here Jezus zich zeer sober uitdrukt en ons eerst alleen spreekt over *de vreugde in de hemel,* omdat één zondaar zich bekeert.

Hij noemt hier de *zaligen* zelfs niet.

Hij spreekt wel van de *engelen* maar niet van de verlosten.

Het staat er zo algemeen mogelijk: *in de hemel,* om welke uitdrukking o. a. *Dr J. C. de Moor* het beter achtte hier alleen *aan God* te denken, en Jezus' woord dus zó te lezen, dat God Zich met heilige goddelijke blijdschap verheugt over de éne zondaar, die zich bekeert.

Eén mens heeft zóveel waarde voor Hem, dat de redding van die ene niet alleen Zijn naam verheerlijkt, maar ook in Hem volmaakte verheugenis opwekt.

Een gedachte, die hier in Lukas 15 niet nieuw is, want van die vreugde des Heren Heren spreekt ook het slot van Psalm 87. Dit lied van de toebrenging der volkeren tot het Sion Gods eindigt immers met deze jubel: *De Here rekent ze in het opschrijven der volken, zeggende: deze is aldaar geboren. En de zangers gelijk de speellieden mitsgaders al mijn fonteinen zullen binnen u zijn* (vs 6, 7). In deze woorden zingt de dichter van de vreugde in de hemel en op de aarde over de uitbreiding van Gods kerk; op de aarde, want zingende en spelende verblijdt zich des Heren volk over de zeer heerlijke dingen van Gods stad, en in de hemel, want daar ziet de zanger bij het heldere schijnsel des Geestes de Here zitten, bladerende, zoals de hooggestemde voorstelling is, in het boek van de burgers van Zijn stad; God leest

het levensboek na; Hij ziet degenen, die daarin geschreven zijn; in Hem is de verheugenis van Zijn sabbat over de zegepraal van Zijn genadewerk, en in die vreugde spreekt Hij met grote blijdschap: deze en die is in Sion geboren; ook deze is uit de duisternis geleid tot Mijn wonderbaar licht; ook deze zondaar is tot bekering gekomen, en hoort, op deze jubel Gods over Zijn eigen werk zegt de kerk op aarde haar amen; de zangers en de speellieden verheerlijken Zijn naam, en al Zijn levensbronnen springen binnen in haar. Zo nu is er vreugde in de hemel over *dezen,* over de *ene,* die toegebracht wordt, want elke verloste is een overwinning Gods op de satan en, om deze oude beeldspraak hier even te gebruiken, een parel in de kroon van onze gezegende Middelaar, Die wel met tranen heeft gezaaid maar nu met gejuich wederkeert, dragende Zijn schoven.

De opvatting, zoals *Dr de Moor* deze verdedigd heeft, vindt dus steun in de 87ste Psalm.

Zoals de Here na het zesdaagse scheppingswerk alles zag wat Hij gemaakt had, en het zeer goed was, zodat Hij Zich verblijden kon in Zijn werken (Psalm 104 : 31), zo ziet Hij ook het werk der herschepping en verheugt zich niet minder in deze arbeid. Zelfs, wanneer deze arbeid alleen de bekering der enkelingen geldt, is er vóór Hem blijdschap, gelijk de vader in de gelijkenis feest gaat vieren over de zoon, die dood was en weer levend is geworden. Om deze reden is ook meermalen de opmerking gemaakt, dat de drie gelijkenissen in Lukas 15 niet moeten worden aangeduid als de gelijkenis van het verloren schaap, van de verloren penning en van de verloren zoon, maar als de gelijkenis van de verblijde herder, van de verheugde vrouw en van de vreugdevolle, feestvierende vader. In deze lijn is er veel voor te zeggen om bij de woorden *in de hemel* aan God te denken, die door de verlossing van zondaren, dat is door de triomf van Zijn eigen werk en door de volvoering van Zijn heilsplan niet alleen verheerlijkt maar ook verblijd wordt. En om Zijn vreugde verheugen zich Zijn engelen, die in vs 10 met name genoemd worden, omdat ze Zijn dienstknechten zijn en immers uitgezonden worden terwille van hen, die de zaligheid beërven zullen; niets beweegt hen zó tot lof en dank als de zegepraal van Gods genade en de uitbreiding van Zijn kerk.

Maar... dan de zaligen?

Het is toch mogelijk, dat Jezus hen bedoelt en moeten wij met deze mogelijkheid niet rekenen?

Kan van hun vreugde hier geen sprake wezen en is het niet te exclusief de bovengenoemde verklaring de enig-juiste te achten?

Hierop zij geantwoord, dat zelfs, indien Jezus Christus ons iets van de verlosten mededeelt, deze mededeling ons nog weinig of zelfs niets

openbaart van het medeleven van de triomferende met de strijdende kerk. De Heiland handelt alleen over het feit, dat er één zondaar, welke hij dan ook zij, zich bekeert, en dat de terugkeer van de enkeling vreugde in de hemel veroorzaakt. Alle nadruk valt op het grote werk Gods, zelfs in de redding van een enkeling, en dit grote werk veroorzaakt blijdschap in de hemel; daarvoor is zeker niet nodig, dat de zaligen precies weten dat en hoe deze en gene zich bekeert. En als ze hierover wetenschap verkrijgen is het toch niet noodzakelijk, dat deze hun deel wordt door hun medeleven met de aarde; zij zouden dan ook kennis dragen van de ellende hierbeneden, en zulke kennis moet tot droefheid leiden; in de hemel is geen droefheid, en daarom is deze verklaring alleen aannemelijk, dat in de hemel hun de glorie van Gods genade op aarde meegedeeld wordt.

* * *

De tweede Schriftplaats uit het Evangelie van Lukas, welke voor dit onderwerp van belang is, lezen we in de niet-gemakkelijk-te-verklaren gelijkenis van de voorzichtige rentmeester (Lukas 16 : 1 e.v.). Deze rentmeester, die z'n ontslag ziet dreigen, omdat hij het goed van z'n heer er door bracht, ziet kans de schuldbrieven, welke hij aan de debiteuren van z'n lastgever verstrekt heeft, te veranderen zó dat het bedrag van de schuld verminderd wordt, en hij bedient zich van dit middel om straks, als hij brodeloos is, vriendelijk ontvangen te worden door de schuldenaars, wie hij zo'n grote dienst bewezen heeft. Aan deze „voorzichtigheid" knoopt Jezus, zonder het zondige in het gedrag van die rentmeester ook maar een ogenblik goed te praten, de vermaning vast, dat Zijn discipelen ook met het aardse goed, de „onrechtvaardige Mammon" zich *vrienden* moeten maken; zij moeten dit goed niet uitsluitend aanwenden ten bate van zichzelf; zij hebben ook aan anderen te denken, en zij zullen dan ervaren, dat, wanneer zij met die Mammon anderen helpen en steunen, de offervaardigheid hun weer ten goede komt; zo maken zij zich vrienden; zo leggen zij banden van vriendschap; zo verplichten zij tot dankbaarheid; zo ontstaat de begeerte om tegenover hen te vergelden, wat zij aan barmhartigheid deden, en dat, dit blijkt heel duidelijk uit vs 8 en vs 9, in de kring van de *kinderen des lichts*. Christus doelt heel sterk begrensd op de milddadigheid van de ene discipel tegenover de anderen en op de praktijk der liefde onderling, welke praktijk voor *dit* leven en voor het *toekomende* de rijkste vruchten afwerpt. Ook voor het *toekomende*. Want, zegt de Heiland tot Zijn jongeren, *wanneer u ontbreken zal*, wanneer gij alles moet missen, dat is, wanneer gij bij uw sterven al het aardse moet achterlaten en dus zonder iets van deze wereld opgenomen wordt in

de eeuwige tabernakelen, staan zij, die ge hier met uw goederen gediend hebt en die u voorgegaan zijn, gereed om u in hun „tenten", hun hemelse tenten te ontvangen; ze nemen u op in hun gemeenschap; zij begroeten u met blijdschap, neen niet zó dat uw weldadigheid u de weg tot de hemel opent, want die weg heeft Jezus Christus ontsloten, maar dat ge om uw barmhartigheid door de zaligen met liefde *ontvangen* wordt, want het is hun een vreugde u iets te kunnen vergelden voor wat gij op deze aarde hun bewezen hebt: *maakt uzelven vrienden met de onrechtvaardige Mammon, opdat, wanneer u ontbreken zal, zij u mogen ontvangen in de eeuwige tabernakelen.*

In deze gelijkenis gunt onze hoogste Profeet ons dus een blik in de hemelen.

Hij laat ons iets, zij het dan weinig, zien van het hemelleven.

De tot „vrienden" gemaakte kinderen Gods herinneren zich de weldaden, welke hun in dit leven bewezen zijn.

Zij weten ook, wie hun deze goedheid betoond en wie hun noden in dit aardse jammerdal gelenigd hebben.

De dood heeft dus deze band van vriendschap niet verbroken, en als die weldoeners in de tabernakelen van het Vaderhuis zijn aangekomen herkennen zij hen ook als die daders des woords, die het aardse goed niet aan zich gehouden maar anderen daardoor geholpen en verkwikt hebben.

En in deze herkenning ontvangen zij tegelijk de gelegenheid om hun wederliefde te bewijzen en door Gods genade en door Christus' kracht hun iets te geven van het loon, dat Jezus hier keer op keer de barmhartigen beloofd heeft (Matth. 5 : 7; Matth. 10 : 42; Markus 9 : 41).

Hoe dit *ontvangen* nu verder zal zijn zegt Jezus niet.

J. van Andel waagt zich wel aan verschillende veronderstellingen, b.v.: „wie zal zeggen hoeveel zij hun zullen leeren van de hemelsche wereld? en... hoe zullen zij zijn geestelijk leven versterken, en zijn zaligheid door hun liefde verhoogen?" maar dit zijn alle gedachten, welke geen vaste grond vinden in dit woord van de Heiland, en wij moeten waken voor een te stoute verbeelding.

De Schrift is sober, en wij hebben sober te zijn, en ons alleen tevreden te stellen met dat éne: *zij zullen u ontvangen in de eeuwige tabernakelen.*

Dit is al rijk genoeg.

De vrienden van Gods kinderen, die in Jezus ontslapen, roepen hun in het Vaderhuis het welkom toe en omringen hen met de gemeenschap der liefde.

Maar... als dat zo is, volgt hieruit dan niet, dat er in de hemel toch kennis is van het aardse leven, en dat de zaligen blijven gedenken aan

wat hier geschiedt? Spreekt dit wondere woord van Christus ons niet van een gemeenschap tussen de hemel en de aarde, en mogen wij ons die gemeenschap niet zo voorstellen, dat de zaligen, die tot vrienden gemaakt werden, met grote belangstelling de levensloop van hun weldoeners volgen; hun sterven vanuit de hemel gadeslaan; met spanning zelfs hun hemelvaart verbeiden, en dan zich opmaken om hen te begroeten in Gods eeuwige zalen? Zij weten immers wie de hemel binnentreden en eist dit niet een klare bekendheid met hun ontslapen in Jezus en hun opgenomen worden tot hun Hoofd? Zo zouden we nog tal van vragen kunnen stellen, en het is geen wonder, dat deze belofte van onze Heiland door velen is aangegrepen om over het hemelleven en over de ontmoeting tussen de triumferende kerk en hen, die in haar mogen binnentreden, te fantaseren op een wijze, welke toch de toets der Schrift niet kan doorstaan. Want nog eens, Jezus drukt Zich hier zeer sober uit; op geen enkele plaats geeft Hij van deze openbaring een nadere verklaring; Hij komt er ook niet op terug, en het is alsof Hij in dit alles ons wil toeroepen, dat we ons mogen troosten met de wetenschap, *dat* er straks een begroeting in de hemel is, en meer niet mogen en willen weten. Trouwens, de nadruk valt hier op onze taak op deze aarde en op het eerste: *maakt u vrienden door de onrechtvaardige Mammon;* het gaat hier om de voorzichtigheid en getrouwheid in het aardse goed.

Wanneer we dit laatste scherp in 't oog houden en derhalve hierop de nadruk leggen, dat Jezus ons het aardse leven tekent als een voorbereiding voor de *ontvangst* in de hemel, zal ons reeds in de aanvang duidelijk zijn, dat het Christus' bedoeling niet kan wezen om ons allerlei te openbaren omtrent de zaligen en hun verhouding tot de kerk hier beneden. Het enige wat uit Jezus' belofte volgt is, dat de herinnering aan betoonde liefde de overwinnaars bij blijft, doch *hoe* deze gedachtenis blijft voortleven, zegt onze Heiland ons niet. Allerminst ligt in Zijn prediking opgesloten, dat de zaligen met hun weldoeners blijven meeleven, wat ook weer met de zaligheid in strijd is. Zulk een volgen van de gangen der mensen hier op aarde zou immers inhouden de nauwkeurige wetenschap van hun moeiten en ellenden, en deze kennis is zeker geen blijde kennis; we zagen in het vorige reeds, dat hierdoor de vreugde des hemels zou getemperd en gebroken worden, en dit laatste is ten enenmale in de plaats, waar *alle* tranen van de ogen gewist zijn, onmogelijk. Bovendien is deze wetenschap ook allerminst noodzakelijk, want wat is er tegen, dat God, en dan door Zijn engelen, die de zielen der ontslapenen hemelwaarts dragen, aan Zijn kinderen in het Vaderhuis openbaart, dat nu, – we spreken over deze dingen in tijdelijke vormen –, deze en die barmhartige, die hun op aarde

liefde bewees, in de eeuwige tabernakelen is opgenomen en zij de gelegenheid ontvangen om hen met dankbaarheid te begroeten? Wij mogen ons deze *ontvangst* toch niet voorstellen als een ontmoeting, waarin de verlosten zijn betrokken, zonder dat zij ook in dit opzicht in het licht Gods het licht zien, en zouden zij, die hier op aarde enkel en alleen door en bij het Woord moesten leven, daarboven zonder Zijn openbaring kunnen? Wanneer wij deze, door Jezus even genoemde, verwelkoming zó verstaan, is de moeilijkheid misschien opgelost hoe de hemellingen weten, dat die bepaalde kinderen Gods, die hen tot vrienden gemaakt hebben, uit de tijdelijkheid zijn opgenomen in de eeuwigheid, en hoe zij gereed kunnen zijn om hun vrienden te ontvangen in de eeuwige tabernakelen. Zeker, de Heiland zegt dit niet met zoveel woorden, maar deze beantwoording van de vraag, waarom het ons hier gaat, is in overeenstemming met wat de Schrift elders zegt over het hemelleven en de gescheidenheid tussen dat leven en het leven hierbeneden, en doet tevens alle recht wedervaren aan de diepe afhankelijkheid, waarin ook de zaligen van Gods openbaring blijven.

Van een meeleven van de triomferende kerk met de strijdende zegt Jezus Christus o. i. hier dus niets.

Hij openbaart hier alleen wat er in de hemel geschiedt, wanneer de zielen van Gods kinderen tot Christus haar Hoofd worden opgenomen.

Daar is dus een herkenning van elkaar.

Daar is de gedachtenis aan de arbeid der liefde hier, en dan in hemels licht.

Daar is, en hierop komt het aan, de wetenschap van Gods werk in de gelovigen, ook in hun goede werken van barmhartigheid en mededogen.

Daar is het loon, dat Jezus Christus schenkt *door middel van Zijn volk,* dat reeds bij Hem is.

Daar werkt Hij niet buiten de Zijnen om maar geeft hun de hemelse taak de nieuw-gekomenen te ontvangen in de eeuwige tabernakelen.

Daar is de zalige arbeidsgemeenschap tussen het Hoofd en Zijn gemeente, die Hem in dit welkom en in deze begroeting dient.

De enige lijn nu, welke wij uit dit woord van Christus naar dit aardse mogen trekken, is, zoals wij reeds opmerkten, dat wij ons hier benaarstigen zullen om met de onrechtvaardige Mammon ons vrienden te maken, en ons goed zó te gebruiken, dat van het gebruik de vruchten eeuwig genoten worden. Dan volgen ook hierin onze werken ons na, maar dan zal ons tegelijk duidelijk zijn, dat dit alles in Christus zijn middenpunt vindt, want de barmhartigheid is in Zijn naam bewezen en het loon wordt door Hem uitgereikt. En . . . met Hem te zijn is verre-

weg het beste. Wie die hoop kent vermoeit zich niet met allerlei vragen wie hem of haar ontvangen zal en hoe die ontvangst zal zijn, en houdt zich bovenal ver van allerlei speculaties over de kennis, die de zaligen van hem zouden dragen. Die kennis leert de Schrift ons niet. Abraham kent ons niet en Jakob weet van ons niet, en... waartoe zou dit noodzakelijk zijn? Zou dit de onmisbare voorwaarde moeten zijn voor de blijde ontvangst in de eeuwige vreugdezalen? Hoe kortzichtig zijn we, wanneer wij zulke voorwaarden durven stellen, en... laten we dan ook niet willen indringen in hetgeen ons verborgen is! Ook van deze dingen geldt, dat ze de kinderkens zijn geopenbaard, en de kinderen der wijsheid jubelen over het *dat* van de ontvangst en laten het *hoe* eerbiedig over aan hun God, in Wiens Vaderhuis Jezus voor hen plaats bereidt. Zo stemmen wij tenvolle in met het oordeel van *Dr de Moor*, dat „hier geen sprake is van medeleven der zaligen met de kerk op aarde, doch alleen van hetgeen geschiedt, wanneer de dood heeft plaats gehad en de ziel de eeuwige tabernakelen nadert."

*
* *

De gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus, welke ons een blik gunt in het leven der eeuwigheid, heeft ons niet alleen geleerd, dat de zielen dergenen, die gestorven zijn, *bewust* óf in de zaligheid óf in het verderf en de pijn verkeren, maar schijnt voor het onderwerp, dat wij nu behandelen, van grote betekenis te zijn. Het schijnt alsof Jezus hier duidelijk leert, dat er klare en nauwkeurige kennis in de hemel en in de hel is van hetgeen hier op aarde geschiedt, en met name van de geestelijke toestand en de geestelijke ontwikkeling der mensen, en het schijnt tevens, dat uit deze kennis de conclusie tot zeker meeleven van de „doden" met de „levenden" op goede gronden kan worden getrokken. Immers herinnert de rijke man in de pijn zich de geestelijke ellende van zijn broers; hij weet in de hel, dat zij zich niet hebben bekeerd; hij weet ook, dat zij om Mozes en de Profeten zich niet bekommeren; het is hem tevens bekend, dat er een wonder, iets heel bijzonders moet gebeuren, zal er van bekering sprake zijn, en dat, wanneer nu die vroegere bedelaar Lazarus, die ze nog wel kennen van de poort van zijn paleis, uit de doden opstond om hen te waarschuwen, zij zich wel zullen bekeren; hij vraagt om een bovennatuurlijke boodschap aan zijn familie, en verwacht, dat ze dan wel de pijn zullen ontkomen, welke hij nu moet lijden. En dergelijke kennis, d.w.z. kennis in de eeuwigheid van de tijdelijkheid hier beneden, vinden we hier immers ook bij Abraham. Dezelfde Abraham, van wie Israël klaagde: *Abraham weet van ons niet* (Jesaja 63 : 16), blijkt hier te weten, dat die broeders van de arme verlorene Mozes en de Profeten hebben; blijkt ook te weten,

dat deze broeders zich aan de Schrift niet onderwerpen; blijkt uitnemend hiermee op de hoogte te zijn, dat wanneer zij Mozes en de Profeten niet horen, zij ook geen geloof zullen hechten aan het woord van iemand, die uit de doden is opgestaan, en blijkt deze kennis te bezitten, dat er op aarde van behoudenis sprake kan zijn, indien de zondaar de Here gelooft op Zijn Woord, en indien hij in de Christus der Schriften gelooft. De Here werkt niet buiten Mozes en de Profeten om. Hij doet Zijn koninkrijk komen door het Evangelie van Zijn genade. Hij laat Zijn genademiddel, dat Hij Zelf gaf en verordende, niet varen, en Abraham weet van deze wijze van Gods doen. Hij weet, dat het verloren gaan niet te wijten is aan een gebrek aan onvoldoende bekeringsmiddelen, want in het tijdelijk-aardse leven geeft God genoeg, doch dat de mens zijn ogen opslaat in de pijn, omdat hij niet heeft willen geloven wat de Here in Zijn Woord tot hem en tot heel de wereld spreekt.

Is dit alles niet een sterk meeleven zowel van de zaligen in de hemel als van de verlorenen in de hel met deze aarde?

Vloeit uit deze gegevens niet voort, dat Israël ten onrechte heeft geklaagd: *Abraham weet van ons niet?* en dat Jesaja zich de scheiding tussen hemel en aarde te absoluut heeft gedacht?

Zegt ons deze gelijkenis niet duidelijk, dat men in de eeuwigheid bezig is met en bekommerd over het lot van hen, die nog op aarde vertoeven?

Wanneer wij op deze vragen een antwoord geven laten we de verdere verklaring van deze gelijkenis rusten, al moeten we ons wel scherp indenken wat *het* doel van deze prediking is geweest.

Ze bedoelt de mensen en met name de Farizeërs uit Jezus' dagen

Ze gaat niet op in een dramatische onthulling van de eeuwige dingen.

Ze wil ons leren wie de *ware* rijken zijn, en ze is vooral gericht tegen de farizese levensbeschouwing, welke de rijkdom aanmerkte als een bewijs van Gods gunst en Gods zegen en de armoede brandmerkte als een duidelijk blijk van Zijn toorn.

Ze bedoelt de mensen en met name de Farizeërs uit Jezus' dagen en ook ons dit te leren, dat, en de eeuwigheid bewijst dit, de waarachtige rijkdom bestaat in het bezit van het goed, dat nimmermeer vergaat, en *de* ware armoede is het missen van de vrede bij God in de verzoening onzer zonden.

En zij bedoelt tevens ons te zeggen, dat deze rijkdom alleen ons deel wordt door het eenvoudig geloof in het Woord Gods, en dat die eeuwige armoede in de verwerping van deze Schrift haar oorzaak vindt.

Om deze hoofdgedachten bewegen zich zeer zeker nog andere rijke gedachten met name omtrent het lot, dat ons na de dood wacht. Jezus predikt hier ook, dat in het sterven *de* beslissing voor eeuwig is gevallen;

dat terstond na de dood *de* ontzaglijke splitsing openbaar wordt; dat er van een terugkeer uit dat dodenrijk geen sprake is en de overgang van de hel naar de hemel tot de onmogelijkheden behoort; dat ook uit die „wereld aan de overzijde" geen stem klinkt tot de mensen hier op aarde, en dat geen boodschapper gestuurd wordt aan de zondaren. In dit alles schuift Jezus wel even het gordijn weg, dat de toekomst omhult, maar Hij doet het buitengewoon sober en altijd onderworpen aan de hoofdgedachte, die we zoëven omschreven. Reeds om deze reden moeten wij voorzichtig zijn met het trekken van conclusies uit deze gelijkenis voor de verhouding, waarin de hemel tot de aarde verkeert, terwijl wij voorts te bedenken hebben, dat wij hier te doen hebben met een *gelijkenis;* een gelijkenis, die o zeker geen verkeerde voorstellingen geeft van de eeuwige dingen, en, want Christus spreekt hier, Die *de* waarheid is, getrouw openbaart wat straks na de dood geschieden zal, maar toch in haar eigen taal en symboliek, in haar eigen voorstellingswijze en verhaaltrant, ook in haar eigen dramatiek (en deze spreekt heel sterk in deze gelijkenis), over de hemelse, over de eeuwige dingen, ook over de hel handelt in vormen aan dit aardse, aan dit tijdelijke ontleend. Wie dit in het oog houdt behoedt zich voor al te gewaagde conclusies ten opzichte van het hemelleven, – men denke hier vooral aan de voorstelling, welke Jezus geeft van de communicatie tussen Abraham en Lazarus in de hemel én de rijke man in de pijn – en is ook zeer voorzichtig met gevolgtrekkingen inzake de gemeenschap tussen hen, die heengingen, en hen, die hier op aarde bleven.

Deze gemeenschap volgt ook niet uit hetgeen Christus én van de „rijke man" én van Abraham zegt.

Wat de woorden van de eerste betreft, hieruit blijkt alleen, dat hij, die in de hel verkeert, in de plaats der pijn, waar eeuwige droefheid is, zich herinnert, dat zijn vijf broeders hier onbekeerd leven, en dat hij, zonder zelf iets van boetvaardigheid te kennen, begeert hen van dit verderf te redden; het gaat er hem niet om, dat die broers de Here leren vrezen maar dat zij niet in de rampzaligheid komen en gevrijwaard blijven voor de smarten, die hij lijdt. En voorts weet hij, maar dat kan hij en zal hij wel uit zichzelf weten, dat geen prediking van Mozes en van de Profeten bij zulke onbekeerden iets baat; de enige hoop, welke hij heeft, is gevestigd op een bovennatuurlijke verschijning en op het wonder van de opstanding uit de doden. Meer zegt Jezus dus van die man niet en dit weinige geeft ons allerminst recht om welke theorie ook op te bouwen omtrent de wetenschap in de hel van de aarde. En zo staat het ook met Abraham en de hemellingen. Zeker, Abraham weet, dat „zij Mozes en de Profeten hebben," dat degenen, die hier op aarde leven, de Schriften bezitten; dat die Schrift *het* ge-

nademiddel in Gods hand is, maar wat volgt hieruit voor een kennis in de hemel van de aardse toestanden en voor een meeleven van de zaligen met de kerk op aarde? Immers niets. Dit zijn zeer algemene dingen over Gods genadewerk zonder enige bijzonderheden over welke mens ook, en dit geldt alleen de regel van de gangen der ontfermingen des Heren. Maar, zal misschien iemand tegenwerpen, in Abrahams tijd was Mozes er nog niet en moesten de Profeten nog komen; Abraham kende in zijn leven niet de Bijbel, die de Joden bezaten in Jezus' dagen, en hoe is hij dan bekend geworden met het bestaan van en het bezit van de Bijbel? Eist dit alles niet, dat hij en de zaligen met hem zien wat de strijdende kerk op aarde doet? Neen, want wat is er tegen dat de Here God hem dit geopenbaard heeft door Zijn Geest? Is er voor de vromen van de oude dag in de zaligheid geen verrijking van kennis door de bekendmaking der vervulling? Heeft Abraham niet de dag van Christus gezien, die hij begeerde te aanschouwen, en toont nu de Verheerlijkte hun niet alle schoonheid van Zijn werk? Wat vader Abraham tot de „rijke man" zegt werpt naar ons inzicht niet omver wat wij tot dusverre vonden, en deze gelijkenis geeft ons geen kennis van de gemeenschap tussen de hemel en de aarde en tussen de doden en de levenden in het algemeen, welke wij tot nu toe niet bezaten. Israël heeft dus in Jesaja 63 : 16 niet onjuist geklaagd en Jesaja heeft zich in zijn profetie geen ogenblik vergist. Ook in dit opzicht en in dit punt kan de Schrift, kunnen Mozes en de Profeten en de Evangeliën, wier eer en autoriteit Abraham in de hemel verdedigt, niet verbroken worden.

Maar... de herinnering, waarvan hier sprake is, welke betekenis heeft deze?

Hierop moet eerst dit antwoord gegeven worden, dat de Schrift te weinig van deze gedachtenis der vorige dingen zegt dan dat wij haar nader kunnen verklaren.

Wij weten er niet meer van dan Jezus hier zegt.

Wij mogen er ook niet meer van willen weten, omdat zij behoort tot de verborgenheden, welke God ons niet ontsluiert.

Maar in de tweede plaats moeten we dit antwoorden, dat uit deze gelijkenis van de waarachtige rijkdom blijkt, dat deze eventuele herinnering in het hiernamaals weinig of geen gevolg heeft.

Zij leidt eigenlijk tot niets en zeker niet tot *meeleven.*

Zij heeft geen resultaat en zeker niet als vrucht en *gemeenschap* tussen degenen, die gestorven zijn en hen, die nog leven.

Indien deze gemeenschap bestond zou Jezus zeker wel van haar gesproken hebben, en zou Abraham zich ongetwijfeld op haar beroepen.

Deze doet dit niet.

Hij zwijgt er over en dit zwijgen is ons genoeg.

De gelijkenis van de ware rijkdom is juist, wat ons onderwerp aangaat, in haar zwijgen welsprekend, want zij zegt daarin, dat er tussen de triumferende en strijdende kerk geen relatie ís, noch aan kennis noch aan hulp.

Dit blijkt ook niet uit het Schriftwoord, dat reeds even genoemd is, en dat ook op Abraham betrekking heeft: *Abraham uw vader heeft met verheuging verlangd, opdat hij die dag zien zou, en hij heeft hem gezien en is verblijd geweest* (Johannes 8 : 56). *Dr C. Bouma* denkt bij dit zien aan het aanschouwen van Jezus' geboortedag profetisch en gelovig in de geboortedag van Izak (vgl. Hebr. 11 : 13). *J. van Andel* is van mening, dat Abraham vanuit het paradijs de geboortedag van Christus heeft aanschouwd. „Hoe Abraham zag wat er op aarde geschiedde, zegt ons Jezus niet. Maar dat Jezus het oog niet heeft op een profetisch gezicht, dat Abraham van de verschijning van den Christus gehad hebben zou, is buiten kijf." Mozes en Elia hebben immers ook Christus gezien, „waarom zou dan de dag van Christus voor den vader aller geloovigen verborgen gebleven zijn? Engelen wisten, dat Christus op aarde was; zou Abraham het dan niet hebben geweten? De hemel weet meer van de aarde dan de aarde van den hemel. Wij weten van wat er in den hemel omgaat niets; want zij gaan niet van daar naar hier. Maar van hier gaan zij als in onafgebroken reeks naar daar; hoe zou de hemel onbekend blijven met de groote wendingen der geschiedenis van het koninkrijk Gods op aarde?" Deze beschouwingen laten wij voor rekening van de auteur; indien zijn opvatting de juiste is, kan Abraham alleen geweten hebben, dat Jezus Christus geboren is, en... zullen alle zaligen in de hemel dit bij Christus komst op aarde niet hebben geweten? Maar ook dit houdt niet in, dat zij meeleven met de kerk op aarde; dit houdt alleen in, dat het èn bij deze zaligen èn bij de gemeente hier gaat om Jezus onze Heiland, en dat Hij staat in het middenpunt niet alleen van de strijd op deze aarde maar niet minder van de overwinning hier boven. En Zijn werk en Zijn triomfen zijn zeker in de hemel der heerlijkheid onder de schare voor de troon bekend.

* * *

De Brieven der apostelen houden zich over het algemeen meer bezig met het leven hier en de voorbereiding op deze aarde voor de hemel dan met de verborgene dingen na dit leven, en Paulus drukt zich over het leven aan de overzijde al heel sober uit; over het medeleven van de triomferende met de strijdende kerk blijft deze soberheid bestaan, en zelfs zwijgt de apostel over dit punt. We kunnen daarom zijn Brieven

laten rusten en, indien nl. de Brief aan de Hebreeën *niet* door hem geschreven is, terstond overgaan tot de bekende uitspraak in Hebr. 12 : 1: *alzo wij zo groot een wolk der getuigen rondom ons hebben liggende*... Deze Schriftplaats is zeker een getuigenis van het contact tussen de hemel en de aarde, want welk een voor deze gemeenschap duidelijksprekend beeld gebruikt de schrijver. Hij vergelijkt dit leven, en met name het leven van de Christen, met een wedloop; hij ontleent zijn beeldspraak, zoals ook Paulus telkens deed (1 Cor. 9 : 24; Fil. 3 : 12–14; 1 Tim. 6 : 12; 2 Tim. 4 : 7), aan de Griekse spelen, en ziet de worsteling hier beneden als een arena, als een strijdperk, of hier als een renbaan, waarin de renners, de lopers, jagen naar de prijs. En daaromheen, zo was het in de oude renbanen, zaten en stonden de toeschouwers; een dichte schare, een wolk, zegt de schrijver, van belangstellenden sloeg de strijd gade en vuurde de lopers aan en bemoedigde hen tot de strijd; haar tegenwoordigheid en meeleven gaf kracht en nieuw enthousiasme, en vooral wanneer er onder die toeschouwers waren, die vroeger ook hadden meegelopen en overwonnen, verhoogde dit bij de renners de spanning. Welnu, zegt de Heilige Schrift, zo hebt gij, lopers in de loopbaan, die u is voorgesteld, Christenen, die om Jezus' wil de strijd worstelt, een wolk, een dichte drom van getuigen; van mannen en vrouwen dus, die de strijd reeds volstreden hebben; van overwinnaars, die over een loopbaan kunnen meepraten en ook van de zegepraal weten, en deze om u heen zittende drom toeschouwers bemoedigt u en spoort u aan om alle last en de zonde, die u lichtelijk omringt, af te leggen, en met lijdzaamheid te lopen de loopbaan, waarin de Here u geplaatst heeft en wil, dat gij het einde zult bereiken.

Is nu deze tekst niet duidelijk genoeg?

Zeker, dit alles is beeldspraak, maar de schrijver van deze Brief kiest toch zulke beeldspraak met grote nauwkeurigheid.

De loopbaan moet uitdrukken, dat het Christenleven een gespannen strijd is, en dat het in die strijd gaat en gaan mag om de kroon der eer.

Het afleggen van de last wil zeggen, dat we wegdoen moeten alles wat ons in het lopen hindert en breken met de zonde, die ons in de loopbaan tegenhoudt.

Zal dan die dichte wolk van getuigen niet dit betekenen, dat de zaligen, de overwinnaars in de hemel, vanuit het Vaderhuis op ons neerzien en onze strijd met heilige, intense belangstelling gadeslaan?

Ligt hierin niet opgesloten, dat de verlosten aandachtig toezien, hoe wij lopen en dat wij met hun toeschouwen rekening moeten houden?

En staat dit niet in verband met het slot van het vorige hoofdstuk: *opdat zij zonder ons niet zouden volmaakt worden?*

Volgt uit deze laatste tekst niet, dat de zaligen alle belang hebben

bij onze strijd en onze overwinning en daarom met hemelse belangstelling toezien en onze wedloop volgen?

Op deze vragen is door velen een bevestigend antwoord gegeven, die in verschillende toonaard het lied hebben gezongen van de toeschouwers in de hemel, die vol heilig ongeduld wachten op het ogenblik, waarin de lopers van hier beneden met Paulus kunnen juichen: *Ik heb de goede strijd gestreden; ik heb de loop beëindigd; ik heb het geloof behouden* (2 Tim. 4 : 7).

Zelfs *J. van Andel* gaat in zijn verklaring van de Brief aan de Hebreeën deze richting uit; de wolk van getuigen vat hij op als de drom van geloofshelden uit het vorige hoofdstuk: „Zij zijn het, die even als de toeschouwers bij de openbare spelen van alle kanten de wedloopers omgeven, om getuige te zijn van hun loop. Bij een wolk vergelijkt hij ze vanwege hun groot aantal; dicht ineen gedrongen zijn zij een verduisterende wolk gelijk. Dit bevreemde ons niet. Is het toch waar, dat zij niet zonder ons volmaakt kunnen worden, dan ligt voor de hand, dat zij met een belangstelling, die aan hun eigen belang raakt, toezien hoe wij ons in den wedloop gedragen; zoolang wij toch onzen loop niet hebben voleindigd moeten zij op hun kroning wachten. De wetenschap er van prikkele den christelijken wedlooper om zijn gang te versnellen; wie zal traag zijn in zijn loop, die weet, dat tallooze heiligen, vol heilig ongeduld mede op hem wachten, en hun oog op hem vestigen, om te zien hoe hij zijn loop volbrengt." En, om hem alleen nog te noemen, *D. P. Chantepie de la Saussaye*, de geestelijke leidsman der Ethischen, denkt ook aan een werkelijk schouwspel; de gelovigen, die overwonnen hebben, zijn toeschouwers van de strijd hunner navolgers; in het grote amphitheater slaan zij de wedloop gade; de christelijke wedstrijd is een strijd met een onafzienbare rij van getuigen, van de aarde tot de hemel toe, zoals een amphitheater oploopt, en „zo is de christelijke strijder een schouwspel, zoals Paulus het noemt, der wereld, den engelen en den mensen" (1 Cor. 4 : 9). En deze getuigen wakkeren de strijders aan, omdat zij getuigen zijn voor de overwinning!

Deze verklaring is oppervlakkig beschouwd niet tegen te spreken. Zo moeten we de Heilige Schrift toch letterlijk verstaan, willen we haar zin geen geweld aandoen, en... de overwinnaars *zien* dus op ons neer en zij aanschouwen onze christelijke strijd van stap tot stap en van mijlpaal tot mijlpaal; neen niet als louter nieuwsgierige toeschouwers maar als deelgenoten van hetzelfde geloof en in dezelfde zegepraal. Zo schijnt het maar dan rijst terstond een vraag. De toeschouwers in de amphitheaters der klassieke wereld *zagen* niet alleen maar *spraken* en *riepen* ook; zij waren niet alleen toeschouwers doch ook *getuigen,* zoals deze tekst duidelijk zegt; zij waren *getuigen* in deze zin, dat

ze niet alleen bij de wedstrijd tegenwoordig waren doch er ook over meespraken, zoals ook tegenwoordig in de sportwedstrijden het opgewonden publiek zich niet stil kan houden maar roept en aanvuurt en juicht en bemoedigt. Indien wij dus het *aanschouwen* verstaan als een zien vanuit de hemel moeten we ook het *getuigen,* (en dit woord wordt hier gebruikt) opvatten als een *spreken* vanuit de hemel, waarin de verlosten en zaligen ons aansporen om te volharden en voort te varen tot het wit der roeping Gods, die van boven is. En... klinkt zulk een spreken uit de hemel? Moedigen de overwinnaars ons op deze wijze aan? Heeft een van ons ooit zo'n stem gehoord? Neen, maar wanneer dus dat *getuigen* anders moet worden verstaan dan het aanvuren door hun woord, ligt het voor de hand „de wolk der getuigen om ons liggende" niet te zien als een drom toeschouwers, die geen oog van ons afhoudt. Van dat *zien* spreekt deze Brief ook met geen enkel woord; hij spreekt alleen van een wolk der *getuigen;* hij wijst de gemeente alleen op diegenen, die zijn heengegaan, als getuigen van dezelfde strijd en getuigen van dezelfde overwinning, wier worsteling en zegepraal ons tot bemoediging kan strekken. Wij behoeven dus ook hun stem niet te horen uit de hemel. Wij kennen hun historie, vooral wanneer de Schrift deze ons mededeelt. In die geschiedenis lezen en horen we van hun strijd en van hun volharding; wij mogen ook weten van hun zegepraal, waarin hun geloof genadig gekroond werd, en deze wetenschap van zoveel getuigen vuurt ons aan en drijft ons uit om nimmer de moed op te geven; aanschouwende de uitkomst van hun wandel (Hebr. 13 : 7) gaan we telkens met nieuwe geestdrift verder en willen wij, gesterkt door hun voorbeeld, de loopbaan met lijdzaamheid lopen.

Indien we zo de wolk der getuigen verstaan komt dit gedeelte der Schrift ten volle tot zijn recht.

Van Andel en andere uitleggers hebben vooral oog voor het belang, dat de overwinnaars bij ons en bij onze overwinning hebben.

Zij leggen de nadruk op hun belangstelling jegens ons, *omdat zij zonder ons niet volmaakt zijn.*

Maar dit belang is hier niet aan de orde.

De Brief aan de Hebreën, zo merkt *Prof. Grosheide* in zijn Commentaar zeer terecht op, spreekt niet over het belang, dat de ouden bij onze strijd hebben, maar over het belang, dat wij bij hun overwinning hebben.

Ook is het niet onze strijd, die hun de volmaaktheid brengt, maar het betere, de vervulling der nieuwe bedeling, dat is het werk van Jezus Christus.

Op die Christus wijst dan ook de schrijver in vs 2, en de lopers in de loopbaan moeten wel rekening houden met de wolk der getuigen

rondom hen maar toch *zien* op de overste Leidsman en Voleinder des geloofs.

Hij staat aan de spits der lopers en strijders.

Hij heeft voor de voorgestelde vreugde het kruis gedragen en de schande veracht.

Hij is nu gezeten aan de rechterhand van de troon Gods.

Hij deelt nu in de volkomen triomf, en in en door Hem mogen Gods kinderen hier in 't strijdperk van dit leven de heilige kamp voeren en straks, het hoofd blijde omhoog stekende, de eerkroon dragen.

Zo zal het zijn met ons, die nu nog strijden en jagen, en zo was het met hen, die reeds in Jezus zijn ontslapen.

Hun leven van strijd en hun sterven tot overwinning mag ons ten voorbeeld en tot bemoediging zijn.

In dit opzicht alleen vormen zij een wolk van getuigen, en wij hebben op hun trouw en liefde, op hun overgegevenheid en volharding, op hun wandel en uitkomst te letten, en die na te volgen. Hun historie is niet te vergeefs beschreven. De Schrift maakt niet voor niets melding van hun geloof. Hun strijd is niet zonder bedoeling teboekgesteld. Neen, al deze dingen worden doorgegeven en overgedragen, opdat de *na*volgende geslachten dit weten zouden, en *opdat zij hun hoop op God zouden stellen en Gods daden niet vergeten maar Zijn geboden bewaren* (Psalm 78 : 7). Met dit doel heeft de schrijver van de Hebreënbrief ook de lange rij van „geloofshelden" in het vorige hoofdstuk getekend, en ons op hun geloof gewezen als exempel en bemoediging tevens. De beeldspraak is, zo merkt *Dr de Moor* op, dezelfde als die van Napoleon in Egypte bij de pyramiden: „soldaten, bedenkt dat veertig eeuwen u gadeslaan!" Heeft het geloof zulke vruchten gehad bij de voorgeslachten als Hebr. 11 toonde, „wilt gij dan ook door eenzelfde geloof, ziende op de overste Leidsman en Voleinder ervan Jezus, ten einde toe getrouw blijven in de goede strijd." Daarom zegt dit woord, al is het schijnbaar een van de mooiste teksten voor een gemeenschap tussen de hemel en de aarde, van zulk een medeleven, waarin de zaligen ons gadeslaan, niets; wie op deze uitspraak de leer der aanschouwing vanuit de hemel bouwt, mist o. i. het deugdelijke fundament; hier wordt van zulk een aanschouwing niet gehandeld; *getuigen* heeft hier een geheel andere zin.

Ook hier valt de nadruk der Schrift niet op het leven hiernamaals.

De schrijver bedoelt niet een blik te gunnen in de arbeid der zaligen.

Het gaat hier om de strijd op aarde en dat Gods kinderen hier hebben te lopen in de loopbaan.

Daarin legt de Schrift het zwaartepunt, omdat hier de beslissing valt.

En alleen wie *hier* de goede strijd heeft gestreden, de loop beëindigd

en het geloof behouden ontvangt de kroon der ere uit de hand van de rechtvaardige Rechter.

* * *

Het visioen van de zielen onder het altaar vraagt ook hier onze aandacht (Openb. 6 : 9–11).

Oppervlakkig beschouwd wordt hier gesproken van een medeleven der gezaligde martelaren, die na veel strijd en door veel lijden ingegaan zijn in de hemelse vreugde, met deze aarde en inzonderheid met de vervolging, welke de kerk in deze wereld van de zijde van Christus' vijanden ervaart. De zielen onder het altaar, d. w. z. de zielen van de bloedgetuigen wier bloed als aan de voet van het altaar is uitgegoten, roepen met grote stem: *hoe lang, o heilige en waarachtige Heerser, oordeelt en wreekt Gij ons bloed niet van degenen, die op de aarde wonen?* en van deze martelaren gaat dus tot God een stem op om heilige wraak. Zij vragen van Hem, dat Hij recht doe; dat Hij Zijn gerechtigheid openbaren zal aan Zijn haters, die Zijn kerk verdrukken, en haar roepen en smeken komt niet op uit een zondige begeerte naar persoonlijke wraak maar uit een heilige ijver voor de eer des Heren. Het schijnt immers, dat deze eer straffeloos gekrenkt wordt; het schijnt alsof 's Heren bruidskerk het onderspit moet delven; het schijnt of satan triumfeert en zijn dienstknechten ongehinderd de naam des Heren kunnen smaden; terwijl de martelaren vallen en Gods kinderen verdaan worden blijven de vervolgers en verdrukkers leven, en kunt Gij dit gedogen Here? zult Gij dan ons bloed niet wreken?

Volgt hieruit niet, dat degenen, die in de hemel zijn, de toestanden op deze aarde moeten kennen?

De zaligen zijn, dit blijkt overduidelijk, hun lijden niet vergeten en zij smeken of de rechtvaardige Rechter aan hun vijanden het onrecht, dat zij leden, wil vergelden.

Moet er dan niet een of andere gemeenschap zijn tussen de hemel en de aarde?

Op deze vragen is door velen dit antwoord gegeven, dat hier van een roepen *der zaligen* geen sprake is en we bij deze grote stem te denken hebben aan de stem „der stervende gemeente, die de *voorhof* des hemels binnengaat" (o. a. *J. C. de Moor*).

Uit het feit immers, dat op dit roepen volgt de bekleding met de lange, witte klederen der heiligheid volgt, dat we hier te doen hebben met de ingang in de heerlijkheid, dat is dus met „het oogenblik van haar gedood worden of pas weggezonken zijn onder het altaar" *(Greijdanus)*.

Tot die zielen wordt immers ook gezegd, dat zij nog een kleine tijd

moeten rusten, totdat ook hun mededienstknechten en hun broeders vervuld zijn, die gedood worden gelijk als zij, d. i. de Here antwoordt hun, dat zij geduld moeten oefenen totdat des Heren tijd gekomen is.

De gehele inhoud van het vijfde zegel moeten we dus plaatsen bij de overgang van de tijd in de eeuwigheid en *niet* zien als een vertolking van wat voortdurend in de hemel plaats vindt.

In deze verklaring ligt wel veel wat het visioen duidelijker maakt, maar er blijven toch ook vragen over. Wat is, zo zouden we eerst willen vragen, de *voorhof* des hemels, waarvan *Dr de Moor* sprak; moeten we de hemel ons denken als een heiligdom met, naar de indeling van tabernakel en tempel, een voorhof en een heilige der heiligen, en is er dan toch een voorportaal, waardoor de verlosten gaan moeten om het Vaderhuis binnen te treden? We lezen o. i. hiervan in de Heilige Schrift niets, en het komt ons voor, dat de symbolische voorstelling van het altaar, aan wiens voet het bloed vloeide, de uitleggers op deze gedachte gebracht heeft. Bovendien, deze „voorhof" moeten we toch zeker plaatsen *na* het sterven. Wordt het roepen der martelaren gesteld in het ogenblik, dat zij van dit leven scheiden, dan smeken zij toch nog vóór hun sterven; dan zijn lichaam en ziel nog niet vaneen gerukt, dan zijn ze nog op aarde, maar dan kan Johannes niet spreken van *de zielen dergenen, die gedood waren,* en dan zouden ze niet in de hemelse „voorhof" zijn en met witte klederen bekleed worden. Dit roepen valt dus na de dood; het is dus de roep van hen, die in de hemel zijn en die daar pas zijn aangekomen; het is de roep derhalve van de *zaligen,* want een tussenplaats is er niet, en zo wordt de vraag, welke ons bezighoudt, toch weer de vraag of deze roep der triumferende martelaren niet veronderstelt een medeleven van de kerk in de hemel met die op de aarde. Johannes aanschouwt hier geen aardse maar hemelse dingen en zoals dit apocalyptisch visioen duidelijk leert, dat de zielen zonder het lichaam, dus na de dood, bewust leven, zo predikt dit gezicht ons ook, dat er in de hemel, hoe lang zegt de Openbaring ons niet, een verwijzing is naar het bloed, dat hier op deze aarde om Jezus' wille door de martelaren werd vergoten.

Dit alles ontsluiert ons echter niet een *medeleven* van de kerk hierboven met deze aarde.

Wat de zielen onder het altaar roepen bevat met geen woord enige mededeling van de toestand der kerk op aarde; verwijst ook niet naar Gods volk hierbeneden; zegt niets van de strijd, welke nu gevoerd wordt; doelt zelfs niet op wat na haar sterven geschiedt maar vraagt alleen iets in betrekking tot deze zielen zelve. Waarom wreekt Gij, zo vragen ze, *ons* bloed niet, en zij laten zich niet in met het lot van anderen; zij denken aan het onrecht, dat jegens *hen* werd gepleegd; aan

de smaad, die *zij* hebben ondervonden; aan de oneer, die 's Heren naam is aangedaan door *hun* vijanden, en met *degenen, die op de aarde wonen* hebben ze dan ook niet de aardbewoners in het algemeen op het oog doch speciaal hen, die zich aan hen, Gods getrouwe dienstknechten en dienstmaagden, vergrepen hebben. Over hen roepen zij, en die bede om Gods eer is hemels en heilig, de wraak des Eeuwigen in, zonder dat zij zich ook maar een ogenblik hierin verdiepen hoe de rechtvaardige Rechter dit doen zal, en begeren te aanschouwen, welke de gangen van Gods gerichten zijn. Hen vervult alleen de wens om herstel van het gesmade recht des Heren, en... is voor deze wens noodzakelijk, dat de hemel in nauwe gemeenschap met de aarde leeft? is het niet voldoende, dat er een herinnering is van de aardse dingen, welke we ook weer hemels hebben op te vatten en niet mogen verstaan als een gedachtenis aan alles wat hier op aarde plaats vond? Indien dit laatste het geval was, zouden de zaligen met zich blijven omdragen de heugenis ook van veel verdriet en zonde en moeite, en deze heugenis zou zeker te kort doen aan hun hemelse vreugde; zijn bovendien daar de eerste dingen niet weggegaan en alle tranen van de ogen gewist? De herinnering moet dus beperkt worden opgevat, doch zij is er; alleen vloeit uit haar o. i. geen enkele communicatie voort tussen de triomferende en de strijdende kerk; allerminst mag uit dit visioen de conclusie worden getrokken, dat in de hemel de martelaren optreden als pleitbezorgers voor de verdrukte kerk op aarde en als aanklagers van de vijanden van Jezus Christus, die hier Zijn gemeente smaden; al zulke gevolgtrekkingen komen voort uit de zucht van het menselijk hart om wijzer te willen zijn dan God en Zijn verborgenheden meer te ontsluieren dan Hij Zelf ons onthult. Dat daarbij de drang naar sensatie ook van vrome mensen de „uitleggers" vaak sterk parten speelt, behoeft niet met veel woorden bewezen te worden; in al zulke „verklaringen", die geen verklaringen zijn, geeft men toe aan de onzuivere begeerte van de mens om in te dringen in hetgeen God verborgen houdt.

Wel leert het visioen van de zielen onder het altaar iets anders. Het moge geen openbaring geven van enige kennis, die de hemel van deze aarde heeft en behoudt; het moge ons in geen enkel opzicht sterken in de verkeerde mening, dat de triomferende martelaren met aandacht de gangen van de strijdende kerk hier volgen, het zegt ons wel iets van de hemel en het richt ons oog wel op Jezus' triomferende getuigen.

Het predikt ons, dat de zielen onder het altaar gedreven worden door het enige motief wat ons drijven mag.

Het vertolkt ons haar hemelvraag: hoelang zal het nog duren eer de Here *volkomen* verheerlijkt wordt?

En het houdt hierin ons voor, dat ditzelfde verlangen ons moet dringen en we van dezelfde begeerte naar 's Heren eer vervuld moeten zijn; dit is *de* gemeenschap tussen hemel en aarde; de gemeenschap des geloofs en der liefde.

* *
*

Ook het visioen van „de gebeden aller heiligen", zoals Johannes dit op Patmos mag aanschouwen, is als argument naar voren gebracht voor een zekere gemeenschap tussen de hemel en de aarde. Dit gezicht wordt dan zo verstaan, dat de heiligen de zaligen in de hemel zijn; dat hun gebeden gedurig opstijgen voor de troon des Heren; dat deze gebeden betrekking hebben niet op wat in de hemel geschiedt maar op wat hier beneden op aarde zich afspeelt; dat de verhoring dezer gebeden zich immers manifesteert in Gods oordelen in deze wereld, want *er geschiedden donderslagen en geluiden en bliksemstralen en een aardbeving;* dat deze manifestatie veronderstelt een of andere kennis, welke de heiligen dragen van alles wat zich in deze wereld voltrekt, en dat dus de zaligen vanuit de hemel de aarde kunnen aanschouwen en kunnen gadeslaan wat hierbeneden inzonderheid met Gods kerk plaats vindt. In deze lijn bewegen zich de roomse voorstelling en ook de gedachten van sommige niet-roomsen, die in dit Schriftwoord een aanwijzing zien naar de voorbede der heiligen; een voorbede, welke in meer algemener vorm, nl. als de heilige belangstelling van de zaligen voor ons op aarde, wel niet theoretisch geleraard maar wel practisch door velen voorgestaan wordt en veel bekoorlijks en aantrekkelijks heeft voor gevoelige naturen. Dat een overleden vader of moeder aan zijn of haar kinderen denkt en voor hen bidt is een gedachte, welke niet alleen onder de roomsen leeft, en dat deze gebeden bijzonder resultaat hebben is een overtuiging, welke menigeen uit het visioen in Openbaring 8 durft af te leiden. Met name bieden sommige adventistische geschriften voor dit gevoelen steun, wanneer zij leren, dat wij bij de *gebeden aller heiligen* te denken hebben aan *alle* gebeden, die door *alle* heiligen, dus ook de hemelse heiligen worden opgezonden, en wanneer zij heel sterk de nadruk leggen op het contact tussen de hemel en de aarde. Het is ook om deze laatste reden, (want de propaganda der adventisten grijpt heel ver om zich heen), noodzakelijk, dat we ons van deze dingen bijzonder rekenschap geven en ook dit visioen uit de Apocalypse, dat een plaats heeft ontvangen voor de vier eerste bazuinen, nauwkeurig met elkaar lezen; de Schrift zelve geeft voldoende licht om deze openbaring Gods te verstaan.

Wat onthult dit visioen?

Johannes aanschouwt het, wanneer het zevende zegel door het Lam wordt geopend.

Van het boek van Gods raad zijn reeds zes zegels verbroken, en nu wordt het in zijn geheel ontsloten.

Nu toont de Here hem, hoe Zijn oordelen zich op aarde zullen voltrekken, en vanwege deze oordelen is er in de hemel een half uur eerbiedig stilzwijgen.

De gehele hemel is ontroerd over Gods gerichten en wacht in spanning wat Hij in Zijn gerechtigheid doen zal; engelen en zaligen worden aangegrepen door heilig beven, nu de Rechter Zich opmaakt om de fiolen van Zijn gramschap over deze aarde uit te storten.

Die uitstorting wordt door de dienst der engelen aangekondigd.

Johannes ziet de zeven engelen, die speciaal voor dit werk zijn aangewezen.

Zij zijn de engelen, die voor God staan en tot wie ook Michael en Gabriël behoren.

Hun worden zeven bazuinen gegeven om de gerichten des Heren te boodschappen, en hun bazuingeluid klinkt straks over de wereld.

Maar eerst komt er een andere engel, die ons leert, waarmede Gods oordelen in het nauwste verband staan, en waarop zij in de loop der gebeurtenissen volgen.

Deze engel kan niet onze Heiland Zelf zijn, want hem wordt het reukwerk *gegeven* en hij verricht dus slechts een ondergeschikte dienst.

Hij brengt niet zelf de verzoening tot stand maar is in dit werk aan onze Middelaar onderworpen.

Wat doet hij nu?

Zie, hij gaat staan bij het altaar, dat in de hemel is en dat in zich verenigt de bediening van het brandaltaar en van het reukaltaar, d. i. van de dienst der verzoening en die der heiliging; bij dat altaar heeft hij een gouden wierookvat; hem wordt gegeven veel reukwerk, of veel wierook om die te offeren voor de gebeden der heiligen: *opdat hij 't met de gebeden aller heiligen zou leggen op het gouden altaar, dat vóór de troon is.* Aan de gebeden der heiligen ontbreekt dus veel, anders zou het offer van veel wierook niet noodzakelijk zijn; in die gebeden is ook veel verkeerds, anders kon de verzoening achterwege blijven; deze gebeden hebben in zich geen kracht om tot God op te klimmen, anders zou geen engel ze hebben moeten neerleggen op het altaar; ze zijn in zichzelve God niet aangenaam, anders behoefde er geen verzoening en heiliging te gebeuren, maar nu de engel deze gebeden met het reukwerk legt op het gouden altaar des Heren, klimmen ze ook tot God op; nu missen ze hun uitwerking niet; nu worden zij verhoord, en deze verhoring blijkt hierin, dat de engel het lege wierookvat neemt, het dan

vult met het vuur van Gods gramschap, het uitstort op deze aarde, en over deze wereld donderslagen gehoord en bliksemstralen gezien en aardbevingen gevoeld worden, welke alle behoren tot de verhoring van de gebeden der heiligen. Hieruit volgt terstond dat deze gebeden zijn de smekingen van de heiligen om de heiliging van Gods naam en de komst van Zijn rijk, welke heiliging en komst zich alleen voltrekken in de geweldige weg van bloed en vuur en rookdamp; als de God der wrake blinkende verschijnt beeft de wereld onder Zijn voeten en Zijn rijk breekt zich door alle eeuwen heen baan met geweld.

Welke zijn nu de *heiligen*, wier gebeden door de engel op het altaar gelegd worden?

Op de beantwoording van deze vraag komt het aan, en dit antwoord behoeft ons niet lang op te houden, omdat er één trek in dit visioen is, die ons alles duidelijk maakt. We zagen zo even reeds wat het leggen van de gebeden op het altaar en wat vooral de offerande van het reukwerk voor de gebeden betekent. Het predikt ons, dat deze gebeden in zichzelve zondig en onrein, gebrekkig en onvolkomen, besmet en schuldig zijn, en daarom zonder meer Gode niet aangenaam kunnen wezen. Maar hieruit volgt terstond, dat deze gebeden dan niet kunnen zijn de gebeden der zaligen, want bij hen is alle zonde en schuld weggedaan en kan er van een onreinheid, die nog verzoend moet worden, geen sprake meer zijn; het is onmogelijk, dat hun spreken tot God nog belast zou zijn met onze onvolkomenheid en hun aanbidding nodig had de offerande van de wierook door de engel. Dit alles sluit dus uit, dat we bij dit visioen aan de triomferende kerk mogen denken, en zo sterk zelfs, dat we niet eens het argument behoeven te gebruiken, dat deze zaligen ook behoren tot de hemel, die een half uur lang zwijgt en dus niet tegelijk kan bidden. Want het zou nog mogelijk wezen, dat de hier bedoelde gebeden tevoren waren uitgesproken; het gebed behoeft niet gelijktijdig te zijn met de stilte, – doch dat deze gebeden geen hemelse maar aardse gebeden *moeten* zijn bewijst heel dringend de noodzakelijkheid van het offer. Hier is o.i. geen andere opvatting mogelijk; de heiligen zijn Gods kinderen op deze aarde, die, ondanks hun zonde en tekortkoming ook door de apostelen *heiligen* zijn geheten, en hun gebeden worden neergelegd op het altaar voor des Heren aangezicht in de hemel. Hun gebeden bereiken gelouterd en geheiligd God en hebben dan deze uitwerking, dat in Zijn verhoring de hemelse Rechter wraak oefent om Zijn eer te handhaven en Zijn oordelen uitstort om Zijn geschonden recht te herstellen. Niet natuurlijk in deze zin, dat de gebeden der heiligen Zijn wereldplan beinvloeden en Hij Zijn doen regelt naar hun gebed, maar wel zó, dat Hij op hun gebed, – gelijk Hij alle schakels van de keten der historie ver-

ordineerd heeft – niet alleen zegent maar ook straft en door de laaiende vuurvlammen van Zijn gericht Zijn koninkrijk doet komen. Het gebed des rechtvaardigen vermag veel; ontzaglijk veel; op zijn smeking verlichten Gods bliksemen de aarde en dondert Zijn stem door de luchten.

Van een gemeenschap tussen de hemel en de aarde spreekt dit Schriftgedeelte niet, en ook hier wordt bevestigd wat Jesaja hiervan spreekt.

Tegen dit laatste kan niet worden aangevoerd, dat in Jesaja 63 het volk klaagt, zonder dat wij de zekerheid hebben, dat de Here hieraan Zijn zegel hecht.

Men mag deze uitdrukking niet opvatten als een particuliere mening van de ballingen in Babel, welke ons alleen maar historisch getrouw wordt medegedeeld.

Want indien in Jes. 63 deze klacht niet de waarheid Gods vertolkt hebben we ten opzichte van heel dit gebed geen zekerheid; behoeft ook de bede van Jes. 64 : 1 niet als „waarheid" te worden opgevat; kan Jes. 64 : 4 het karakter dragen van een persoonlijke uiting, terwijl dit woord in 1 Cor. 2 is aangehaald, en gaat geheel de goddelijke betekenis van dit ontroerend gebed, van dit Onze Vader uit het Oude Testament te loor.

Men mag in dit gebed geen scheiding maken tussen het ene wat wel en het andere wat geen normatief gezag zou hebben.

Bovendien wordt Israels klacht, dat Abraham niet van hen weet door heel de Schrift bevestigd en nergens is er één uitspraak, die ons dringt in de richting van de leer van het contact tussen hemel en aarde.

Daarom wijzen wij alle gedachte aan zulk een meeleven der zaligen met de mensen op deze aarde af en eveneens de reeds besproken voorstelling alsof de heiligen voor ons bidden kunnen. Dit gebed zou vereisen, dat zij onze nood kennen en onze smart verstaan; dat zij met onze strijd op de hoogte zijn en ons verdriet aanschouwen, en is deze aanschouwing te rijmen met de volkomen zaligheid, welke in de hemel genoten wordt? Het moet ons genoeg wezen, dat God aan ons bestendig denkt en de Here Jezus onze Voorbidder is; aan Zijn voorbede hebben wij voldoende, en omdat Hij de volmaakte Hogepriester is, begeren wij de hulp en de tussenkomst der zaligen niet. Bovendien kunnen wij hen niet bereiken. We mogen hen niet aanbidden en we kunnen ook niets tot hen zeggen. „Niet alleen", zo merkt *Dr de Moor* op, „wordt in den Bijbel ons in dit opzicht geen enkele aanwijzing gegeven, doch de vraag ligt ook voor de hand: wat kan de arme den rijke bieden? Die Gods aangezicht aanschouwen hebben van de strijdende kerk niets te verwachten; zij kunnen slechts op haar wachten om 's Heeren en hunner broederen wil, totdat de laatste schoof zal zijn ingezameld en de gansche verloste menschheid juicht voor den troon. Ons medeleven met hen kan

slechts zijn dat der heilige jaloerschheid om te mogen komen tot het doel, dat zij verkregen, opdat de gemeente der eerstgeborenen vereenigd worde met de geesten der volmaakte rechtvaardigen." Hieraan hebben wij alleen dit toe te voegen, dat deze heilige jaloersheid ons moge dringen tot een levenspraktijk en een gebedsleven, waarvan de grondtoon is: *Uw wil geschiede, gelijk in de hemel alzo ook op de aarde;* dit is *de* waarachtige gemeenschap tussen de triomferende en de strijdende kerk.

HOOFDSTUK VI

DE GEMEENSCHAP IN HET VADERHUIS

Van een gemeenschap tussen de strijdende en de triomferende kerk, en omgekeerd, spreekt de Heilige Schrift, zo bleek ons uit het onderzoek van Gods Woord, *niet;* de dood slaat een algehele breuk tussen de twee werelden aan gene en aan deze zijde van het graf (Prediker 9 : 5, 6 en Job 14 : 21), en er is noch overgang mogelijk van de ene wereld in de andere, noch rapport of communicatie tussen haar bewoners. Daarom moet ook de aanroeping der heiligen en de leer, dat dezen voor ons *op ons gebed* kunnen bidden, worden verworpen; niet dus slechts op deze grond, dat geen enkele verering die heiligen toekomt en dat Jezus Christus de enige Voorbidder is maar ook om deze reden, dat er geen weg voor ons is om in de gebeden tot hen te gaan en geen mogelijkheid voor hen om ons te horen. Dit sluit natuurlijk de *geestelijke* gemeenschap tussen ons en de zaligen allerminst uit. Deze band *is* er en kan niet geloochend worden, maar hij bestaat in de unie in Jezus Christus, het Hoofd van de ganse kerk, en in de gehoorzaamheid aan des Vaders wil. Uw wil geschiede, gelijk in de hemel alzo ook op de aarde; in die hemel zijn niet alleen, zoals onze Catechismus verklaart, de engelen, die God volkomen gehoorzamen, maar ook en we mogen, waar het hier gaat om de *zaligen,* wel zeggen: allereerst de verloste gelovigen, die volmaakt doen wat de Vader gebiedt; met hen mogen wij gemeenschap hebben in de kinderlijke onderworpenheid aan Hem, Die ons aller Vader is, en Die lof en aanbidding ontvangt uit heel Zijn kerk, zowel hierbeneden als daarboven. En voorts kunnen wij deze gemeenschap ook beoefenen in onze gedachtenis van de rechtvaardigen, die in Jezus zijn ontslapen, in het gedenken van de voorgangers met dankbaarheid voor hun arbeid in de Here, in het navolgen van hun wandel en werk (Hebr. 13 : 8), in de voortzetting van de strijd, die zij hebben gevoerd, en eindelijk in de hoop van hen eenmaal te zullen weerzien en straks met hen in het Vaderhuis met zijn vele woningen weer verenigd te worden.

Aan deze hoop nu en aan dit weerzien geven we hier onze aandacht. Is er voor deze hoop in ons christelijk leven plaats en vindt dit weerzien steun in de Heilige Schrift?

Zal er een herkenning van elkaar zijn in de eeuwige zalen?

Op deze vragen is in de Christelijke Kerk velerlei bevestigend antwoord gegeven en het is opmerkelijk hoe van oude tijden af aan de hoop van het weerzien een geliefkoosd onderwerp was voor allerlei sentimentele en realistische beschouwingen.

De bekende bisschop van Carthago *Cyprianus* (gest. 258) is in de oude Christelijke Kerk hiervan een merkwaardig voorbeeld, want hij heeft, – en daarin vormt hij een scherp contrast met *Origenes*, die het toekomstige leven louter als intellectuele aanschouwing van God opvatte –, van de hemel en van de herkenning der zaligen onderling een realistische voorstelling gegeven, welke de grondslag gelegd heeft voor allerlei beschouwingen van diezelfde aard.

In zijn boek over de sterfelijkheid (De mortalitate) tekent hij op zinnelijke wijze hoe degenen, die elkaar hier op aarde liefhadden, elkander in de hemel zullen weerzien.

Hij beschrijft hoe we daar de glorieuze kring der apostelen zullen ontmoeten; hij schildert zijn lezers voor ogen hoe zij profeten en martelaren zullen aanschouwen; hij vergeet de maagden, die haar reinheid hebben bewaard, en zelfs de barmhartige weldoeners van deze aarde niet; het wordt straks een wonder feest van weerzien, en deze vreugde is eigenlijk met geen pen te beschrijven; het is een ontmoeting als wanneer we op aarde na jarenlange afwezigheid onze familieleden en vrienden weer mogen begroeten.

Deze voorstelling is in de oude Christelijke Kerk wel niet door allen gedeeld maar heeft toch post gevat in de harten der gelovigen, en zij vindt steun bij alle mystieke secten, die de bodem der Schrift verlaten. Ze wordt vooral gepropageerd door de „romantiek" der Middeneeuwen, welke in 't bijzonder in de kringen der mystiek welig tierde en zich uitte èn in de realistische schildering van de hel en de verdoemenis èn in de zinnelijke beschrijving van de zaligheden des hemels. Ook al wees *Johannes Scotus Erigena* deze realistische voorstellingen af en al was *Eckehart* wars van al te stoffelijke beelden, de mystieken hebben zich gaarne in een naar het zinnelijke neigende uitbeelding van de zaligheid en van het weerzien der zaligen in de hemel vermeid en o. a. *Suzo* heeft zich uitgeput in woorden en klanken om die heerlijkheid zo schoon mogelijk voor te stellen. Hij ziet de apostelen zitten op verheven gerichtsstoelen, de martelaren wandelen in rozenrode kleden, de tere jonkvrouwen schitteren in de zuiverheid der engelen, de biechtelingen van hier stralen in groenende schoonheid, en hij roept uit: wie eine Gesellschaft, wie ein fröhliches Land. En in diezelfde lijn liggen de roomse voorstellingen van het weerzien, welke soms tot het vulgaire afzakken, want het is meer dan eens ergerlijk, hoe lichtvaardig in roomse

kringen over de hemel en de hemelpoort, over Petrus en de heiligen wordt gesproken; daarbij gaat alle eerbied te loor, wat steeds licht het geval is, wanneer men van de hemel maakt een verheerlijkte en gerestaureerde aarde, waarop de hereniging met elkander eigenlijk het hoogste is.

Ook in later tijd vindt deze romantiek ingang in de harten.

Luther heeft voor haar de wegen gebaand door zijn populaire realistische voorstelling van de hemel; in zijn kringen hebben later de Piëtisten zich over het weerzien verschillende niet op de Schrift gegronde voorstellingen veroorloofd; de achttiende eeuw met haar overladen romantiek was vol van zulke sentimentaliteit, en met name zijn het de Rationalisten geweest, die nog vasthoudende aan een zaligheid des hemels, het weerzien van elkaar tot *de* zaligheid in de zaligheid gemaakt hebben en de dwaling steunden, dat de vreugde des hemels niet bestond in de eeuwige gemeenschap met Jezus maar in de sentimentele genieting van elkaars tegenwoordigheid en bijzijn. Uit deze wereld stammen al die verhalen, die zich verliezen in allerlei fantasieën van een zalig weerzien van vader en moeder, van zoon en dochter, en hierin vindt ook haar origine de vertroosting, welke ook onder ons nog al te grote plaats inneemt, dat dìt het licht is, dat breekt door de schaduwen van de dood, dat hij of zij die sterven gaat weer verenigd zal worden met ouders of kinderen, met man of vrouw, en... men elkaar in 't Vaderhuis zal weerzien. Op deze wijze geraakt Christus uit het middenpunt. Dan komt de verloste vrome op het hoogste plan te staan. Dan gaat het in de hemel niet meer om God en om het Lam, maar om elkander, en dan wisselen wij de Schriftboodschap in voor onze vaak onzuivere gevoelsverwachting. In de, we mogen nu wel zeggen, oude Evangelische gezangen vinden we bij veel schone en schriftuurlijke, welke te zingen een vreugde is in de eredienst, er meer dan een, waarin die toon der sentimentele hoop van een weerzien in de hemel vernomen wordt. Men denke aan het bekende laatste vers uit Gezang 182:

> Vrome, vroeg gestorven vrinden
> Slechts zijt gij mij wat vooruit
> 'k Zal u allen wedervinden.

Of ook aan Gezang 192 : 10:

> 'k Zal daar de vriend mijn dank betalen,
> Die mij de heilweg wijzen wou,
> En hem, zelfs millioenen malen,
> Nog zeegnen voor zijn heilige trouw.
> Daar vind ik bij mijn God en Heer
> Die trouwste vriend op aarde weer.

In dit alles komt Jezus Christus op de achtergrond te staan.

Hier wordt niet gejubeld, dat aan Hem ere en dank moet gebracht worden, omdat Hij de zaligheid verwierf, maar dat dank betaald wordt aan die vriend, die ons de weg des heils wees.

En in dit verlangen, in deze hoop van het weerzien, wordt ook vergeten, dat de zielen der zaligen *zielen* zijn, die nog niet met het lichaam zijn verenigd.

Of om het duidelijker te zeggen, men vergeet, dat daar geen aardse vormen zijn, waaraan we elkaar zouden kunnen herkennen, en dat de aanschouwing uit dit leven daar niet wordt gevonden.

Op deze grond heeft zelfs *Dr A. Kuyper* in E Voto deze gedachte ontwikkeld, dat, voorzover elk weerzien veronderstelt de gemeenschap met de personen *in het lichaam*, er dus van weerzien geen sprake kan komen, alvorens de doden uit hun graven zijn opgestaan; dan pas grijpt het volle weerzien plaats; dan eerst is er de volmaakte herkenning voor ons helder en klaar besef en voor onze heilige waarneming; dan zien we *alle* Gods kinderen weer, ook hen, met wie we op aarde slechts zwakke gemeenschap oefenden, maar in de „tussenstaat", die verloopt van ons sterven tot aan de wederkomst des Heren, grijpt daarom een eigenlijk wederzien *niet* plaats.

Er kan volgens *Dr Kuyper* alleen bestaan een innerlijke zielsgemeenschap der heiligen.

„Op wat wijs dit kan," zo gaat hij voort, „verduidelijkt Jezus ons, door ons te verwijzen naar de *engelen Gods*. Ook de engelen zijn onlichaamlijk, en in zooverre dus gelijk aan een kind van God na zijn dood in den tusschenstaat, alleen met dit verschil, dat deze onlichaamlijkheid voor de engelen hun gewoonlijk natuurlijk bestaan is, terwijl het voor Gods kinderen *tegen*natuurlijk is en een staat vormt van berooving. In zooverre echter heldert het leven der engelen onzen toestand in dien tusschenstaat op, dat we weten hoe de engelen ook zonder lichaam, nochtans gemeenschap met elkander oefenen en tot eendrachtige geestesarbeid bestemd zijn. En nu mag uit het zeggen van Jezus: „Ze zijn als engelen Gods in den hemel" afgeleid, dat *soortgelijke* gemeenschap en gemeenschappelijke werkzaamheid ook voor de ontslapenen in hun tusschenstaat mogelijk zal zijn. Hoofdzaak is en blijft maar, dat we bij al onze overdenkingen van den staat na den dood, God den Heere tot middelpunt onzer gedachten kiezen en alle aardsche overdenking varen laten. Om *Hem*, om *Zijn* glorie moet het ons te doen zijn" [1]). Nu erkent *Dr Kuyper* wel op een andere plaats dat er een weerzien is nl. in het elkaar weervinden in de gemeenschap der heiligen, maar wat hij hier zegt over het mis-

---

1) E Voto II, blz. 229, 230.

sen der aardse aanschouwing is van het grootste belang. Dat temeer, omdat de Heilige Schrift, zoals we straks zullen zien, zich over dit weerzien heel, heel sober uitlaat, en slechts in een enkele plaats er op doelt. De leer van deze hoop, die we natuurlijk geen ogenblik ontkennen willen, komt in de Schrift niet duidelijk voor, en we moeten daarom zeer voorzichtig zijn, dat we uit het weinige, wat wij bezitten, niet teveel „uithalen".

* * *

Wat zegt de Schrift ons over een mogelijk weerzien in het hiernamaals en over de herkenning van elkaar, bijzonder in het Vaderhuis met zijn vele woningen? Rechtstreeks openbaart Gods Woord ons op dit punt betrekkelijk weinig, en we kunnen alleen uit enkele teksten enige gevolgtrekkingen maken, waarin we toch weer zeer voorzichtig zijn moeten. Het is niet gemakkelijk om de hemelse werkelijkheid ons voor te stellen in aardse vormen, temeer niet, waar de herkenning en de aanschouwing in de tussenstaat niet zó kan zijn als hier op aarde. De zaligen missen immers, gelijk *Dr Kuyper* in de aangehaalde woorden uit *E Voto* terecht opmerkt, het lichaam; zij hebben geen beschikking over de zintuigen; zij kunnen niet als op aarde gebruik maken van oog en oor; hun zien en horen moet dus anders zijn dan aan deze zijde van het graf, en deze andersoortige aanschouwing maakt het ons niet gemakkelijk ons van de herkenning een juist beeld te vormen. Echter behoeft dit hemels karakter van de onderlinge kennis en gemeenschap ons niet te verhinderen een zodanige kennis van elkander aan te nemen, mits deze heel duidelijk in de Schrift geleerd wordt. Daarop komt het voor ons aan, want zo ooit, dan moet bij dit punt aan alle fantasie het zwijgen opgelegd worden en heeft elk zich te wachten zich te laten meeslepen door een gevoelsvoorstelling, welke schoon en teer lijkt maar in de grond niets anders is dan eigenwillige godsdienst.

Geeft de Schrift ons nu enig licht?

In vroeger en later tijd is ter beantwoording van deze vraag eerst gewezen naar enkele uitspraken uit het Oude Testament, waarin weliswaar niet van de zaligheid sprake is maar wel van een herkenning van elkander na de dood.

Men verwijst dan naar Jesaja 14 : 9 e.v., waar het spotlied over de koning van Babel gezongen en zijn aankomst straks in het dodenrijk getekend wordt. Wanneer hij daar aankomt, zal dat dodenrijk in bewogenheid geraken en de trotse heerser *herkennende* uitroepen: *hoe zijt gij gevallen van de hemel, morgenster, zoon des dageraads* (vs 12; vgl. ook Ezechiël 31 : 16); de doden zullen hem zelfs herinneren aan zijn snoevende taal van vroeger: *gij zeidet in uw hart: ten hemel wil*

ik stijgen, boven de sterren Gods verheffen mijn troon (vs 37); zij zullen hem voorhouden, dat hij nu in het dodenrijk is neergestoten (vs 13) en dat van al zijn trotse verwachtingen thans niets overblijft.

Dit wijst, zo concludeert men, zeer duidelijk op tweeërlei.

Ten eerste hierop, dat de doden herinnering hebben aan wat op aarde geschiedde en ten tweede op het feit, dat er na de dood een herkenning van elkaar is.

Hoe zouden anders degenen, die in het dodenrijk zijn, weten, dat degene, die binnenkwam, Babels koning is?

Leert de Schrift hier niet onweersprekelijk, dat de „zielen" elkaar kennen en op de hoogte zijn van elkaars verleden en eeuwigheden?

Het schijnt wel zo, en *Dr Kuyper* beroept zich in zijn Loci op deze uitspraak om de onderlinge herkenning der zielen te verdedigen.

Maar... we moeten toch voorzichtig zijn.

Prof. Ridderbos merkt in zijn Korte Verklaring van de profetie van Jesaja terecht op, dat we hier te doen hebben met een eigenaardige dichterlijke tekening, waarin rekening is te houden met het uitgesproken dichterlijk karakter van deze profetie. Hij verwijst daarbij naar de verklaring, welke *Calvijn* geeft van dit Schriftgedeelte, die zich aldus uitlaat: „wij hebben hier nogmaals een treffend voorbeeld van Jesaja's verbeeldend dichtergenie, dat wel eens moeilijk in zijn stoute sprongen te volgen is. In dit en de volgende verzen tekent hij ons een denkbeeldige ontmoeting van Belsazar's schim met andere schimmen... Zo levendig is Jesaja's verbeelding, dat hij zelfs aan de doden tronen toekent om op te zitten," want immers zegt Jesaja in vs 9, dat alle koningen der aarde, die reeds in de dodenwereld zijn, van hun tronen opstaan. Nu is dit laatste zeker een dichterlijke voorstelling, waaruit geen conclusies te trekken zijn voor de toestand in het dodenrijk en zeker niet voor de toestand in het verderf, waarin Babels koning is neergedaald. Maar wanneer dit zo is, moeten we er ook voor waken, dat deze begroeting van de gevallen morgenster gemaakt wordt tot een grondslag om daarop vaststaande beschouwingen over het hiernamaals te bouwen. Er ligt wel een heenwijzing in naar een of andere herkenning maar meer ook niet, en hoe deze herkenning zijn zal wordt ons door de profeet Jesaja niet geopenbaard. Ditzelfde geldt ook van een gelijkluidende uitspraak in Ezechiël 31 : 16: *Van het geluid zijns vals deed Ik de heidenen beven, als Ik hen ter helle deed nederdalen met degenen, die in de kuil nederdalen, en alle bomen van Eden, de keur en het beste van Libanon, alle bomen, die water drinken, troosten zich in het onderste der aarde.* Met die bomen zijn in dit Schriftgedeelte, waarin de farao van Egypte met een cederden vergeleken wordt, de vorsten bedoeld, die reeds èn rijk èn leven verloren hebben; zij troosten zich,

wanneer ook deze geweldige in de dood neerdaalt en met hem zijn helpers zijn gevallen. Ook hier hebben wij te doen met een dichterlijke weergave, waarin de profeet dit wil prediken, dat ook die geweldigen der aarde, die onoverwinlijk schenen, ten gronde gaan, en de sterksten ijdelheid zijn voor het aangezicht van Hem, Die de volken en vorsten straft in Zijn toorn. Meer onthullen deze profetische woorden ons over de herkenning in het dodenrijk, in het hiernamaals niet en geven ons zeker niet de vrijheid om voor een verdere en nadere beschouwing van deze herkenning ons op deze Schrift te beroepen. Hier is het dichtend genie aan het woord, om met *Calvijn* te spreken, en bij de verklaring van deze uitspraken hebben wij met deze dichterlijke verbeelding ongetwijfeld te rekenen.

In het Nieuwe Testament zijn enkele uitspraken, welke ons iets meer zeggen.

In de eerste plaats moet hier genoemd worden het woord, dat Jezus sprak naar aanleiding van het grote geloof van de hoofdman te Kapernaum: *„Doch Ik zeg u, dat velen zullen komen van Oosten en Westen, en zullen met Abraham en Izaak en Jacob aanzitten in het koninkrijk der hemelen* (Mattheus 8 : 11). Uit deze belofte blijkt, dat de „velen", die komen zullen, straks in de hemel weten, dat dit Abraham en dat deze Izak en gene Jakob is, een wetenschap, die ook uitkomt in het gedragen worden van de arme Lazarus in Abrahams schoot en in het roepen van de rijke man uit de pijn: *Vader Abraham, ontferm u mijner en zend Lazarus* (Lukas 16 : 22–24). Voorts kan hier verwezen worden naar de verheerlijking op de berg, waarin de drie discipelen èn Mozes en Elia herkennen, die *in heerlijkheid* op de heilige berg verschenen en met Jezus samenspraken en door Petrus en de andere twee gekend werden (Mattheus 17 : 3; Lukas 9 : 31). Van bijzondere betekenis is het vermaan van Jezus, dat we vroeger uitvoerig bespraken: *En Ik zeg ulieden, maakt uzelve vrienden uit de onrechtvaardige Mammon, opdat wanneer u ontbreken zal, zij u ontvangen mogen in de eeuwige tabernakelen.* Wij zagen tevoren, dat in deze Schriftplaats ons door Jezus deze openbaring gegeven wordt, dat hier op deze aarde Zijn discipelen met het hun toevertrouwde geld door de betoning van barmhartigheid zich vrienden moeten maken, opdat deze vrienden, die vóór hen de eeuwige rust ingegaan zijn, hen straks met blijdschap ontvangen in de eeuwige tabernakelen en hun het welkom toeroepen in het Vaderhuis. Deze ontvangst veronderstelt herkenning; dit welkom maakt het noodzakelijk, dat de zaligen weten, dat nu hun weldoeners de eeuwige rust zijn binnengegaan, al mag, en dit voegen we er onmiddellijk aan toe, hierbij niet worden vergeten, dat deze herkenning gevolg is van een openbaring des Heren aan hen in de hemel. Maar al is dit laatste

zo, er is toch een zekere herkenning en een zeker weerzien in het hiernamaals, hoezeer de verhoudingen daar geheel anders zijn dan de verhoudingen hier. Want wanneer in het Vaderhuis de aartsvaders en de apostelen zullen herkend worden en er een verheugend weerzien van de aardse weldoeners is, mag dit weerzien zeker uitgebreid worden tot alle gelovigen, ook al hebben zij (we komen hierop later nog uitvoeriger terug), elkander in dit leven en op aarde niet persoonlijk gekend en nooit met de ogen aanschouwd.

Hoe deze herkenning zal zijn komt straks aan de orde.

Hoofdzaak voor ons is te weten, dat de hoop op een zalig weerzien, mits zuiver opgevat, niet onschriftuurlijk is.

Wel moet de gemeenschap met Christus het hoogste zijn.

Wel moet alle hoop op een herontmoeting van elkander onderworpen zijn aan het verlangen om altijd met de Here te wezen.

Maar dit alles neemt niet weg, dat in de kerk hier op aarde in de verwachting mag leven, dat in de triomferende kerk hierboven de zaligen in blijde herkenning gemeenschap zullen hebben met elkander en ook in deze gemeenschap de zaligheid des hemels haar gedurig voedsel vindt.

Op die *gemeenschap* komt het bij de herkenning aan.

De verlosten in de eeuwige zalen leven daar niet ieder persoonlijk in de eigen genieting van wat Jezus elk schenkt maar in de heilige eenheid met elkander. Wel ontvangt ieder dan een nieuwe naam, die niemand kent dan die hem ontvangt, en komt dus de individualiteit tot haar schoonste ontplooiing (Openbaring 2 : 17), maar dit alles in wondere harmonie met *alle* zaligen zodat elke tegenstelling tussen gemeenschap en enkeling is opgelost. Het is, zoals de Brief aan de Hebreeën schrijft: *de algemene vergadering, de gemeente der eerstgeborenen, die in de hemelen opgeschreven zijn, de vergadering van de geesten der volmaakte rechtvaardigen* (Hebreeën 12 : 23).

Ook uit deze eenheid vloeit de herkenning als vanzelf voort en de zaligen, die als één schare voor de troon, als één volk onder de eeuwige Koning, als één gemeente, wier samenzang is als een stemme veler wateren, lof en eer en aanbidding brengen aan God en aan het Lam (vgl. Openbaring 7 : 9 enz.), kunnen geen vreemden voor elkaar zijn. Zij moeten elkander kennen, en deze herkenning zal zich ook uitbreiden, zodat hoe langer hoe meer de kennis, die de kerk van zichzelve heeft, zich vermeerderd. Dit is mogelijk, omdat daar niets is wat scheidt, niets is wat afzondert, niets is wat verwijdert, ook niets is wat bedekt maar de volkomen liefde hen allen verenigt in de liefde tot Christus Jezus. Wie dit slechts in het oog houdt kan zich op deze aarde troosten met de hoop van het weerzien, omdat dan alle onzuivere elementen, welke zo licht binnendringen, worden vermeden, en het echt-schriftuurlijke verlangen

van de kerk hierbeneden naar die hierboven, gelijk de triomferende gemeente naar de strijdende verlangt, het geheim van deze hoop is. Dan vervloeit ze niet tot een week heimwee om weer de oude vriendschap uit deze bedeling te herkrijgen en de oude, door de dood gebroken, banden te herstellen maar dan is ze het vurig verlangen naar de gemeenschap der kerk in de gemeenschap met onze Here Jezus Christus.

* * *

Uit dit beknopte onderzoek van de Heilige Schrift bleek ons, dat Gods Woord, zij het dan sober, ons ongetwijfeld een weerzien en een herkenning van elkaar leert. De gemeenschap in de hemel zal wel vóór en boven alles zijn de gemeenschap met Jezus Christus maar in en door Hem toch ook met elkander, en om deze gemeenschap te kunnen genieten is het onmogelijk, dat wij vreemden voor elkaar zijn. We moeten, dat brengt deze hemelse eenheid met zich mede en dat is ook de leer der Schrift, elkander *kennen,* mits we van dit weerzien en van dit kennen niet aards denken. Want in de hemel gelden niet meer de aardse verhoudingen en zeker niet de banden des bloeds, die op aarde binden, wat Jezus ons duidelijk gezegd heeft in Zijn wijs en machtig antwoord op de vraag der Sadduceën naar de vrouw, die hier zeven mannen gehad heeft. Op dit antwoord willen we hier even ingaan en moeten dan eerst onder de ogen zien of wij dit woord van de Heiland wel op de *tussenstaat* mogen betrekken. In dit verband wordt toch heel duidelijk gesproken van de *opstanding.* De Sadduceën, die de verrijzenis des vleses loochenden, denken speciaal aan de dag der opstanding; zij weten maar al te goed, dat, zal er weer van een huwelijk sprake zijn, ook het lichaam moet zijn opgewekt; Jezus zegt met nadruk: *in de opstanding nemen zij niet ten huwelijk en worden niet ten huwelijk uitgegeven, maar zij zijn als engelen Gods in de hemel,* en mogen wij nu wat van de opstanding gezegd wordt toepassen op de toestand, waarin de „doden" verkeren tussen sterven en opstanding? Slaan de woorden: *zij zijn als engelen Gods in de hemel* niet uitsluitend op die heerlijkheid, waarin de zaligen naar lichaam en ziel zullen wandelen in het licht Gods, en doelt Jezus niet speciaal op de nieuwe aarde, wanneer Hij zegt, dat er straks geen huwelijk meer gesloten zal worden? Dan toch is immers pas het menselijk geslacht compleet; dan behoeft er geen kind meer geboren te worden; dan is de voortplanting en dus ook het huwelijk overbodig geworden; dan kan de schaduw en schakel, die hier in de tijd de eeuwigheid van Gods raad aan die van de bruiloft des Lams verbindt, wegvallen, en dan zijn *alle* oude dingen van deze bedeling, ook de huwelijks- en gezinsverhoudingen weggegaan; ziet, het

is ook op dit terrein, nu de bruid van Jezus Christus volmaakt tot de Vader geleid wordt, alles nieuw geworden.

Maar... hier gaat het over de toestand vóór de opstanding.

Zal er dan nog van een band des bloeds sprake zijn?

We zouden dit willen antwoorden, dat het eigenlijk wel vanzelf spreekt, dat deze gemeenschap daar niet gevonden wordt. Indien op de nieuwe aarde al deze verhoudingen zijn weggevallen, dan zeker in het Vaderhuis, want daar komen gemeenlijk man en vrouw, ouders en kinderen niet tegelijk; daar missen we ons lichaam; daar kunnen man en vrouw niet tot één vlees zijn; daar kunnen in die wereld der zielen, de aardse verhoudingen niet gevonden worden, en daarom geldt van die wereld ongetwijfeld wat Jezus hier van de doden zegt. Daar zijn de zaligen *aan engelen gelijk*, en deze woorden spreken ons duidelijk hiervan, dat alle familieverband is weggevallen. De engelen zijn immers tegelijk geschapen; zij zijn niet uit énen bloede voortgekomen; zij vormen niet één geslacht met een hunner als hoofd; zij kennen, want zij zijn gedienstige *geesten*, geen banden des bloeds; zij zijn vreemd aan alle liefde tussen man en vrouw, tussen ouders en kinderen, tussen broers en zusters; zij kennen ook geen sexe en geen verwantschap, welke uit deze sexe voortvloeit, – en eenzelfde toestand zal nu straks het deel der doden zijn. Zij worden niet de engelen gelijk, alsof ze in engelen veranderen, maar *aan* engelen gelijk, omdat onder hen intreedt, wat de engelen altijd gekend hebben; de familie-relatie valt weg; in de hemel bestaat niet meer de band tussen man en vrouw; daar zijn niet meer ouders en kinderen, broers en zusters; de verhoudingen zijn geheel anders geworden, en niet alleen zijn buik en spijze door God te niet gedaan (1 Corinthe 6 : 13) maar ook alle verbintenissen, welke met ons aardse lichaam en de aardse vorming van het mensengeslacht en ook van de nieuwe mensheid ten nauwste samenhangen, zijn opgehouden; de dood breekt deze banden onherroepelijk, en... de voortgang van het leven hier, waarin b.v. tweede huwelijken worden aangegaan en de rouw straks weer plaats maakt voor vreugde, bewijst duidelijk, dat in al deze aardse gemeenschappen de eeuwigheid niet aanwezig is.

Voor deze beschouwing kunnen nog andere plaatsen uit de Schrift worden aangevoerd.

Er kan gewezen worden op het woord van Jezus: *Die vader of moeder liefheeft boven Mij is Mijns niet waardig; en die zoon of dochter liefheeft boven Mij is Mijns niet waardig* (Mattheus 10 : 37), waarin onze Heiland zeer duidelijk uitspreekt, dat de liefde tot vader en moeder, tot zoon en dochter, wijken moet voor de liefde tot Jezus en dat in Zijn kerk de band aan en met Hem moet heersen over die aan welk

familielid ook hier op aarde; wanneer dit reeds van deze bedeling geldt dan zeer zeker van de hemelse toestand in het Vaderhuis, waarin alle vreugde haar middenpunt zal vinden in Jezus Christus en in Hem in onze God. In nauw verband met deze uitspraak geldt hier ook het woord, dat Jezus eens tot en voor Zijn moeder gesproken heeft. Deze heeft, het Evangelie spreekt slechts van één keer, met haar zoons Jezus gezocht en op Hem, om welke reden is moeilijk te zeggen, haar moederrechten willen doen gelden; zij heeft Hem teruggeroepen naar het ouderlijk huis en haar boodschap, omdat zij wegens de schare Jezus niet kon bereiken, doorgegeven aan anderen. Maar Christus, Die eens haar onderdanig was en gewillig uit de tempel en uit Jeruzalem met haar en Jozef is meegegaan naar Nazareth, weigert nu haar roepstem op te volgen. Tegenover de roep van Zijn aardse moeder hoort Hij de wil van de hemelse Vader. Deze Vader roept Hem tot de arbeid, en nu brengt Hij Zelf volmaakt in vervulling, dat terwille van die Vader vader en moeder verlaten moeten worden. In Mijn koninkrijk, zo predikt Hij, geldt niet de wet van de band des bloeds maar de wet van de band des Geestes, en: *wie is Mijn moeder en wie zijn Mijn broeders? en Zijn hand uitstrekkende over Zijn discipelen, zeide Hij: zie, Mijn moeder en Mijn broeders; want zo wie de wil Mijns Vaders doet, Die in de hemelen is, die is Mijn broeder en zuster en moeder* (Mattheus 12 : 48–50). De binding door het kindschap van de hemelse Vader is dus het hoogste, en daarom ook zal straks de andere gemeenschap wegvallen. Waar het in het hiernamaals gaat om de volkomen dienst van de Here Jezus Christus en *om de gemeenschap met Hem,* valt voor die gemeenschap de verbintenis tussen familie-leden weg en zullen we in het Vaderhuis elkander *niet* meer bezitten als man en vrouw, noch als ouders en kinderen, noch als broers en zusters, hoe innig de band op aarde ook was en hoe sterk in onze harten is blijven leven de liefde tot hen, die heengingen; wij zullen ze wel weerzien en ook herkennen, maar alleen als kinderen van de hemelse Vader en als broeders en zusters van de Heiland, Die in Zijn opstanding ook ons van al het aardse en al het stoffelijke tot het verheerlijkte leven glorieus heeft verlost.

Hieruit volgt nog iets anders.

Wanneer in de hemel de band des bloeds niet meer geldt heeft ook de nationale gemeenschap opgehouden te bestaan en is alle onderscheid in ras en volk, in taal en stam weggevallen.

Wel zullen de zaligen aanbidding toebrengen aan het Lam: *Gij hebt ons Gode gekocht met Uw bloed uit alle geslacht en taal en volk en natie* (Openb. 5 : 9), doch deze woorden bewijzen op hetzelfde ogenblik, dat het verschil in geslacht en taal en volk en natie is verdwenen.

Daar is één schare voor de troon.

Daar is één kudde onder de enige Herder (Joh. 10 : 16; Openb. 7 : 17); daar is één bruid bij de hemelse Bruidegom; ook zijn allen één in Christus Jezus; Babels verwarring is voor eeuwig teniet gedaan en de aardse verhoudingen bestaan niet meer. Ook niet in deze zin, dat we daar als man en vrouw, als ouders en kinderen zullen voortleven. Voor deze hoop, dat we elkaar weer in dezelfde relatie zullen weerzien, kunnen we ons ook niet beroepen op het woord van David, dat hij sprak bij het sterven van Bathseba's kind: *ik zal wel tot hem gaan, maar hij zal tot mij niet wederkomen* (2 Samuel 12 : 23). Daar spreekt de koning zich over een weerzien niet uit; hij wil alleen zeggen, dat hij zijn zoon niet uit het graf, uit de dood terug krijgt, maar dat hij zelf wel dat graf, die dood in moet; sterven is ons aller lot, terugkeer uit de dood is alleen een enkele als Lazarus e. a. beschoren, – en waarlijk, in dat sterven worden wij van alles hier losgerukt om in de hemel Jezus te vinden en alleen in Hem elkander. Is het ook niet opmerkelijk dat in het boek van de Openbaring, waarin de hemel voor ons opengaat en de toekomende dingen ons getoond worden, van het weerzien zelfs met geen woord gerept wordt? Dit zwijgen zegt ons niet, dat er helemaal geen weerzien of herkenning zijn zal maar wel dat ook in dit stuk voorop moet staan: „uw band, niet aan wie ontsliep, maar *uw band aan Jezus*" [2]).

* * *

Maar heeft *Vader Brakel* een vroegere generatie niet geheel andere dingen geleerd?

In zekere zin ja, want hij schrijft in zijn Redelijke Godsdienst (hfdst. LX, § 7) naar aanleiding van de vraag: „Of men in de hemel elkaar zal kennen?" het volgende: „Alhoewel de kennis niet zal zijn als hier en met lichamelijke betrekking en genegenheden vergezelschapt, zo achten wij, dat de leraars de lidmaten, de lidmaten de leraars, de man de vrouw, de vrouw de man, de ouders de kinderen, de kinderen de ouders, de bloedverwanten en hier bekenden elkander zullen kennen, dat allen, die in de Bijbel geroemd worden, en allen, die in de heerlijkheid uitmunten, van allen gekend zullen worden, en verder, dat allen in de hemel van allen en een ieder gekend zullen worden, en door openbaring Gods, en door de eeuwige omgang met elkander; daar zal niemand vreemdeling zijn of als zodanig van iemand aangezien worden, want men zal het geheugen niet verloren hebben; onkunde is zwakheid en daar zal geen onvolmaaktheid zijn; de gemeenschap zal daar volmaakt met elkander zijn, en dies niet blindelings maar met kennis; ik acht dat men

---

2) *Dr A. Kuyper*, In Jezus ontslapen, blz. 155.

de wegen, die de Here een ieder geleid heeft, elkander zal verhalen, en de volmaaktheden van God, die zich in iedere stap opdeden, met elkander zal roemen en prijzen, zodat men niet zonder om elkander te denken, ieder voor zich zelve alleen zal bezig zijn in de onmiddellijke beschouwing van God; maar dat men als mensen doch verheerlijkten, met elkander zal verkeren en met elkander God verheerlijken. De discipelen kenden Mozes en Elia op de heilige berg, Matth. 17 : 3. De armen kennen hun weldoeners, als zij ze *in de eeuwige tabernakelen zullen ontvangen,* Luk. 16 : 9. Het missen van de zijnen zal daar geen droefheid baren, omdat alle lichamelijke betrekking en genegenheden daar ophouden, en de rechtvaardigheid van God al zowel de stof van blijdschap en verheerlijking van God zal zijn, als zijn goedheid."

Tot zover *„Vader Brakel"*, met wie we het in verschillende opzichten wel eens kunnen zijn. Wanneer hij zegt, dat wij straks geen vreemdelingen voor elkaar zullen zijn en niet in onkunde zullen wandelen, stemmen wij dit ten volle toe, maar dit houdt niet in, dat de oude verhoudingen zich in de hemel voortzetten. En daaraan schijnt *à Brakel* te denken, wanneer hij zegt dat de leraars de lidmaten, de lidmaten de leraars, de man de vrouw, de vrouw de man, de ouders de kinderen, de kinderen de ouders, de bloedverwanten en hier bekenden elkander zullen kennen.

We zullen elkander, dit volgt m. i. uit *Brakels* woord, elkander kennen en herkennen in de relatie, waarin wij op aarde tot elkander gestaan hebben; m. a. w. die relatie doet zich in welke vorm dan ook in de hemel nog gelden, want hier kan toch niet bedoeld zijn, dat we alleen de heugenis hebben van wat op aarde geweest is en die heugenis in de hemel nawerkt. Maar wanneer zó de herkenning moet worden opgevat, en de ouders de kinderen herkennen, komt dan met deze bewering niet in strijd wat *à Brakel* aan het slot van het aangehaalde gedeelte schrijft over het „missen van de zijnen die verloren gaan". Dit missen, zegt hij, zal geen droefheid baren, omdat alle lichamelijke betrekking en genegenheden daar ophouden. Maar als de ouders hun kinderen zullen weerzien, dat is, wanneer deze bepaalde zaligen andere bepaalde zaligen zullen weerzien als hun kinderen, is dan de relatie niet blijven voortbestaan? De moeilijkheden vermenigvuldigen zich en daarom doen wij het verstandigste om ons te houden aan wat Jezus heeft gezegd, dat nl. de zaligen aan engelen gelijk zijn en de relaties van hier, ook de familierelaties, daar een einde hebben; die bestaan niet meer in generlei vorm; die kunnen niet meer nawerken en mogen ook door ons niet meer verlangd worden. En voorts... moeten we en mogen wij niet verder in deze verborgenheden indringen. Het moet ons genoeg wezen te weten, dat het Vaderhuis voor ons open gaat met al zijn zaligheden,

dat wij verlost zullen zijn van alle zonde en dood, dat wij eeuwig bij Jezus zullen wezen en voor de troon met alle verlosten zingen zullen het lied van Mozes en het Lam, en... is ons dit niet genoeg? Hebben wij dan nog behoefte aan een wetenschap hoe we elkaar daar weer zullen vinden; of we vader weer zullen ontmoeten en moeder weerzien; of we die vriend mogen begroeten en die vriendin kunnen vertellen wat de Here aan ons deed, zoals èn de rationalistische èn de sentimentele romantiek gefantaseerd heeft? Indien we onze verwachting hierin laten opgaan geldt ook voor ons het woord, dat Jezus sprak tot de Sadduceën: *gij dwaalt, niet wetende de Schriften, noch de kracht Gods* (Matth. 22 : 29). En wanneer dan de nieuwsgierigheid blijft vorsen: geen aardse betrekkingen daar en toch weerzien; geen voortzetting van de banden hier en wel herkenning, – hoe is dit mogelijk? kan o. i. het enige antwoord zijn: wat geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord en in het hart des mensen niet is opgeklommen heeft God bereid die, die Hem liefhebben. In die blijde hoop wil Gods kind zijn levensweg gaan en in dat vertrouwen moeten we afstaan allen, die de Here van ons neemt.

Nog een andere vraag eist onze aandacht.

Mag er wel van verlangen naar het weerzien van de nu reeds ontslapenen sprake wezen, daar de apostel Paulus toch alleen schrijft, dat hij begeerte heeft om ontbonden te worden en *met* Christus te zijn (Fil. 1 : 23)? Hij rept met geen woord van een gemeenschap met de zaligen. Hij zegt niet, dat hij begeerte heeft om Abraham en Izak en Jakob, of welke heiligen uit de oude bedeling te ontmoeten. Hij schrijft zelfs in zijn Brieven nimmer over zulk een weerzien, en ook in de Openbaring vinden we met geen woord melding gemaakt van een verlangen der gemeente hierbeneden naar de kerk hierboven. Wel begeren de zielen onder het altaar, dat het bloed der rechtvaardigen gewroken wordt, maar waar horen we iets van het heimwee, dat trekt naar degenen, die ons zijn voorgegaan en nu in de heerlijkheid op ons wachten? Vloeit hieruit niet voort, dat er eigenlijk alleen maar een verlangen mag wezen om *met Jezus* te zijn en moet om Zijnentwille niet alle hoop op weerzien wijken voor de gespannen hoop van eeuwig te delen in de gemeenschap met onze Heiland? Lopen wij niet gevaar om door aan deze verwachting der herkenning in onze eschatologie een plaats te geven de deur open te zetten voor allerlei onschriftuurlijke speculaties en fantasieën, welke ons afvoeren van de vastigheid van Gods Woord? Doen we daarom niet beter om de hoop van elkaar weer te zien los te laten om ons alleen te bepalen bij de begeerte en de zekere verwachting straks altijd bij de Here te wezen en in het licht Zijns aanschijns te wandelen? Dit is toch verreweg het beste en het enig zalige?

Op deze vragen zij eerst geantwoord, dat, gelijk vanzelf spreekt, de gemeenschap met Jezus in de hemel het hoogste is.

Hem te mogen zien oog aan oog is de heerlijkste aanschouwing.

Hem te ontmoeten, Die voor ons leed en stierf, is het zaligste „weerzien", en deze ontmoeting staat dan ook in de vreugde van het Vaderhuis in het middenpunt.

Zij moet ook voor ons het voorwerp van ons hoogste verlangen zijn, en, hierop is ook reeds eerder gewezen, wie naar de hemel verlangt om daar vader of moeder, zoon of dochter, broer of zuster weer te vinden, min of meer los van de gemeenschap met Christus, heeft een zeer onzuiver en onschriftuurlijk heimwee.

Immers zonder Jezus Christus is de hemel geen hemel voor ons; zonder Hem is die hemel eigenlijk ontzettend, want daarin is de troon van de God der ere, maar door Hem en door Zijn verdienste wordt die hemel schoon en wij zullen elkander daar dan ook alleen herkennen en weervinden in gemeenschap met Hem en als leden van Zijn lichaam. Niet dus in onze aardse betrekking. Niet in onze vleselijke verbintenissen. Alleen als discipelen en discipelinnen van Jezus. Zo begroeten de zaligen ook hun weldoeners uit deze wereld, die ze mogen ontvangen in de eeuwige tabernakelen.

Maar dit alles sluit toch niet uit een hartelijk en heilig verlangen naar degenen, die ons zijn voorgegaan en een innige begeerte om met hen tot in alle eeuwigheid zonder zonde de naam des Heren groot te maken! Deze begeerte vloeit immers voort uit de saamhorigheid van alle gelovigen. Zij zijn niet een verzameling losse individuen. Zij komen niet in de hemel als een schare eenlingen, van wie de een, – zalig worden is immers een persoonlijke zaak –, niets met de ander te maken heeft. Zij gaan ook niet als „afzonderlijke verlosten" het Vaderhuis binnen, maar zij zijn allen *organisch* verbonden in het éne lichaam van onze Here Jezus Christus. Het is toch *één* lichaam; het is ook *één* geloof; het is *één* doop; het is *één* Here, en die band is zo onlosmakelijk, dat hij door geen dood kan geslaakt worden. Wanneer een mensenkind herboren wordt moge dit een *persoonlijke* zaak zijn, doch deze persoonlijke zaak geschiedt in organisch verband met de gehele kerk des Heren, en in die wedergeboorte is er maar niet ergens een zondaar behouden geworden maar is deze bepaalde verkorene ingelijfd in Christus door het geloof. Welnu, deze gemeenschap is een gemeenschap, welke niet in het afgetrokkene bestaat, doch zich in de realiteit zó doet gelden, dat zij tot elkaar trekt, en dat zij ook de triomferende tot de strijdende en de strijdende tot de triomferende kerk trekt. De eerste trekking uit zich o. a. in de heilige verlangensroep van de *zielen* onder het altaar, de tweede openbaart zich in het verlangen naar elkander en in het

heimwee, dat Jezus' kerk hier op aarde koestert naar dat deel van Zijn lichaam, dat reeds in de hemel is. Dit heimwee spreekt haar taal in de verlangensbede: Kom, Here Jezus, ja, kom haastiglijk, en het spant de harten der gelovigen bijzonder in de viering van het Avondmaal, wanneer de bruidskerk beneden de voorsmaak geniet van de bruiloft des Lams, waaraan de bruidskerk hierboven is aangezeten. En dit heimwee is niet alleen de begeerte van de kerk als geheel maar ook van de leden in het bijzonder naar hen, die zij hier liefhadden als broeders en zusters in de Here Jezus, en die eerder opgenomen zijn in de hemelse gewesten. Zou er nu in zulk verlangen iets schuilen, dat in strijd is met de eis om *met-Jezus-te-zijn* het beste te achten? Neen, het diepe besef van de gemeenschap der heiligen, ook in beperkter kring, zet niet alleen de liefdesbetrekking aan het werk tot de discipelen en discipelinnen van Jezus hier beneden, maar ook tot die hierboven.

HOOFDSTUK VII

DE RUST IN HET VADERHUIS

Die in de Here sterven zullen *rusten* van hun werken, maar houdt deze rust in, dat er hoegenaamd geen arbeid meer verricht zal worden? Deze vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, in de eerste plaats niet, omdat we met een hemelse toestand te doen hebben, maar vooral niet omdat de zaligen in die hemel verkeren als *zielen,* die het lichaam missen en van de lichamelijke functies geen gebruik kunnen maken. Der zaligen zien en horen, der zaligen spreken en zingen, – we komen hierop later nog terug –, der zaligen dienen en ontvangen (Lukas 16 : 9) is een aanschouwen en juichen en arbeiden zonder het lichamelijk oog en de lichamelijke mond en de lichamelijke hand, en dus anders, geheel anders dan ons zien en spreken en werken hier in dit aardse leven en straks op de nieuwe aarde. We mogen dit bijzondere karakter van het hemelleven geen ogenblik uit het oog verliezen, om bij dit punt voornamelijk van meetaf te beseffen, hoe moeilijk het is van dit leven ons een voorstelling te maken en hoe voorzichtig wij moeten zijn met onze theorieën over het arbeiden der overwinnaars. Daarom, we wezen hierop reeds vroeger, spreekt de Openbaring aan Johannes over de hemelse dingen altijd in de wel schone maar toch verbergende taal der symboliek, en daarom drukken wij zelf ons gewoonlijk uit in vormen en beelden aan deze wereld ontleend. Wij kunnen de hemelse werkelijkheden niet in haar eigen woorden en gestalten weergeven, en we hebben altijd hieraan te denken, dat we op dit punt zeer ten dele kennen en profeteren. Wie dit in het oog houdt zal ook in het stuk van de arbeid en de rust der zaligen niet verder willen indringen dan de Schrift ons openbaart en aan God het mysterie overlaten, dat Zijn kinderen, hoewel ze geen enkel vleselijk orgaan hebben, toch zien en horen, toch spreken en arbeiden; deze werkzaamheden hangen niet absoluut van het bezit van onze lichamen af, zodat er in het Vaderhuis een rijk, zalig, bewust leven der zaligen is.

Maar... kunnen we van werkzaamheden in de hemel spreken?

Bestaat de zaligheid juist niet hierin, dat daar de rust wordt genoten en is de Schrift er niet vol van, dat na de dood er een rust overblijft voor het volk van God?

Deze vragen moeten bevestigend beantwoord worden, en het is zelfs opmerkelijk, met welk een duidelijkheid de Heilige Schrift over de dood als over de eeuwige rust spreekt.

Men denke slechts aan de ontroerende taal van Job: *daar houden de bozen op van beroering en daar rusten de vermoeiden van kracht; daar zijn de gebondenen tezamen in rust; zij horen de stem van de drijver niet* (Job 3 : 17, 18); of aan dat andere woord van de lijder uit Uz, waarin hij het leven hier met een moeizame dagtaak vergelijkt en het leven hiernamaals met de avondrust: *heeft niet de mens een strijd op aarde, en zijn zijn dagen niet als de dagen des dagloners? gelijk de dienstknecht hijgt naar de schaduw en gelijk de dagloner verwacht zijn werkloon*... (7 : 1, 2), en in verband hiermee aan: *wend u van hem af, dat hij rust hebbe, totdat hij als een dagloner aan zijn dag een welgevallen hebbe* (14 : 6). Hier zij ook genoemd de profetische taal van Jesaja, die wel bedoeld is als klacht over de droeve ellende, dat de rechtvaardigen aan het geweld ten prooi vallen, maar toch van zijn sterven mag zeggen: *hij gaat in tot de vrede, zij rusten op hun legers elk, die recht voor zich uit gewandeld heeft* (Jes. 57 : 2). Dezelfde gedachte ligt ook uitgedrukt in de bekende beeldspraak, die van het sterven gebezigd wordt, nl. dat sterven is ontslapen en dood-zijn is slapen, zoals met name in het Nieuwe Testament over het sterven gesproken wordt. Het Oude kent deze terminologie ook, want keer op keer is er sprake van *ontslapen met zijn vaderen,* maar in de Schriften des nieuwen verbonds wordt dit woord speciaal gebruikt van Gods kinderen. Jezus zegt van Lazarus uit Bethanië: *Lazarus, onze vriend slaapt, maar Ik ga henen om hem uit de slaap op te wekken,* en Johannes tekent hierbij aan: *doch Jezus had gesproken van zijn dood* (Joh. 11 : 13). De apostel Paulus spreekt met grote nadruk van hen, die in Jezus *ontslapen* zijn, en uit de wijze waarop hij in 1 Cor. 15 en 1 Thess. 4 over dit *ontslapen* handelt, blijkt duidelijk, dat hij hiermee de rust van het hemelleven op het oog heeft. Hiermee bedoelt hij niet, zoals we vroeger uitvoerig zagen, een of andere zieleslaap, maar de rust na dit woelige aardse leven, en die *rust, welke er overblijft voor het volk van God.* Deze laatste bekende uitdrukking uit de Brief aan de Hebreeën moge allereerst handelen over de sabbatsvrede, die Gods kinderen reeds hier door het geloof in Christus genieten, zij spant toch ook en vooral, gelijk we eerder bespraken, de boog uit dit leven naar het toekomende, naar het hemels, eeuwig Kanaän, waarin de andere, de grote Jozua hen zal binnenleiden, en alle moeilijke bezigheid van de woestijnreis hierbeneden een einde heeft (Hebr. 4 : 9). De rust is hier de rust in het Vaderhuis; „de rust elders"; de rust na de arbeid van dit leven, die er voor Gods volk *overblijft;* terwijl alle vreugd van dit leven in het

sterven ons begeeft en wij alles, alles moeten derven, blijft er voor ons, die in Jezus Christus zijn, *de* rust in de zaligheid over.

De Openbaring aan Johannes sluit zich ook op dit punt bij de andere Schriften aan, al is in haar meer sprake van de arbeid en het dienen der kinderen Gods in de zaligheid dan van de rust. Zij gunt ons vooral een blik in de hemelse activiteit van de triomferende kerk maar zwijgt toch van deze rust niet. Ze spreekt ervan, wanneer zij ons boodschapt, dat de zaligen niet meer hongeren en dorsten zullen en dus *rusten* van al deze aardse bezigheden; dat de zon op hen niet zal vallen noch enige hitte, en ze *rusten* zullen van hun dagelijks werk om de spijze die niet vergaat; dat alle tranen van de ogen zullen worden afgewist, en ze ook *rusten* zullen van de droefenissen, die hier beneden de harten doorploegen (Openb. 7 : 16, 17), en ze spreekt nadrukkelijk uit: *zalig zijn de doden, die in de Here sterven, van nu aan; ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid* (14 : 13). Hier wordt, en dat is de enige plaats in het boek der Openbaring, met bijzondere nadruk de *rust* genoemd, en dan als *rusten van de arbeid,* en het leven hier en de zaligheid daar worden dus voorgesteld als arbeid en rust, als werkweek en sabbat, als, zo mogen wij 't ook wel noemen, als strijd en vrede. Deze rust is, zoals *Prof. Greijdanus* zegt, eerst het ontslagen zijn van de vorige moeiten, maar dan ook een zalig smaken van het loon der genade; het is „een genietend rusten en een rustig genieten"; – „Het is", zoals *Dr de Moor* schreef, „deze heerlijkheid, dat de arbeid, het om de zonde moeitevolle werk voorbij is; de strijd is volstreden; de bezwaren zijn overwonnen; de tijd van het zaaien met tranen is reeds vergeten, zoodra zij de poort der eeuwigheid overschrijden, en nu is het oogsten met gejuich gekomen"; het is de rust, die Gods kinderen hier wenkt en hen doet verlangen naar het einde van alle strijd hierbeneden; het is de rust van de eeuwige sabbat, die geen einde heeft, en waarin alle sabbatsschoonheid in hemelse werkelijkheid het deel van des Heren verlosten eeuwig zijn zal. We mogen dus niet, zoals wel eens is voorgesteld, bij die rust uitsluitend denken aan de rust in het graf, maar we hebben deze rust te zien als de rust in het Vaderhuis, waar alle vermoeiden en beladenen van hier genieten van de rust, welke Jezus hun geeft, en de pelgrims van deze aarde voor altijd de pelgrimsstaf en het pelgrimsgewaad hebben afgelegd.

Deze rust is dus velerlei.

Zij is eerst een rusten van alle *zonden,* die het aardse leven van Gods kinderen nog benauwen en drukken.

Zij is voorts het rusten van de *strijd,* die hier gevoerd moest worden tegen de duivel, de wereld en ons eigen vlees.

Zij is ook het rusten van de *aanvechtingen* van satan en van alle

benauwing, waardoor we hier om onzer ongerechtigheden wille gekweld worden.

Zij is niet minder het rusten van alle *worsteling* voor de eer des Heren op alle terrein, waarop God ons een plaats gaf.

Zij is ook het rusten van *de taak,* welke wij op deze aarde als arbeiders en arbeidsters bij Gods gratie in de zorg voor ons dagelijks brood te verrichten hebben, en een rust van alle last en rouw, van alle moeite en smart.

Maar als deze zaligheid in rust bestaat, hoe kan dan de Schrift de zaligheid beschrijven als een *dienen* van God, dag en nacht in Zijn tempel, zoals we in Openb. 7 : 15 lezen: *daarom zijn zij voor de troon Gods en dienen Hem dag en nacht in Zijn tempel; en die op de troon zit, zal hen overschaduwen.* Dit wordt immers gezegd, niet van het nieuwe Jeruzalem en van de volken, die in haar zullen wandelen, waarvan het slot van de Apocalypse spreekt, maar van de zaligen voor de troon in een voor Johannes geopende hemel. Dit dienen is dus het dienen der verlosten tussen sterven en opstanding, en hun *dienen* sluit toch *werken* in; hun dienen kan niet bestaan in een soort zoete, zalige, hemelse rust, waarvan de mystiek der Middeneeuwen dikwijls zwoele, sentimentele voorstellingen gaf, maar moet inhouden een *activiteit,* die zelfs geen pauzes kent. Zij dienen Hem immers *dag en nacht.* Rustpozen kennen zij niet en hebben zij niet meer nodig. Onafgebroken genieten zij en werken zij, en is nu dit *dienen* in overeenstemming te brengen met de *rust,* die er overblijft voor het volk van God? volgt dan toch weer op dit leven vol moeite en strijd, vol arbeid en inspanning een eeuwigheid, warin de dienst van God ons tot werken noopt, en dat zonder enige rust, dag en nacht, dat is altijd door? Zijn we er dan niet op achteruitgegaan bij dit leven, waarin de drukke bezigheid van de dag tot stilte staakte in het erbarmen van de avond en aan nieuwe krachten won door de slaap van de nacht, en waarin de cadans van de werkweek afgewisseld werd door het rythme van de sabbatsrust?

* * *

Deze vragen moeten ontkennend worden beantwoord.

Wij vereenzelvigen dikwijls de rust met niets-doen en kennen de rust doorgaans alleen als de volstrekte staking van alle werk. En zo staat het met de rust in haar hoge en heerlijke betekenis niet. Zij mag niet vereenzelvigd worden met luieren en slapen, en dit wordt terstond duidelijk, wanneer we ons even rekenschap geven van de rust Gods. Zeker, daarin rust God van Zijn scheppingswerk. Hij houdt in koninklijke majesteit, want de rust is iets koninklijks, op met de formering aller dingen. Hij

legt Zijn arbeid, waardoor Hij in zes dagen deze wereld in het aanzijn riep, neer, en Hij verlustigt Zich in Zijn werken, omdat Hij ziet, dat *al* wat Hij gemaakt heeft, zeer goed is. Maar deze majesteitelijke rust betekent niet, dat onze God na de zesde scheppingsdag geen enkel werk meer doet. Onze Heiland heeft duidelijk gezegd: *Mijn Vader werkt tot nu toe, en Ik werk ook*, en het scheppingswerk gaat terstond over in het werk der voorzienigheid, waarin onze God door het Woord Zijner kracht alle ding onderhoudt en regeert. In Hem zijn dus rusten en werken één, en deze wereldperiode, die de wereldtijd van des Heren sabbat, van Zijn rust is, is tegelijk de tijd van Zijn geweldig werken, waarin Hij Zijn raad volvoert en al Zijn welbehagen doet. Niemand zal kunnen zeggen, dat de Almachtige slechts een ledig toeschouwer is bij het onstuimig wereldgebeuren, maar Zijn hand is in alle dingen, en Hij is waarlijk wonderlijk van raad en *groot van daad* (Jesaja 28 : 29). En toch is het, ook heden, ja tot in alle eeuwigheid de dag van Zijn rust. Voor Hem zijn immers duizend jaren als één dag en één dag als duizend jaren. Zijn rusten, – en dan van Zijn schepping –, is werken tegelijk en in Zijn werk is de majesteit van Zijn koninklijke rust. Ook hierin is God groot en kan niemand de volle donder van Zijn mogendheden verstaan.

Welnu, zoals in God arbeiden en rusten één zijn, kent ook de Middelaar de harmonie van rust en werk.

Ons Hoofd, de tweede Adam, Jezus Christus, is na Zijn lijden en sterven ingegaan tot Zijn rust en Hij viert nu Zijn sabbat hierboven.

Maar in deze sabbat, waarin Hij *gezeten* is in de troon, laat Hij niet alle werk varen. Hij regeert vanuit de hemel *alle* dingen en voert bijzonder Zijn scepter over Zijn gemeente; in die hemel bereidt Hij plaats in het Vaderhuis voor al de Zijnen en leeft Hij altoos om voor hen te bidden; vanuit dit paleis van Gods heiligheid voert Hij de strijd tegen al Zijn vijanden en doet Hij Zijn koninkrijk komen met kracht en macht; in „de hoge" maakt Hij het nieuwe Jeruzalem gereed, dat straks uit de hemel op aarde dalen zal, en de rust van onze triomferende Koning sluit alle ledigheid buiten. Zijn rust is vol activiteit, en, daarop komt het hier aan, in deze activiteit doet Hij de Zijnen delen.

Zij zijn immers met Hem een; zij zullen altijd met Hem zijn; zij mogen *met Hem* zitten in Zijn troon; *met Hem* macht hebben over de heidenen; pilaren zijn in het nieuwe Jeruzalem; met Hem heersen in heerlijkheid, terwijl toch van hen allen geldt, dat zij *rusten* van hun arbeid.

Van deze eenheid tussen werken en rusten bij Gods kinderen droeg dit leven reeds de schaduw.

Tot het door de Heilige Geest vernieuwde beeld Gods behoorde

immers ook, dat het goddelijke rythme van arbeid en rust in hun leven was ingedragen; op de rustdag, op de aardse sabbat hebben zij gerust van alle slaafse arbeid; zij hebben in de oefening van hun koninklijk ambt hun dagelijks werk neergelegd, – want alleen slaven van het werk kunnen het niet neerleggen –; zij hebben gerust naar het gebod maar tegelijk die sabbat gemaakt tot een bijzondere dag des Heren en hem gewijd aan Zijn dienst; ze zijn naarstig opgegaan naar Zijn huis, ze hebben daar de eredienst meegemaakt in het ontvangen van het Woord en het gebruiken van het sacrament, in hun gebed en lied, in hun gave en gemeenschap; ze hebben, – zo behoort het te zijn –, in hun gezinsleven de dag des Heren geheiligd door de huiselijke cultus, maar in dit alles en door dit alles heeft de ware rust geen ogenblik schade geleden; deze rust kwam door al dit werk juist tot openbaring, en wanneer nu deze eenheid reeds op aarde in dit leven mogelijk was op onze wekelijkse rustdag, dan zeker op de eeuwige sabbat hierboven, waar alles, wat in het aardse nog belemmerde, is weggevallen, en geen zonde of zwakheid, geen moeite of lijden de rust noch de arbeid stoort. Het is, om het zo eens te zeggen, dan altijd Zondag; het slaafse werk is op deze aarde gebleven; de hemelse activiteit heeft een aanvang genomen, en de heerlijkheid van deze activiteit zal juist hierin bestaan, dat ze tegelijk is de zaligheid van de rust.

Dit werken in de rust vloeit hieruit voort, dat de zaligen, zij het dan zonder lichaam, *bewust* in de hemel verkeren, en de zielen zeer zeker arbeiden kunnen. Alleen het materialisme, dat kracht en stof en stof en kracht vereenzelvigt, dat geen leven kent buiten dat van de stoffelijke organen, dat voor de activiteit des geestes in zichzelf de ogen gesloten houdt, moet er toe komen deze arbeid te loochenen, maar wie leeft uit en bij het Woord des Heren, weet, dat ook de *zielen* dergenen, die ontslapen zijn, van God behouden hebben de toerusting met alle energieën, welke nodig zijn voor haar werk in de hemel. Een werk, dat in de Openbaring *dienen* genoemd wordt, een *dienen* van God dag en nacht; een *dienst* in Zijn tempel, welke dienst overeenstemt met de sabbatsdienst van Gods strijdende kerk hierbeneden in Zijn huis. En voorts spreekt Jezus van heersen en macht hebben; openbaart de geopende hemel, dat er getriomfeerd en gejubeld wordt; zegt de Bijbel duidelijk, dat de zaligen God verheerlijken, maar blijft ons verder verborgen, wat Gods kinderen in de hemel precies *doen*. Lichamelijk werk is daar natuurlijk uitgesloten; van de cultivering van de stoffelijke wereld is daar geen sprake; buik en spijze zijn daar vergaan; handenarbeid kan daar niet plaats vinden, maar wat wel tot ontplooiing, tot hemelse ontplooiing kan komen is de geestelijke energie welke de zielen in haar doorgang door de dood behouden hebben en in het Vaderhuis meedragen. Zij kunnen

daar immers dienen en verheerlijken; zij kunnen daar dus ook denken en willen; de activiteit van het bewustzijn en de streving van de wil ondervinden daar zelfs geen storing van de zonde; de kracht van het gevoel stuit op geen hinderpalen, die deze ellendevolle wereld haar in de weg werpt, en met al die geestelijke functies nu arbeiden Gods kinderen tot hun zaligheid en tot eer van Hem, Die op de troon zit, en het Lam. Terwijl degenen, die verloren gaan, deze geestes-krachten ook gebruiken, maar steeds meer tot ontzettender rampzaligheid, is de arbeid der overwinnaars een vreugdewerk. Niets stoort meer of drukt naar beneden; niets bezoedelt meer of breekt de blijde gang; niets verwelkt meer de hemelse bloei of werkt in een verkeerde richting; alles uit deze aardse sfeer is verdwenen; het is alles, en nu hemels-volkomen, nieuw geworden, en het zien in een spiegel als in een duistere rede heeft plaats gemaakt voor de verheugende aanschouwing van aangezicht tot aangezicht, waarin alles wat ten dele was is weggevallen.

Nu komen we op dit laatste nog even terug.

Met de dienst der zaligen hangt samen hun kennis van de hemelse dingen en de vraag naar de mate van deze kennis is een vraag, die ons afzonderlijk moet bezighouden.

Hier bepalen we ons tot de arbeid der triomferende kerk, die niet nader te omschrijven is, maar waarvan we nog wel dit weten, dat elk in die arbeid zijn eigen taak en roeping heeft.

Immers, en dit is het eerste, wat de Schrift ons predikt, de hemel kent de grootste verscheidenheid.

In het Vaderhuis zijn immers *vele* woningen en daar heerst geen eenvormigheid maar variatie.

Daar komt tot openbaring de schoonheid van de veelkleurige wijsheid Gods en de rijkdom van Zijn onderscheidene godsgedachten; daar ontvangt ieder een witte keursteen en op die keursteen een eigen naam, die niemand kent, dan die die ontvangt; daar wordt ieder, die tot de eeuwige rust ingaat, gevolgd door zijn werken, en deze werken, de goede werken van deze aarde, die bij de één vele en bij de andere weinige waren, doen hun invloed in de heerlijkheid des hemels gelden.

Daar verkrijgt ieder loon naardat hij gedaan heeft en neemt elkeen de plaats in, welke Jezus voor hem of haar bereid heeft; daar draagt onze hemelse Koning ook aan een ieder het werk op, dat bij hem past en voor haar geschikt is, en komt de individualiteit, het eigene, het persoonlijke in hemelse bloei tot volle ontplooiing; daar is geen grauwe eentonigheid in de arbeid maar veelkleurige veelvormigheid, en daar komen ieders gaven en talenten tot hun volle recht, zonder dat er één zielekracht is, die blijft sluimeren.

Dit kan ons niet vreemd zijn, om deze eenvoudige reden reeds, dat de

wereld der engelen, de wereld van Gods troongeesten een wondervolle variatie vertoont in rangorde en arbeid, in plaats en taak. De aartsengelen zijn heerlijker dan de tronen en machten; de Cherubijnen zijn van andere majesteit dan de Serafijnen; de ene groep heeft tot Jakob moeten afklimmen in Bethel en de andere Elia ten hemel moeten begeleiden; de ene bewaakt de weg tot de boom des levens en de andere mag de Here vergezellen op de weg van Zijn openbaring aan Abraham; de ene versterkt Jezus in Gethsemané en de ander werpt de steen van het graf, – en zo heeft elk zijn arbeidsroeping van God ontvangen. Welnu, zou het met de zaligen, die hier op aarde zoveel van elkaar verschilden, in de hemel anders zijn? Onder hen is grote verscheidenheid; de ene zal de Here anders dienen dan zijn naaste, maar het zal dan wel zo zijn, dat terwijl hier op aarde menigeen een werk moet doen, dat niet bij zijn aanleg past, in het Vaderhuis elk die taak krijgt, welke in volle overeenstemming is met de gaven, die God hem toevertrouwde en herschiep. In dit alles, en dat is het tweede, wat de Schrift ons leert, is temidden van de hemelse verscheidenheid de grote goddelijke orde, die in de hemel de harmonie der zaligheid veroorzaakt en aller dienen, hoe verschillend ook, doet samenstemmen tot één machtig sabbatswerk van onvergelijkelijke schoonheid. En dan zal niemand zich onnut gevoelen en geen zalige zal kunnen zeggen, dat hij ooit werkloos is.

* * *

Deze zaligheid nu, – we bespraken dit onderwerp uitvoerig bij de bestrijding van de dwaling van de zieleslaap –, is een *hemelse* zaligheid, en dit sluit onmiddellijk in, dat de zaligen *bewuste* kennis mogen bezitten; dat ze die ook bewust uiten; dat ze dus kunnen spreken, en dat deze activiteit zich openbaart van kracht tot kracht. Welke is nu die kennis en dat spreken en die activiteit der heiligen? Op het eerste gedeelte van deze vraag geeft de Heilige Schrift wel niet een gedetailleerd antwoord, dat in alle onderdelen de wetenschap der heiligen ontleedt, maar toch een antwoord, dat ons duidelijk leert, hoe straks na het sterven het onvolmaakte van ons kennen wegvalt en de hemelse werkelijkheden in hun glasheldere weelde voor ons open gaan. De Schrift biedt dit antwoord in alle Schriftplaatsen, welke spreken van de heerlijkheid der zaligen, van hun gemeenschap met Christus, van hun roem over Gods wegen, van hun aanbidding van Gods werken, van hun wandelen in het licht, waarbij geen vragen van deze aarde meer vermoeien en geen tranen over onbegrepenheid meer geschreid worden, en zij wijst ons vooral de weg in het bekende woord van de apostel Paulus in het hooglied der liefde: *Want wij zien nu door*

een spiegel in een duistere rede, maar alsdan zullen wij zien aangezicht tot aangezicht; nu ken ik ten dele, maar alsdan zal ik kennen gelijk ook ik gekend ben (1 Cor. 13 : 12). In dit woord maakt de apostel, zoals ook uit het gehele verband blijkt, een tegenstelling tussen nu en straks, tussen het onvolmaakte hier en *het volmaakte* (vs 10) ginds, tussen wat *ten dele* is (vs 9) en wat eenmaal volkomen zijn zal, tussen de toestand van *kind* en die van *man* (vs 11), en heel dit slot van Paulus' liefdeszang wordt beheerst door de prediking van wat heengaat en *wat blijft*, en op dit *blijvende*, dit eeuwig-blijvende vooral in ons kennen-niet-maar-ten-dele komt het voor ons in deze beschouwing der hemelse dingen aan.

Hierbij doet zich terstond een gewichtige vraag voor.

Hebben wij bij het *alsdan*, waarvan Paulus spreekt, ook aan de tussentoestand of alleen aan de eeuwigheid op de nieuwe aarde te denken?

Voor het laatste schijnt alleen vs 10 alle grond te geven, want daar is sprake van het *volmaakte*, en de apostel bezigt daar een bijzonder woord; hij bezigt daar een uitdrukking, die afgeleid is van *telos*, dat is doel (we kennen dit woord ook in de term *teleologisch*), en *volkomen* wil dus zeggen, dat het *doel* bereikt is, nl. het doel van alle tijden en hun ontwikkeling; naar dit doel richt zich immers *alle* gebeuren, waarin niets stilstaat, en tot dit einddoel ontplooit zich het wereldbeweeg van ogenblik tot ogenblik; *de gedaante*, dat is de verschijningsvorm, *dezer wereld gaat*, zo heeft de apostel vroeger reeds geschreven (7 : 31) *voorbij* en alles jaagt naar het einde, waarin het hoogtepunt van alle leven zal bereikt worden.

Dit hoogtepunt ligt toch aan het einde dezer bedeling.

In dit doel sluiten zich de eeuwen af.

Het volmaakte, dat is dus ook *het kennen gelijk ik gekend ben*, ligt derhalve na deze tijd, en mogen we dan wel wat de apostel van de eeuwigheid na de bereiking van *het* doel zegt toepassen op de eeuwigheid, die reeds bij het sterven intreedt en de hemelse zaligheid ontsluit?

Wanneer we deze Schrift in verband met het gehele Woord Gods goed lezen menen we, dat hiertegen geen bezwaar bestaat, omdat toch in het sterven het grote keerpunt tussen nu en straks, tussen hier en hiernamaals valt en ook dan het onvolkomene en wat ten dele wegvalt. Wel hebben dan nog niet de gehele tijd en de ganse geschiedenis hun telos, hun doel bereikt, maar Gods kind, dat opgenomen wordt in het Vaderhuis, wordt toch uit die tijd en uit die geschiedenis uitgeleid naar de eeuwigheid en het eeuwige zijn bij Jezus Christus en van hem kan niet meer gezegd worden wat van de strijdende kerk op aarde geldt, dat zijn kennis nog *ten dele* is. Ook al mist hij het lichaam en al kent hij nog niet de nieuwe aarde, al is dus het object van zijn kennis niet

zoals het straks in de gelouterde, herboren schepping zijn zal, zijn kennis zelf kan niet onvolkomen genoemd worden, en hij heeft althans individueel zijn telos, zijn doel, gemeten in relatie tot de aardse ontwikkeling, wel bereikt. Zijn historie is uit; zijn hemelse bestemming is gegrepen; zijn taak is volbracht; zijn werkweek is ten einde; het is voor hem sabbat en oogstdag, en om die redenen is er o. i. alle grond om wat de apostel Paulus hier zegt ook toe te passen op de zaligheid tussen het sterven en de opstanding des vleses. Trouwens hoe zouden we die kunnen overslaan, daar toch ook dan de gaven des Geestes, geloof en hoop en liefde blijven en ook daar de liefde, welke ons het dichtst tot God brengt, de meeste is? Hierover kan moeilijk strijd blijven bestaan.

Om nu het woord van de apostel Paulus duidelijk te verstaan moeten we ons even rekenschap geven van het verband, waarin deze uitspraak over het volmaakte kennen voorkomt. De apostel zingt in dit hoofdstuk de lof van de weg, die uitnemender is (12 : 31); hij heft het hooglied aan der liefde, welke gave des Geestes triomfeert over allerlei bijzondere charismata des Heiligen Geestes en die triomf blijkt heel duidelijk hierin, dat de liefde blijft terwijl die buitengewone gaven vergaan. *De liefde vergaat nimmermeer; maar hetzij profetieën, zij zullen teniet gedaan worden; hetzij talen, zij zullen ophouden; hetzij kennis, zij zal teniet gedaan worden* (vs 8). Ook de aardse kennis, en dit klinkt op het eerste horen bijzonder vreemd, zal dus eenmaal niet meer werken, terwijl de liefde haar kracht eeuwig openbaart, en dit nu wordt door de apostel nader verklaard. *Want* zo zegt hij in vs 9, *wij kennen ten dele en wij profeteren ten dele;* ons kennen en ons profeteren is maar, zoals *Luther* dit woord terecht heeft vertaald, *stukwerk;* die kennis en deze profetie zijn dus niet onwaar of vals of onzuiver maar nog niet wat ze wezen kunnen en wezen zullen; zij hebben haar doel nog niet bereikt; zij zijn nog niet gekomen tot die volkomenheid, waarin al het *gedeeltelijke* zal wegvallen en alle schaduwen zullen wijken, doch... die volkomenheid treedt eenmaal zeker in het licht. Het volmaakte zal komen (vs 10); wat ten dele is zal teniet worden gedaan; de kennis zal zich ontplooien in hemelse lichtglans, en om ons dit duidelijk te maken gebruikt de apostel een beeld uit ons leven. Hij wijst op de ontwikkeling van kind tot *man.* Dat kind wordt eenmaal een man en begeert ook een man te worden. *Toen ik,* zo voert de apostel zich zelf sprekende in, *een kind was, sprak ik als een kind, was ik gezind als een kind, overleide ik als een kind,* waren mijn spreken en gezindheid en gedachten kinderlijk; stond alles aan het begin; was alles *ten dele,* maar, zo gaat de apostel verder, *maar wanneer ik een man geworden ben, zo heb ik teniet gedaan hetgeen eens kinds was* (vs 11); ik heb toen, zoals *Grosheide* in zijn commentaar deze woorden vertolkt, een streep door dat kinderlijke

gehaald en het welbewust als krachteloos geworden, als overwonnen beschouwd, omdat die periode in mijn leven voorbij is en plaats gemaakt heeft voor een andere, waarin het leven op hoger plan is gekomen.

Welnu, en hierin krijgen we de toepassing van dit beeld, zo staat het ook in ons christelijk leven.

Nu zien we door een spiegel in een duistere rede.

Nu is ons waarnemen en onderzoeken, ons kennen en belijden, ons inzicht en ons doorzicht, (want dit alles ligt in dit werkwoord *zien* opgesloten), een zien door een spiegel; zulk een spiegel, – en de metalen spiegels der oudheid gaven veel onduidelijker beeld te aanschouwen dan de verzilverde die wij kennen –, geeft, al is de spiegel nog zo kostbaar, toch slechts een onzuiver beeld; dat beeld drukt niet geheel uit wat het beschouwde ding is; wie door een spiegel ziet kent de dingen niet zoals ze in volle werkelijkheid en heerlijkheid zijn; dan blijven ze altijd *in een duistere rede* of zoals er letterlijk staat *in een raadsel;* dan blijven er onduidelijkheden en gebrekkigheden in de aanschouwing en in de kennis over; dan is het altijd onvolkomen, waarom Paulus ook in 2 Cor. 3 : 18 van deze bedeling en haar kennis van Gods glorie zegt: *En wij allen met ongedekte aangezichte de heerlijkheid des Heren als in een spiegel aanschouwende, worden naar hetzelfde beeld in gedaante veranderd van heerlijkheid tot heerlijkheid, als van des Heren Geest.*

Maar ziet, die spiegel valt eenmaal weg.

Alsdan zullen wij zien aangezicht tot aangezicht.

We zullen zien, neen niet meer het spiegelbeeld maar zó, dat we de dingen, de mensen en de wereld om ons heen recht in het gezicht kunnen zien, oog aan oog, en gelaat in gelaat, zodat elke tussenschakel ontbreekt.

En dan zullen we ook, en daarin laat de apostel de beeldspraak los, *kennen gelijk wij gekend hebben,* en houdt het *kennen ten dele* op.

Nu komt in onze vertaling hetgeen de apostel in de laatste woorden zegt niet ten volle tot zijn recht, omdat onze vertaling bij: *nu ken ik ten dele* en bij *zal ik kennen gelijk ook ik gekend ben* hetzelfde woord *kennen* gebruikt. Maar in het grieks wordt niet precies hetzelfde woord gebezigd. In het oorspronkelijke lezen we in de laatste uitspraak: *alsdan zal ik kennen* enz. niet het woord ginooskein maar het woord epiginooskein, dus een door epi versterkt ginooskein, wat een intensief, een ten volle kennen, een *er*kennen en *door*kennen betekent. Wanneer, zo wil de apostel zeggen, het *ten dele* weggevallen is wordt het *kennen* tot *erkennen,* verdiept het inzicht zich tot doorzicht, heft de beschouwing zich op tot aanschouwing, maakt het middellijk kennen, waarvoor

een spiegel noodzakelijk was, plaats voor onmiddellijk kennen, omdat ook het gekend worden, ons gekend worden door God, waaraan ons kennen zal beantwoorden, een erkennen en doorkennen is zonder dat God daarvoor een tussenschakel en een mediaal verband nodig heeft. God kent al Zijn werken met een volkomen doorzicht tot op de diepste bodem toe; Hij kent ons tot in onze verste zielediepten, en met dit karakter van Gods kennen, ons gekend worden, onze kennis in passieve zin, zal eenmaal ons kennen in actieve zin overeenstemmen.

* * *

Het kennen, dat in het hiernamaals ons deel zal zijn, wordt door de apostel een *volmaakt* kennen genoemd in tegenstelling met het kennen *ten dele,* dat hier op aarde, ook bij Gods kinderen, gevonden wordt. Ook zij, al zijn zij door de Geest des Heren verlicht, al verstaan zij de dingen, die des Geestes Gods zijn, al zijn ze vertrouwden Gods en al zijn hun de verborgenheden Gods geopenbaard, zijn in hun kennen nog geheel onvolkomen, en de uitdrukking *ten dele,* die we door *stukwerk* verklaard hebben, geeft ons een antwoord op vele vragen naar dit en het toekomende leven. Naar *dit* leven, want onze kennis blijft hier altijd stukwerk, d. w. z. ze is altijd met de delen bezig, ze komt nog niet tot het geheel, ze is nog onvolledig, ze is in haar wijze van werken nog onvolkomen, en ze draagt nog het kenmerk van het *kinderlijke;* toen ik een kind was dacht en overleide en sprak ik als een kind... En dit wordt nader uitgewerkt in het beeld van de spiegel, waarin we niet de dingen zelf maar slechts een beeld aanschouwen, en dan een beeld, dat vaak niet helder en niet scherp is. Welnu, dat alles zal wegvallen, en zo komen we tot de vragen naar het toekomende leven. Wat stukwerk was wordt volkomen en geheel; wat kinderlijk was wordt mannelijk; wat in een spiegel nevelachtig en onbelijnd werd gezien wordt nu in het gelaat aanschouwd, en... „de troebele beelden zullen voorbijgaan, gelijk de schemering in den morgenstond, als wij de zon zelve zullen aanschouwen. Dan zullen wij niet meer bidden: toon mij, o God, Uwe heerlijkheid; want wij zullen Hem zelven zien, en Hij zal Zijne heerlijkheid niet voor ons bedekken. Ziet, zullen wij zeggen, gelijk God ons kende, toen wij nog op aarde waren, alzoo kennen wij Hem. Dan behoeven wij niet meer te redeneeren en te profeteeren; het kind keert dan nooit in den man terug. Hier zijn wij gelijk aan iemand die het geheel uit de delen moet leren kennen, daar zullen wij de delen kennen uit het geheel. Wij zullen het plan van den Bouwheer in ons bezit hebben, en van dit plan uit, al zijn gedachten overzien" (*J. van Andel*). Maar steeds weer zo, dat alle roem en aanbidding Gode zal zijn; de grootste denkers zijn eeuwig klein voor Hem; niemand is groot dan God alleen, Die Zijn

kinderen op aarde troost met het vooruitzicht dier aanschouwing.
Mits we uit deze aanschouwing geen verkeerde conclusies trekken.
In de eerste plaats moeten we voorzichtig zijn met de uitdrukking *van aangezicht tot aangezicht.*
Deze woorden zijn vaak gebruikt om allerlei theorieën over de visio Dei, de aanschouwing Gods te geven, en zijn ook letterlijk opgevat alsof er in de hemel zou zijn een zien *in* het aangezicht des Heren.
Daarbij heeft men vergeten, dat deze woorden bij de beeldspraak van de spiegel behoren en in het kader van die beeldspraak moeten worden verstaan.
Van aangezicht tot aangezicht vormt het contrast met *in een spiegel* en betekent niet anders dan dit, dat, terwijl we in een spiegel alleen het *beeld* zien, we buiten die spiegel de *werkelijkheid,* de persoon in het gezicht zien en met ons oog de ander in het gelaat aanschouwen.
We zien dus en we kennen dus in de hemel de *werkelijkheid.*
We hebben niet meer de beelden der hemelse dingen maar de hemelse dingen zelve.
En zoals het voorwerp, dat we eerst in de spiegel zagen, zeker wel hetzelfde voorwerp is, wanneer we het zonder spiegel aanschouwen, zo zijn de goddelijke dingen, welke we hierboven kennen, precies dezelfde als waarvan we op aarde wetenschap mochten bezitten, maar ze vertonen zich aan ons oog in de lichtende, klare vorm der eeuwige realiteit.

Geldt dit, zo vragen we in verband met wat we zo even opmerkten, dan niet van God en is onze kennis van Hem niet van aangezicht tot aangezicht? Mozes heeft reeds in de oude bedeling de Here gekend van aangezicht tot aangezicht (en de Here sprak tot Mozes van aangezicht tot aangezicht, gelijk een man met zijn vriend spreekt, Exodus 33 : 11; Numeri 12 : 8; Deut. 34 : 10); zelfs Jakob mocht in Pniël uitroepen: *Ik heb God gezien van aangezicht tot aangezicht en mijn ziel is gered geweest* (Genesis 32 : 30); in Openb. 22 : 4 lezen wij: *en zullen Zijn aangezicht zien;* en volgt uit al deze Schriftgegevens niet, dat in ons hemels kennen ook God begrepen is en dan zó, dat wij Hem *oog aan oog* (Jesaja 52 : 8) zullen aanschouwen? Zeker, ons kennen geldt God en geldt Hem in de eerste plaats, maar niet zo, dat we nu ook werkelijk Zijn aangezicht zullen aanschouwen, want hoe is dit bij God mogelijk? Wanneer Jacob in Pniël zo spreekt heeft hij geworsteld met de in het vlees geopenbaarde Engel des Heren, de tweede Persoon in het goddelijk wezen; bij Mozes wijst deze uitdrukking op het geweldige voorrecht, dat Mozes zo dicht mogelijk in des Heren tegenwoordigheid mocht naderen en de intiemste gemeenschap mocht oefenen; de zaligen zullen straks Zijn heerlijkheid volkomen aan-

schouwen, maar dat alles zegt nog niets van een zien van Gods aangezicht. Wij moeten ons hier voor vermenselijking en vercreatuurlijking van God wachten, en dit vasthouden, dat de aanschouwing van aangezicht tot aangezicht inhoudt, dat alle intermediair, dus ook de Heilige Schrift is weggevallen, want in het Vaderhuis hebben we geen Bijbel meer nodig, en we de hemelse, de goddelijke realiteit zien, scherp en klaar, zoals ze is en zoals ze zich aan ons openbaart.

Dit laatste brengt ons alsvanzelf tot de tweede uitdrukking, welke de apostel Paulus gebruikt nl.: we zullen *kennen, gelijk we ook gekend zijn.* We hebben reeds gezien welk onderscheid er is tussen het *kennen* (ginooskein) hier en het *er-* en *doorkennen* (epiginooskein) straks, en we moeten nu nog even dieper op dat woordje *gelijk* ingaan. Wat wil dat woord *gelijk* zeggen? Dit kan niet betekenen een volkomen gelijkheid tussen ons kennen van God en Gods kennen van ons. Dit kan niet inhouden de identiteit en equivalentie van onze kennis des Eeuwigen en de wetenschap, welke de Eeuwige heeft van Zijn kinderen. Dan, indien we deze gelijkheid zouden aannemen, zouden we de mens gelijk maken aan God en zou des mensen kennis tot dezelfde hoogte zich kunnen verheffen als de kennis van de Here der heirscharen. En dat is ten enenmale onmogelijk. De grens tussen Schepper en schepsel kan en mag niet worden uitgewist. Onze kennis ook van de hemel blijft onmetelijk ver beneden die van God, en daarom kan dit woordje *gelijk* geen *gelijkheid* betekenen. Dit ligt ook uitgedrukt in het ene woordje *ook:* gelijk *ook* ik..., welk woord het gelijk beperkt en tevens zegt, dat er van *volkomen* gelijkheid geen sprake is. Dit *gelijk* bedoelt alleen te prediken, dat, zoals wij door God gekend worden, dat is, zoals de Here ons doorziet, Die niet bij het uitwendige blijft staan maar doordringt tot ons innerlijk wezen, wij hiernamaals de dingen, de wereld, de hemel, Gods werken niet alleen aan de buitenkant maar innerlijk kennen, en ze doorgronden zoals ze zijn. De verborgenheid der dingen maakt plaats voor een openbaring, die wonder verrassend zal zijn. Gelijk wij in al onze levensdiepten doorschouwd zijn door God zo mag het oog der zaligen doordringen tot de geheimen van zaligheid en heerlijkheid, en in die hemelse wereld zijn er geen ongekende vreugden voor Gods kinderen meer. En eenmaal, wanneer deze bedeling ten einde is en de eeuwen haar kringloop hebben volbracht, wanneer ook de aarde gelouterd en de schepping vrijgemaakt is, zal deze volkomen wetenschap zich uitstrekken over alle Gods werken, en wat nu nog verborgenheid in de natuur is zal dan open en bloot voor ons liggen en wat nu ons een raadsel was, een duistere rede, is dan klaar als de dag.

De meerderheid van de aarde boven de hemel moet dus kwantitatief en kwalitatief worden opgevat.

Kwantitatief, want alle onvolledigheid verdwijnt en het stuksgewijze wordt vervangen door de totaliteit in schone harmonie.

Kwalitatief want ons kennen wordt *erkennen* en doordringen in het *hoe* en *waarom* der dingen.

Gelijk ook wij gekend zijn...

Nu kunnen wij ook niet verder gaan.

Wie nu nog verder wil indringen in de verborgenheden des hemels geraakt over de grens en... daar is het duister.

Evenals, en laten we dit geen ogenblik vergeten, in de hemel ook voor onze kennis nog grenzen overblijven.

De essentiële grenslijn tussen de Schepper en het schepsel, ook al is dit schepsel Zijn kind, kan en mag nooit worden uitgewist, en daarom blijft onze wetenschap, ook in de zaligheid hiernamaals, beperkt; we zullen niet alles weten en zeker niet God doorgronden; we zullen bij al ons *er*kennen en *door*kennen en *door*zien de Almachtige niet kunnen uitvinden en Zijn onbegrijpelijkheid is gisteren en heden dezelfde en in alle eeuwigheid; daarom is het ook niet waar, dat „boven de starren ons alles ontraadseld en onthuld" zal worden; we zouden ook niet verlangen en niet begeren, dat God ons in de hemel van al onze wederwaardigheden een verklaring gaf hoe Hij dit gedaan en waarom dat heeft nagelaten; zulk een oplossing van onze raadseltjes zou onze zaligheid zeker niet verhogen en de waarachtige, hemelse kennis niet versterken noch verdiepen. God blijft God en wij blijven mensen, ook in de hemel der heerlijkheid, en Hij laat die grenslijn nooit varen. Hij zet ons niet uiteen, waarom Hij dit zo en het andere anders gedaan heeft en Hij geeft ook daar geen rekenschap van al Zijn daden. Wat zou het ons ook baten, indien we in de hemel wisten, waarom in ons aardse leven op die dag dit kruis ons is opgelegd en op de andere die lichtstraal door de wolken brak? Neen, de vreugde zal deze zijn, dat we het heil in en de gemeenschap met Christus volkomen kennen, en dat we ook het aardse leven zien in de flits van goddelijk licht; we zien dat leven, neen niet in al z'n kleine details maar als een deel van het grote werk Gods, dat Hij wrocht om Zijns Zelfswil, en dan komen we tot deze erkenning, dat alles goed en wijs en heilig en zalig is, en dat alle aanbidding en ere zij aan God en aan het Lam. Dat is het zalige weten in de hemel, en het blijft toch altijd een weten des *geloofs,* ook al maakt de hemelse aanschouwing een einde aan de aardse wandel door het geloof. Nu blijft geloof, hoop en liefde deze drie, dus ook het geloof, en door de hemelse geloofskennis zullen we alleen weten, zoals wij zondige schepselen weten mogen. *Want wie heeft de zin des Heren gekend of wie is Zijn raadsman geweest? of wie heeft Hem eerst gegeven en het zal hem wedervergolden worden? O diepte des rijkdoms,*

beide der wijsheid en der kennis Gods! hoe ondoorzoekelijk zijn Zijn oordelen en onnaspeurlijk Zijn wegen (Rom. 11 : 33, 34).

* * *

Geloof en hoop en liefde blijven dus.

De drie gaven, die overeenstemmen met onze menselijke natuur, en die zich op het terrein der genade richten op onze Borg.

De drie gaven, die *blijven tot in der eeuwigheid*, welke uitspraak der Schrift ten opzichte van de liefde niet zo moeilijk is maar ons ten opzichte van geloof en hoop wel voor vragen stelt. Blijven deze ook? Schijnbaar niet, want *wij wandelen door geloof en niet door aanschouwen* (2 Cor. 5 : 7), en: *de hoop nu, die gezien wordt, is geen hoop, want hetgeen iemand ziet, waarom zal hij het ook hopen?* (Rom. 8 : 34). En toch zegt de apostel met nadruk *deze drie* blijven; ook geloof en hoop vergaan niet, want zij verduren in de eerste plaats deze tijdelijke bedeling en worden hier niet te niet gedaan. En zij blijven ook *eeuwig*. Zij gaan met de zaligen de hemel binnen. Zeker, in de toekomstige wereld, waar we Jezus Christus aanschouwen oog aan oog, en waar we de heerlijkheid Gods zien van aangezicht tot aangezicht, is er geen geloof meer, zoals we hier geloven zonder te zien, en zoals we hier weten en vertrouwen enkel en alleen op grond van het Woord des Heren. Daar is ook geen hoop, die slechts uitziet naar de vervulling der verwachting en zich richt naar een toekomst, welke nog aan het licht moet treden. Maar wel is daar het geloof in zijn diepste wezen en de hoop in haar lieflijkste openbaring. Want in de eerste plaats kunnen de zaligen de feiten des heils, die hier op aarde geschied zijn, alleen blijven kennen door het *geloof*, omdat die feiten tot het verleden behoren; zal de kennisse Gods ook in de eeuwigheid geloofskennis blijven, omdat Gods diepten nooit door onze *kennis* te doorgronden zijn, en voorts zal in de hemel toch nimmer het zalige vertrouwen op God een einde nemen. Nimmer sterft het bewustzijn, dat onze zonden ons vergeven zijn. Nimmer wijkt de verzekerdheid van Gods eeuwige liefde en trouw. Nooit is er een moment van onderbreking in de band met God, en wat van het geloof geldt, is van even sterke kracht ten opzichte van de hoop. In de zaligheid vallen vervulling en verwachting samen. Hier is eeuwige bevrediging en toch ook zalig verlangen. Hier is blijde rust in het eeuwig leven maar toch ook hemels idealisme. Hier is een altijd blij genieten, dat gedragen wordt door de ongestoorde trekking naar de steeds schoner ontplooiing van de hemelse schatten. Zo blijven deze drie. Op aarde door alle strijd heen. In de hemel in eeuwige volkomenheid. Daar is alles wat ten dele was te niet gedaan. Ook het tegenwoordig karakter van geloof en hoop. Die aardse gedaante is weg-

gevallen. En evenals de rups, die zich inpopt, overgaat in de kleurige vlinder, welke haar stofgoud laat glinsteren in de zonneglans, verwisselen geloof en hoop in iets schoners en heerlijkers, terwijl zij toch in hun wezen dezelfde blijven. Hier dragen zij het beeld des aardsen maar straks het beeld des hemelsen, en terwijl alle buitengewone gaven geen eeuwig bestand hebben, vormen zij met de liefde het zalig goed, dat in de hemel zijn schoonheid ontplooit in ongekende weelde, zodat we zeggen moeten: de helft was ons niet aangezegd. Ja, wat geen oog heeft gezien, wat geen oor heeft gehoord, wat in ons hart niet kon opklimmen, heeft God bereid die, die Hem liefhebben.

Mits we daarbij bedenken, dat *de liefde de meeste is van deze* en in meer dan een opzicht boven het geloof en de hoop uitgaat.

Die meerderheid bezit ze in de eerste plaats om hetgeen zij nu reeds *is*. Want terwijl het *geloof* ons met God verbindt en de hoop onze verwachting op Hem richt, doet zij de gelijkenis Gods in ons in al haar glans schitteren, want immers: *God is liefde. Hij gelooft* niet en wordt niet geloof genoemd. Hij *hoopt* niet en Hij *is* ook niet hoop, maar Hij heeft wel lief en is *liefde*, en daarom is ieder, die door de Geest liefheeft, uit Hem geboren en Zijn kind. In haar zien we het beeld Gods in zijn rijkste ontplooiing en zij beheerst alle levensverhoudingen van Gods zonen en dochteren. Zij maakt door haar werken het geloof tot een *levend* geloof en de hoop tot een heilig, *brandend* verlangen, en in haar komen de andere gaven des Geestes hoe langer hoe meer tot haar zalige bestemming. Dat zal eeuwig in de hemelse heerlijkheid volkomen duidelijk zijn. Ook daar is de liefde de meeste van deze. Het geloof en de hoop mogen nog van gestalte wisselen, de liefde blijft eeuwig wat ze is, en zij zal, gereinigd van al het zondige van deze aarde, voor Gods kinderen een onuitputtelijke bron zijn van kracht en vreugde tot de volmaakte dienst des Heren. Daar smaken wij ten volle de liefde Gods geopenbaard in Jezus Christus. Daar is ook niets meer wat van die liefde dreigt te scheiden. Daar zal èn het leven èn de wereld vol zijn van liefde, en eeuwig zal gezongen worden het lied der liefde ter eer van God en van het Lam: *Gij hebt ons liefgehad tot in de dood.* Zo hebben wij het blijven van de gaven des Geestes in de hemelse heerlijkheid te verstaan, en deze Schriftopenbaring geeft ons, zij het dan ten dele, een inzicht in wat ons straks eenmaal in de zaligheid wacht. Wanneer wij kennen gelijk wij gekend zijn zal ook de heerlijkheid van geloof en hoop en liefde ten volle uitkomen en is er niets meer wat de schoonheid van deze gaven des Geestes belemmert. Ook in dit opzicht is al het aardse weggevallen voor de eeuwige zaligheid.

* * *

De Heilige Schrift, en nu komen we tot het tweede gedeelte van de in het begin van dit hoofdstuk gestelde vraag, openbaart niet alleen, dat er in de hemel bewust leven en volkomen kennen is, maar ook, en dit vloeit uit het vorige voort, dat de zaligen met elkander spreken en zingen. De Openbaring aan Johannes is van deze hemeltaal vol en Patmos' ziener mag haar in onderscheidene intonatie beluisteren. Hij hoort hoe de vierentwintig ouderlingen Hem, Die leeft in alle eeuwigheid aanbidden, en zeggen: *Gij, Here, zijt waardig te ontvangen de heerlijkheid en de eer en de kracht* (Openb. 4 : 10, 11); de verloste kerk zingt een nieuw lied, zeggende: *Gij zijt waardig dat boek te nemen en zijn zegelen te openen* (Openb. 5 : 9); de zielen onder het altaar roepen met grote stem: *Hoe lang, o heilige en waarachtige Heerser* (Openb. 6 : 10*a*); de schare, die niemand tellen kan, bekleed met lange witte klederen, roept met grote stem, zeggende: *de zaligheid zij onze God, Die op de troon zit, en het Lam* (Openb. 7 : 10); de honderd vier en veertig duizend overwinnaars zingen als *een nieuw gezang voor de troon* (Openb. 14 : 3); de triomferende kerk zingt *het gezang van Mozes, een dienstknecht Gods, en het gezang des Lams* (Openb. 15 : 3), en uit al deze en meer Schriftplaatsen blijkt duidelijk, dat in de hemel gesproken en gezongen wordt, al is daar ook alles nieuw geworden. Hiermede stemt overeen wat de Here Jezus ons geopenbaard heeft in de gelijkenis van de arme Lazarus, want de rijke man *spreekt* uit de pijn en Abraham antwoordt hem vanuit de heerlijkheid, terwijl ook *het ontvangen in de eeuwige tabernakelen* veronderstelt, dat de zaligen in de hemel elkander kunnen begroeten en met elkander ook door de taal, door het spreken gemeenschap kunnen hebben. Het lijdt dus geen twijfel, of in de hemel wordt evenals op aarde het bewuste leven tot uiting gebracht door het woord, zoals immers ook de engelen, die gedienstige *geesten* zijn, geen zwijgende troongeesten zijn maar, en nu denken we bijzonder aan de Serafijnen uit Jesaja 6, de hemelse tempel vervullen met hun *Heilig, heilig, heilig is de Here der heirscharen.* Er is in deze wereld der geesten een geregeld verkeer door het woord, al weten wij niet welke taal de engelen en ook de duivelen spreken. Dat er een taal van de engelen is blijkt ten overvloede heel duidelijk uit wat de apostel Paulus zegt in 1 Corinthe 13 : 1: *al ware het, dat ik de talen der mensen en der engelen sprak.*

Echter, al is dit zo en al aanvaarden wij ten volle wat de Heilige Schrift ons zegt, daarmee zijn niet de moeilijkheden opgelost, waarvoor ons deze Schriftopenbaring stelt.

De taal is immers de in woordklanken uitgesproken gedachten en dit spreken vereist het middellijk gebruik van de tong.

De klank, de taalklank, kan door ons niet geuit worden zonder mond

en lippen, en spreken en zingen maken toch zintuiglijke organen noodzakelijk!

Hoe is dan dit spreken in de hemel, in de tussenstaat mogelijk, waar Gods kinderen het lichaam, dus ook de tong en de lippen missen en waar alle lichamelijk, materieel geluid buitengesloten is?

Hoe kunnen dan de engelen zingen, die enkel *geesten* zijn en wie ons lichaam met al z'n organen vreemd is?

Het behoeft ons niet al te zeer verwonderen, dat door deze toestand in de hemel velen aan 't vragen en 't twijfelen zijn geraakt, en òf gedacht hebben aan een stoffelijk lichaam van „hemelse materie" òf al dit spreken en zingen gesteld hebben op de nieuwe aarde; het is ook een machtig wonder, dat wij niet kunnen begrijpen, maar dat de Heilige Schrift ons toch heel duidelijk openbaart en dat wij te aanvaarden hebben zonder enige tegenspraak; alleen sta in deze aanvaarding ook terstond voor ons vast, dat dit spreken en zingen van de zaligen anders toegaat dan hier op aarde, al zouden we, indien wij het beluisteren konden, dezelfde klanken maar dan in volkomen zuiverheid, horen als op aarde. De taal der engelen is dan ook anders dan de taal der mensen en de taal der triomferende kerk is anders dan die der strijdende maar *hoe* ze precies zijn en *hoe* dit wondere spreken plaats vindt houdt de Here voor ons verborgen en kunnen wij niet doorgronden. Wij hebben deze verborgene dingen over te laten aan de Here, onze God, Die, en Hem is alle lichamelijkheid vreemd, ook spreekt en Zijn Woord doet horen, en zou Hij, Die de mond heeft geschapen en de taal door de tong voortbrengt, niet bij machte zijn om ook zonder die mond en zonder die taal het engelenwoord te doen klinken en der zaligen lofzang te doen ruisen? Ander antwoord kunnen we op de vragen, welke we zoëven stelden, niet geven, en we hebben hierbij te denken aan wat de apostel Paulus geschreven heeft over zijn opheffing tot het paradijs: *dat hij opgetrokken is geweest in het paradijs en gehoord heeft onuitsprekelijke woorden, die het een mens niet geoorloofd is te spreken* (2 Cor. 12 : 4). Wanneer nu de woorden van het Paradijs hier op aarde niet *mogen* worden gesproken, is het ons ook niet geoorloofd een poging te doen om in te dringen in het mysterie, dat daar in het Paradijs gesproken en gezongen wordt, ook al missen de zaligen hun lichamen. Dit geheimenis is voorwerp van het geloof, dat gaarne aanbiddend erkent, dat er in de lofzegging der kinderen Gods geen onderbreking is, al klinkt de *volle* lof des Heren eerst dan, wanneer de mens met ziel en lichaam straks eeuwig zingt van des Heren goedertierenheên.

Welke taal zal nu in de hemel worden gesproken?

Bekend is het antwoord, dat *Dr Kuyper* eens op deze vraag gaf, die

de hemeltaal in verband heeft gebracht met het spreken der talen op de dag van het Pinksterfeest. Hij was van oordeel, dat dit spreken op de Pinksterdag gehoord moet worden als de openbaring van „de eene machtige reine menschentaal, die eens door ons allen zal worden gesproken en door broeders en zusters uit alle natiën en tongen zal verstaan worden." Daarbij is zijn gedachtengang deze: „Het spreken in den mensch is gevolg van zijn *denken*, en zijn denken in *on*zondigen toestand is een instralen van het licht van den Heiligen Geest. Alle spreken in onzondigen toestand is dus gevolg van inspiratie, inblazing van den Heiligen Geest. Zonder zonde zou de taal der menschen dus een zuiver, onverminkt product van de werking van den Heiligen Geest zijn geweest. De Heilige Geest is de *Schepper* van de menschelijke taal, en zonder de verminking en de verbastering, die de zonde teweegbracht, zou het rapport tusschen den Heiligen Geest en onze taal volkomen zijn. Door de zonde is echter dit rapport verbroken. De menschelijke taal is verminkt. Verminkt door het ontaarden der spraakorganen; door het uiteengaan der stammen en natiën, door den hartstocht van de ziel; door de verduistering van het denken; vooral door de leugen, die insloop. Zoo ontstond er een onmetelijke afstand tusschen die *reine, echte menschentaal*... en die *empirisch bestaande talen*... Maar dit is niet bestemd om aldus te blijven. De zonde gaat weer weg. Wat de zonde bedierf wordt weer hersteld. En als straks Jezus' dag komt en het koninkrijk ingaat, dan zullen aan de bruiloft van het Lam *alle verlosten elkaar verstaan*. Hoe? Niet anders dan doordien alsdan de oorspronkelijke, zuivere, door den Heiligen Geest uit 's menschen denken voortgebrachte taal op aller lippen zal hersteld zijn. Welnu, van die groote gebeurtenis, die nog toeft, was het Pinksterwonder de kiem en aanvang, en daarom droeg het er ook de kenteekenen van. En zoo is het dan geschied, dat op den Pinksterdag plotseling, temidden van de Babylonische spraakverwarring der natiën, de openbaring is doorgebroken van die ééne machtige, reine menschentaal, die eens door ons allen zal gesproken en door broeders en zusters uit alle natiën en tongen zal verstaan worden. Dit wrocht de Heilige Geest. Zij spraken, *gelijk de Heilige Geest hun gaf uit te spreken*. Ze spraken hemeltaal om God te loven. Geen engelen-, maar *menschen*taal; maar menschentaal, *boven* de zonde verheven" [1]).

Kuypers voorstelling is indertijd door velen overgenomen doch niet gehandhaafd met dezelfde instemming als waarmede ze werd begroet.

De „vreemde talen" uit Hand. 2 zijn vrijwel algemeen verstaan als de gave der glossolalie, het spreken in wondere klanken, welke alleen door de Heilige Geest verstaanbaar konden gemaakt worden, en al is het nu mogelijk, dat deze glossolalie een herstel is van de oude paradijs-

1) Het werk van den Heiligen Geest, I, blz. 184, 185.

taal en een openbaring van de hemeltaal, met zekerheid valt hier niet veel te zeggen.

Wel is de gedachte ontzaglijk bekorend, dat de éne taal, welke in Babel gebroken en gesplitst werd, weer herschapen in de hemel gesproken zal worden, en dat de verschillende talen, welke door Babels verwarring uit elkaar zijn gegaan, zich in het hemels paradijs onder en bij de zaligen Gods weer met elkaar verenigen.

Er is m. i. tegen deze veronderstelling weinig bezwaar in te brengen. De herschepping heeft toch ook betrekking op de taal-*eenheid;* zij doet ook de breuk van Babel te niet; zij brengt ook hierin de eenheid van ons mensengeslacht aan het licht, en uit het lied, dat gezongen wordt, blijkt duidelijk, dat de gedeeldheid, ook der talen, plaats heeft gemaakt voor wondere eenheid; *Gij hebt,* zo jubelen de zaligen, ons Gode gekocht met Uw bloed, *uit alle geslacht en taal en volk en natie* (Openb. 5 : 9*b*); niet alleen worden de verkorenen uit alle geslachten en volken en natiën bijeenvergaderd maar ook uit *alle talen,* en deze verschillende talen verenigen zich in het éne lied, dat gezongen wordt in de éne hemeltaal.

Meer openbaart de Schrift ons niet.

Welke die taal is en of er nog variatie in is en of ze gelijk is aan of gelijkt op de taal der engelen zijn alle dingen, die ons niet bekend zijn en waarnaar een onderzoek in te stellen een nutteloze en vruchteloze bezigheid is.

W. à Brakel heeft daarvan opgemerkt: „Doch welke taal daar gesproken zal worden, is onbekend; misschien zal het zijn de taal, die Adam gesproken heeft en tot op de verwarring zijnde bijna twee duizend jaren, de enigste gebleven is, zijnde de Hebreeuwse. Of 't zal een taal zijn, die de hemelse zaken in haar natuur beter zal uitdrukken dan een aardse taal die doorgaans aan lichamelijke zaken ontleend is. Doch 't zij wat taal het zij, de tong zal zijn tot verheerlijking van God." We kunnen het met *Vader Brakel* in zo verre eens zijn, dat deze hemelse taal ons onbekend is; we delen zijn opvatting niet, dat de Paradijstaal de Hebreeuwse zal geweest zijn, want ook de Hebreeuwse taal is één der vele talen, waarin de éne taal door de spraakverwarring gebroken en uiteengevallen is; zij is niet de stam zelf maar een der takken uit de stam ontsproten en zij behoort tot die *alle taal,* waaruit de verlosten door Christus' bloed gekocht zijn. Het ligt daarom voor de hand, dat in de hemel niet het Hebreeuws zal gesproken worden maar een hemeltaal, welke *alle* talen in zich verenigt, ook de Hebreeuwse taal, en waardoor de gebrokenheid van Babel tot in alle eeuwigheid een einde heeft. Alle dingen worden bijeenvergaderd, zowel wat op de aarde als wat in de hemel is en tot deze dingen behoort ook de taal.

HOOFDSTUK VIII

HET LOON IN HET VADERHUIS

De Heilige Schrift openbaart ons omtrent de zaligheid in de hemel betrekkelijk zeer weinig, doch op één punt laat het het licht des Geestes duidelijk vallen. Zij leert ons in tal van plaatsen, dat deze zaligheid ten nauwste verband houdt met ons leven op deze aarde en dat *hier,* in deze tijdelijke werkelijkheid, de beslissing valt voor de eeuwigheid. En dat niet alleen in deze algemene zin, dat wie hier *niet* gelooft voor eeuwig verloren gaat en wie Christus aanneemt de zaligheid beërft, neen, ook in deze meer bijzondere betekenis, dat de maat der verlorenheid afhangt van de houding der vijandschap, welke de mens in zijn aardse leven tegenover God en Zijn Woord heeft aangenomen, en dat evenzo de maat der zaligheid afhankelijk is van de wandel in godzaligheid in dit leven. Er is namelijk in de verdoemenis en in de eeuwige vreugde gradatie en deze gradatie wordt beheerst door onze gedraging aan deze zijde van het graf. Wat de verlorenheid betreft heeft Jezus Christus ons dit duidelijk geleerd in zijn *wee u* over de boetvaardige steden van Galilea, wanneer Hij zegt: *Wee u Chorazin; wee u Bethsaida; want zo in Tyrus en Sidon de krachten waren geschied, die in u geschied zijn, zij zouden zich eertijds in zak en as bekeerd hebben. Doch ik zeg u, het zal Tyrus en Sidon verdraaglijker zijn in de dag des oordeels dan u;* en verder: *En gij Kapernaum, dat tot de hemel toe zijt verhoogd, gij zult tot de hel toe nedergestoten worden; want zo in Sodom de krachten waren geschied, die in u geschied zijn, het zou tot op de huidige dag gebleven zijn. Doch Ik zeg u, dat het de landen van Sodom verdraaglijker zal zijn in de dag des oordeels dan u* (Matth. 11 : 21–24). Een oordeel dat onze Heiland ook reeds vroeger had uitgesproken over ieder, die Zijn discipelen niet wilde ontvangen: *En zo iemand u niet zal ontvangen noch uw woorden horen, uitgaande uit dat huis of uit die stad, schudt het stof uwer voeten af. Voorwaar zeg Ik u, het zal de landen van Sodom en Gomorra verdraaglijker zijn in de dag des oordeels dan die stad* (Matth. 10 : 14, 15). Eenzelfde gedachte ligt opgesloten in Jezus' woord: *En die dienstknecht, welke geweten heeft de wil zijns heren, en zich niet*

bereid, noch naar zijn wil gedaan heeft, die zal met vele slagen geslagen worden; maar die dezelve niet geweten heeft, en gedaan heeft dingen, die slagen waardig zijn, die zal met weinige slagen geslagen worden. En een iegelijk, wie veel gegeven is, van die zal veel geëist worden; en wie men veel vertrouwd heeft, van die zal men overvloediger eisen (Lukas 12 : 47, 48).

Er is dus onderscheid van straf.

Het bondsvolk, dat de openbaring Gods kent en willens en wetens de Christus verwerpt, ontvangt zwaarder oordeel dan de heidenen, onder wie Jezus' krachten niet gedaan zijn.

Tyrus en Sidon zullen minder slagen ontvangen dan Bethsaida en Chorazin en Sodom en Gomorra treft lichter verdoemenis dan Kapernaum.

De toestand in de staat der verlorenheid beantwoordt aan de wijze, waarop de mens op aarde de roepstem Gods ongehoorzaam is geweest, en die toestand is zeer gevarieerd.

Er is in de hel geen strakke eenvormigheid; allen ondergaan niet hetzelfde lot; het aardse leven van zonde heeft de plaats bepaald, die in de eeuwige duisternis wordt ingenomen, en de rechtvaardige Rechter zal zeker rekening houden met de mate der kennisse Gods hier op aarde en met de mate van onwilligheid en onwetendheid; daarom luistert voor ieder dit leven zo ontzaglijk nauw; ook (zoals we aan het slot zullen zien) voor degenen, die verloren gaan; straks zal blijken, dat zij loon ontvangen naar werken en dat God volkomen rechtvaardig en heilig is in al Zijn richten; zij zullen moeten erkennen, dat zij dat bepaalde oordeel ten volle verdiend hebben en dat Zijn loon en straf beantwoordt aan Zijn eer.

Maar zo is het niet alleen in de eeuwigheid der rampzaligheid.

Zo is het ook, en zeker niet minder, in de eeuwigheid der zaligheid en de Heilige Schrift zegt ons duidelijk, dat er in de hemel onderscheid van plaats en van vreugde is. Het Vaderhuis kent immers *vele* woningen en deze veelheid van woningen houdt ongetwijfeld de verscheidenheid der hemelse verblijfplaatsen in. En straks op de nieuwe aarde zal er groot verschil in opstandingsheerlijkheid zijn, gelijk de apostel Paulus aan de Corinthiërs schrijft: *Een andere is de heerlijkheid der zon, en een andere is de heerlijkheid der maan, en een andere is de heerlijkheid der sterren; want de ene ster verschilt in heerlijkheid van de andere ster. Alzo zal ook de opstanding der doden zijn* (1 Corinthe 15 : 41, 42*a*). Uit deze laatste onderscheidenheid vloeit als vanzelf voort, dat er ook variatie is in de zaligheid der zielen, welke het verschil in heerlijkheid voorbereidt, want ook hierin handhaaft God de eenheid van de mens en corresponderen lichaam en ziel met elkander. Dat dit verschil niets

tekort doet aan de volkomen zaligheid der verlosten zal duidelijk zijn als we even denken aan de wereld der engelen, die volmaakt zalig en heerlijk is en toch allerlei rangen kent. De variëteit van het aardse leven gaat in het hemelse niet verloren en ook dit laatste is geen wereld van grauwe gelijkheid maar van wondervolle ongelijkheid. Daarin komt de majesteit van de Schepper uit. Scheppen is altoos de formering van de wereld der afwisseling. Fabriekswerk levert tienduizende gelijke copieën maar een kunstenaar maakt geen twee scheppingen, die precies aan elkaar gelijk zijn. De opperste Bouwheer en Kunstenaar toont Zijn heerlijkheid als Schepper niet alleen hierin, dat in de natuur geen twee bladen aan één boom precies aan elkander gelijk zijn, maar dat ook de hemel gelijk als de aarde vol is van de verwerkelijking Zijner veelkleurige wijsheid.

Die verscheidenheid in de hemel hangt ten nauwste met het aardse leven samen.

Zij is afhankelijk van onze werken, onze *goede werken* hierbeneden, want al is het volkomen waar, dat deze werken niet *verdienen* en geen schuldbetalend karakter dragen; al is het waar, dat zij voor ons de hemelpoort niet ontsluiten en ons niet *voorgaan*, zij *volgen wel met ons*, want, zo spreekt de hemelse stem van hen, die in de Here sterven: *hun werken volgen met hen* (Openbaring 14 : 13). „Zij gaan, aldus *Prof. Greijdanus*, met hen ten hemel in, als de openbaringen en blijken van hunne liefde tot, en hun geloof in den Heere en van hunne trouw, volharding, inspanning." En: „wat zij gearbeid hebben, vergezelt hen naar de overzijde des doods. Hunne moeite laten zij achter. Daar worden zij van ontslagen. Maar hetgeen zij deden, geeft hun zijn eeuwige vrucht. Het is dezelfde gedachte, maar dan in gunstigen zin als „vergelding naar de werken", 2 : 23; vgl. II Cor. 5 : 10." Van deze vergelding nu en dan van de vergelding in de zaligheid spreekt de Heilige Schrift telkens en Jezus Christus Zelf heeft ons deze waarheid heel duidelijk gepredikt. Hij spreekt immers op meer dan een plaats van het *loon*, dat de Zijnen ontvangen zullen in het hiernamaals. *Verblijdt en verheugt u*, zo roept Hij Zijn discipelen toe, *want uw loon is groot in de hemelen* (Mattheus 5 : 12). *Vergadert u schatten in de hemelen*, is Zijn vermaan in dezelfde Bergrede (Mattheus 6 : 19). *Zo wie een van deze kleinen te drinken geeft alleenlijk een beker koud water in de naam eens discipels, voorwaar, zeg Ik u, hij zal zijn loon geenszins verliezen* (Mattheus 10 : 42). En in Zijn profetie van het laatste oordeel roept Hij: *komt gij, gezegenden, beërft het koninkrijk; want*, en op dit *want* valle hier alle nadruk, *want Ik ben hongerig geweest, en gij hebt Mij te eten gegeven; Ik ben dorstig geweest, en gij hebt Mij te drinken gegeven; Ik was een vreemdeling, en gij hebt Mij*

geherbergd; Ik was naakt, en gij hebt Mij gekleed; Ik ben krank geweest, en gij hebt Mij bezocht; Ik was in de gevangenis, en gij zijt tot Mij gekomen (Mattheus 25 : 35, 36). Dit *want* klinkt ons vreemd in de oren. Jezus noemt niet het werk Gods maar *onze* werken, en het is telkens *gij hebt, gij hebt,* en tot zevenmaal toe is het onze liefde, wier lof onze Rechter bezingt. Verdienen dan onze werken toch? Baant onze overgegevenheid ons de weg, en waar blijven we nu met onze belijdenis dat we zalig worden *uit genade alleen* en *alleen door het geloof?*

Op deze vragen heeft Jezus Christus in wat voorafging een antwoord gegeven.

Hij maakt waarlijk de werken niet verdienstelijk.

Eer Hij van onze werken sprak heeft Hij iets anders gezegd, dat de genade op de voorgrond stelt en haar alleen.

Daar heeft Hij gesproken van *gezegenden,* en we zegenen ons zelf niet; Hij noemt ons *des Vaders,* en we maken ons zelf niet tot des Vaders eigendom; Hij roept ons toe: *beërft,* en wie erft krijgt niets uit verdienste; Hij predikt: het koninkrijk ligt *bereid,* en wat bereid ligt behoeft niet verworven te worden. Maar wel openbaart Hij ons heel sterk het verband tussen geloof en werken, tussen zaligworden en heiligmaking, tussen arbeid en loon, gelijk Hij dit reeds deed in de Bergrede (Matth. 5–7) en ook doet in Zijn brieven aan de zeven gemeenten in Klein-Azië (Openb. 2, 3).

* *
*

Op welke wijze geschiedt nu die vergelding des loons?

Wanneer we op deze vraag het antwoord zoeken, moeten we beginnen ons uitgangspunt te nemen in de wereld der ongelijkheid, welke God schept en die Hij herschept. We spraken hierover reeds met een enkel woord maar moeten op dit belangrijke punt terugkomen, omdat in deze ongelijkheid de grond ligt voor de verscheidenheid in de zaligheid. God heeft namelijk, en hierin schittert de heerlijkheid van Zijn *scheppings*werk, geen wereld in het aanzijn geroepen, die slechts één kleur en klank, één tint en toon kent, maar een wereld vol van de rijkste variaties en vol van wonderlijke verbijzonderingen. Dit kan ook niet anders, want door Zijn wijsheid heeft Hij de hemel en de aarde gemaakt en deze wijsheid is naar het woord van de apostel Paulus *veelvuldig* of zoals er letterlijk staat: *veelkleurig.* Zij vertoont vele kleuren en deze veelheid openbaart zich ook in de schepping, waar boom en boom, plant en plant, bloem en bloem, dier en dier, mens en mens verschillen en het ene majestueuze licht breekt in onderscheidene stralen. En dat niet alleen hier op aarde. Ook in de hemel is deze rijkdom van kleuren en klanken. De engelenwereld is,

zoals we zagen, vol variatie. Aartsengelen, Cherubijnen, Serafijnen, tronen, machten, heerschappijen dienen de Here, en zouden hierop de zaligen een uitzondering maken? Ook zij zullen in het Vaderhuis geen strakke eenvormigheid maar het beeld des Eeuwigen in duizendvoudige schittering vertonen, en de schakeringen onder hen zullen nog rijker zijn dan bij de engelen. En dit niet alleen om de hemel zelf maar omdat het leven in de hemel voor Gods kinderen in één lijn ligt met het leven hier op aarde, en de zaligheid een eeuwige voortzetting is van de godzaligheid in dit strijdperk. Het kindschap dáár is de continuatie, maar dan geheiligd, van het kindschap hier, en wanneer er hier onderscheid is dan zeker in het Vaderhuis, waar *vele* woningen gereedgemaakt worden om de *vele* en *velerlei* zaligen te ontvangen in de onderscheiden vreugden des hemels.

Dit ligt immers in het *eeuwige leven* opgesloten.

Dit eeuwige leven begint niet pas hiernamaals.

Het is hier reeds op aarde Gods gave.

Wie gelooft, zegt Jezus, *heeft* het eeuwige leven; dit leven is reeds ons bezit, en dat niet alleen als een vertroostende voorsmaak, maar als een waarachtig *nieuw* leven met een nieuw levensbeginsel, met een nieuwe levenshouding, met een nieuwe levensgedraging en een nieuwe levensvreugde; wie in Christus is is toch een *nieuw* schepsel geworden; het oude is voorbijgegaan, zie het is alles *nieuw* geworden (2 Corinthe 5 : 17); het kindschap is er en het leven is aangevangen, en dat leven gaat in de dood niet onder maar zet zich voort tot de heerlijkheid; *wie in Mij gelooft,* spreekt Christus, *leeft al ware hij ook gestorven* (Johannes 11 : 25, 26), en dit leven is in wezen in de hemel gelijk als op de aarde en op de aarde gelijk als in de hemel.

Deze eenheid moeten we scherp in het oog vatten, want zo alleen is het verband tussen werken en loon te verstaan en zo alleen zien we, hoe de onderscheidene Christenen ook onderscheidene zaligen zijn.

Het zijn dezelfde mensen ginds en hier.

Het zijn dezelfde kinderen Gods in de strijd en in de rust.

En gelijk ze ook *als verlosten* door Jezus Christus zeer van elkaar verschillen zullen ze deze variatie blijven behouden.

Dit laatste vraagt enige nadere verklaring.

Is dan de gave der verlossing niet voor allen gelijk?

In deze zin *ja,* wanneer we denken aan de verzoening met God, maar niet zó, dat des Heren genade in al Zijn kinderen precies hetzelfde uitwerkt. Deze genade is immers herschepping; ze doet de natuur niet te niet; ze maakt er geen geheel andere mensen van; zij wederbaart alleen de mens, en zoals het zonlicht, dat door gekleurde ramen valt, de kleur aanneemt van de ruiten, waardoor zijn stralen schieten, draagt ook het

licht der genadewerking de tinten van ons leven. Indien dit *niet* zo ware, zouden immers alle kinderen Gods als druppelen water op elkaar moeten gelijken en zou er geen onderscheid in geestelijke gaven zijn. Dit onderscheid is er juist heel sterk. De vrijmachtige Gever schenkt de één vijf en de ander twee talenten. Petrus is een andere Christen dan Johannes en Paulus verschilt heel wat met Barnabas. Luther en Calvijn waren zeer onderscheiden arbeiders in Gods koninkrijk en dat onderscheid gaat bij het sterven zeker niet teloor. „Als, zo heeft *Dr Kuyper* eens geschreven, er een neger in Afrika sterft, die tot Christus bekeerd wierd, en zulk een neger doet in de eeuwigheid zijn oogen open, dan staat daarom zulk een neger nog niet plotseling op één lijn met den Apostel Johannes. Ook hij kent God en Jezus Christus, dien Hij gezonden heeft, maar toch zijn kennis is een veel geringere dan de heerlijke diepe en volle kennisse, die aan den apostel Johannes geschonken wierd" [1]). En met die diepere en vollere gave hangt samen de grotere heerlijkheid en rijkere zaligheid, welke straks in de hemel zal genoten worden.

Er is echter meer.

Niet alleen is er verschil in gave en in toerusting met talenten maar er is ook groot onderscheid in de ijver en de toewijding, waarmede deze talenten in de dienst des Heren besteed worden. In de gelijkenissen van de ponden en de talenten heeft Jezus ons dit reeds geleerd en de praktijk van ons christelijk leven wijst dit elke dag uit. De een strijdt feller tegen de zonde dan de ander. Het ene kind Gods leeft nauwer dan het andere. Er zijn begenadigden, die op elk terrein de oorlogen des Heren voeren, maar er zijn er ook, die voor de zaak van Christus moeilijk warm zijn te krijgen. Wat is er een verschil in de gemeente in offervaardigheid en dienende liefde en hoe lopen in het koninkrijk Gods de wegen van overgegevenheid uiteen. We moeten het met schaamte bekennen, dat niet allen, die tot Christus' gemeente behoren, zich benaarstigen om met opoffering van al hun krachten hun roeping en verkiezing vast te maken, en al zullen degenen, die hier de gemakkelijkheid liever hadden dan de moeite, niet buitengesloten worden, ze hebben toch niet gewerkt, zoals ze konden en moesten werken. Welnu, met dat verschil in liefde en ijver staat het verschil in zaligheid in het nauwste verband. Het is, zoals *Ds J. J. Knap* gezegd heeft, hier op aarde zó, dat goede werken ons zielsbestaan verdiepen en de ijver voor de Here een diepe bedding graaft in ons leven. Wie weinig liefde betoont, verkrijgt een hart, dat vernauwt, maar het leven, dat strijd, veel strijd, veel arbeid, veel godzaligheid kent, ontvangt van onze God

---

1) E Voto II, blz. 387.

heilige levensdiepten. „En als dan straks de eeuwigheid ingaat, ja, dan wordt de één zoowel als de ander – zoo zij gelooven – volkomen zalig, maar de liefde Gods ruist in veel voller stroomen het diepe hart binnen, waar meerdere vatbaarheid is, dan het ondiepe hart, – en dat nu is de vergelding des loons *naar onze werken.*" De Vader, Die in het verborgen ziet, want ook de verborgen werken, en zij vooral, komen hier in aanmerking, vergeldt het in het openbaar, en gelijk op de aarde de wandel in godzaligheid hoe tederder en nauwer hij is des te meer vruchten aan vreugde en vrede afwerpt, zal in de hemel de vrucht van het leven hier blijken in de grotere heerlijkheid, die ontvangen, en de diepere zaligheid, welke genoten wordt. Het is dan ook niet waar, dat het niet op de werken aankomt; het komt er zeker op aan, al blijft deze beloning altijd een *genade*loon, en al wordt de kroon der ere uit vrije gunst door God aan Zijn kinderen geschonken.

Op dit loon richt de Heiland ons oog.

Dit hangt, gelijk duidelijk zal zijn, met ons kindschap samen.

Zelfs kunnen we het zo zeggen, dat God in Zijn schepping van de mens naar Zijn beeld, – en het wezen van dit beeld Gods ligt in het *kindschap* –, de zedelijke natuur van Zijn kinderen op die beloning heeft aangelegd.

Zoals aardse vaders en moeders hun kinderen prikkelen tot gehoorzaamheid door hun een beloning te beloven, – en hierin ligt toch niets, wat ongeoorloofd is –, zo stelt de Here in veel hogere zin de Zijnen Zijn beloning voor. Dat heeft Hij immers Zijn Christus gedaan.

Hij heeft Hem de vreugde voorgesteld (Hebreën 12 : 2).

Hij heeft Hem de kroon der heerlijkheid en de ereplaats op de troon beloofd.

Voor die vreugde, welke onze Heiland was voorgesteld, heeft Hij het kruis verdragen en de schande veracht, en omdat Hij gehoorzaam geweest is tot in de dood heeft de Vader Hem uitermate verhoogd (Filippenzen 2).

Welnu, hierin is Jezus Christus onze Broeder.

Of anders uitgedrukt, hierin mogen wij met Hem gemeenschap oefenen en hierin mogen wij door Zijn verdienste, een zelfde weg bewandelen; ook aan Zijn kinderen, die naar Zijn beeld herschapen zijn, wil God loon geven, al is dit loon ten volle *genade*loon, en onze hemelse Vader stelt ons dit in het vooruitzicht om ons tot grotere gehoorzaamheid aan te drijven; Hij weet, dat wij deze prikkels nodig hebben, en Hij kent onze behoefte aan een wit en een prijs, waarnaar wij jagen; daarom opent Hij in Zijn grote liefde het vooruitzicht op het eeuwig leven en Hij zegt ons: wie veel ontving en veel arbeidde, die zal veel gegeven worden.

Dit mag ons niet onverschillig wezen en het mag ons niet alleen genoeg zijn zalig te worden maar wij hebben ook met heilige ijver te staan naar het grotere loon, dat Jezus ons eenmaal geven zal. Dit vergeten wij in onze beschouwing van onze goede werken veel te veel. Juist omdat door ons alle nadruk gelegd wordt op het behouden worden *uit genade*, lopen wij gevaar het loon, dat Jezus toegezegd heeft en onze hemelse Vader ons geven wil, uit het oog te verliezen, en bij onze heiligmaking te weinig te rekenen met de diepere zaligheid, die in de hemel wacht. *Om* deze diepere zaligheid ons in te spannen is niet roomse werkheiligheid. Het is echt-bijbels en evangelisch werk en het mag ons zeker wel te doen zijn en het moet ons gaan om de hogere vreugde in de eeuwige woningen. Ja, al zal zelfs de laagste plaats ons eeuwig vervullen met hemelse verbazing over zoveel genade en al zullen wij zalig zijn in de mindere heerlijkheid, die Jezus voor ons bereid heeft, we hebben toch, en dan, gelijk vanzelf spreekt, niet en nimmer uit eerzucht maar alleen uit liefde tot onze God en Vader de goede strijd te strijden en de wedloop te lopen om uit de handen van onze Koning des te schoner kroon der eer te ontvangen. Indien deze begeerte ons christelijk leven meer beheerste en bezielde zou het toenemen in activiteit en zou de wereld merken, dat wij hier op aarde voor de eeuwigheid leven en ons aardse bestaan richten op de vreugde des Heren, waarin wij eenmaal hopen binnen te gaan. Wat zal in de dag der dagen onze Heiland en Rechter tot ons zeggen? Hoe zal Hij over onze werken oordelen en welke plaats wijst Hij ons reeds bij ons sterven, wanneer we tot Hem worden opgenomen, aan? De vele woningen van het Vaderhuis zijn niet gelijk; deze ongelijkheid correspondeert met de ongelijkheid der gaven en der liefde hierbeneden.

* * *

De laatste vraag, welke ons ten opzichte van de hemelse zaligheid en het hemels loon moet bezig houden, is die of er in de hemel ook ontwikkeling van het leven zijn zal of dat de zaligen zich bevinden in de eeuwige stilstand, waarin van geen enkele levensontplooiing sprake is. Deze vraag moeten wij eerst zo beantwoorden, dat in de hemel, dat in de zaligheid niet gevonden zal worden de ontwikkeling, welke hier op aarde plaats grijpt. Hier verkeren wij in de wereld van het *worden;* hier is alles in *groei* en *verandering;* hier leven we in de stroom van de tijd, die zich voortspoedt naar de eeuwigheid, en hier voltrekt zich het proces der eeuwen. Hier is het komen en gaan van geboren worden en sterven; hier wast ons eigen leven op van kind tot knaap en van knaap tot jongeling en van jongeling tot man; hier nemen we toe in

heiligmaking en wassen we op in de genade; hier is de rusteloze jacht der uren en dagen, der maanden en jaren, en *deze* ontwikkeling houdt met de dood en met de voleinding der eeuwen op. Dan, in de dood, is Gods raad door ons uitgediend, en in de voleinding is Zijn plan der eeuwen volvoerd; dan breekt de eeuwigheid aan en de rust van het eeuwig heden, waarin deze tijd voor altijd voorbij is en het proces der wording heeft opgehouden. In deze zin is er dan ook in de hemel van geen ontwikkeling meer sprake en moet alle gedachte alsof de ontplooiing van hier dáár voortgaat worden uitgebannen. Daar is zeker geen mogelijkheid van bekering meer, gelijk het moderne evolutionisme heeft trachten te leren, en de Schrift sluit alle ontwikkeling in de richting van een wederherstelling aller dingen ten enenmale uit. *De* beslissing is gevallen. Het oordeel is geveld. Het worden is opgehouden. *De* rust is aangebroken, en Gods kinderen mogen rusten van hun arbeid, ook van de arbeid der levensontplooiing, die zij hier op aarde verrichten mogen. Het kennen ten dele, zo zagen wij vroeger, is overgegaan in een kennen, gelijk wij ook gekend zijn en in de hemel der heerlijkheid is weggevallen alle onderwijzing, die we hier op aarde nog uit des Heren Woord en door Zijn kerk nodig hebben; in die stad is geen tempel meer en geen kerkdienst en de zaligen wandelen, ook in het Vaderhuis reeds, ten volle in het stralend licht Gods.

Dit sta met grote nadruk op de voorgrond.

Elke verflauwing van de scheidslijn tussen tijd en eeuwigheid zij van meetaf afgewezen.

Ook al spreken wij niet en al mogen wij niet spreken van een verzoening tussen tijd en eeuwigheid; die beide zijn immers geen vijandig tegenover elkaar staande machten, welke met elkaar *verzoend* moeten worden; ze zijn alleen de vormen, waarin God deze en de toekomende wereld doet bestaan, maar dan vormen, welke ook niet pantheïstisch vermengd mogen worden; we moeten ze zuiver onderscheiden en de grenslijnen wel in het oog houden en niet in de eeuwigheid plaatsen wat tot de tijd behoort; we mogen, ook ten opzichte van de zaligheid, van de hemel geen verlengstuk van de aarde maken, en de zaligheid daar niet zien louter als een voortzetting van de geestelijke vreugden hier; er is essentieel onderscheid, zoals er tussen eeuwigheid en tijd essentieel verschil is, en dit verschil, dat dikwijls uitgedrukt wordt in de termen *worden* hiér en *zijn* dáár, kan bij dit onderwerp niet scherp genoeg in het licht worden gesteld; wie van een hemelse ontwikkeling spreekt in de zin van de aardse vooruitgang en het tijdelijk proces hierbeneden doet aan dit essentiële verschil te kort, en we zullen voor dit euvel hier met alle voorzichtigheid op onze hoede zijn.

Maar tegelijk mogen we toch ook zeggen, dat het hemelse leven geen

leven van louter stilstand is en de rust na de dood niet betekent, dat de volkomenheid reeds bereikt is.

Immers, en hierop moet wel alle licht vallen, de zaligen missen in het Vaderhuis nog twee dingen; in de eerste plaats zijn zij nog zielen zonder het lichaam en ten tweede is het nieuwe Jeruzalem nog niet op de aarde neergedaald en hebben zij nog niet de aarde, en dan de vernieuwde aarde, in bezit genomen. Ze zijn dus nog niet gekomen tot het einddoel. De opstanding des vleses toeft nog en de vernieuwing der wereld heeft nog niet plaats gevonden. De inwoning in het verheerlijkte lichaam is nog niet hun deel en de bewoning van de verheerlijkte schepping laat nog op zich wachten. En beide zijn zeker ontplooiing tot rijker zaligheid en schoner heerlijkheid. Beide voeren Gods kinderen tot hoger trap van heerlijkmaking, en daarom hebben we ook alle op de Schrift gegronde redenen om te spreken, neen niet van een stilstand in de tussentoestand maar van een ontwikkeling, welke de zaligen zullen doormaken. Het proces is nog niet voltooid. De grote dag van Jezus Christus moet nog intreden, en dan pas worden de zielen met de verheerlijkte lichamen verenigd en dan pas treden zij de gelouterde schepping binnen om de vernieuwde aarde te beërven. Naar dat einddoel strekt zich het verlangen der hemellingen uit en op dat einddoel richt zich ook het heimwee van de bruid op aarde, die met en door de Geest bidt: *kom, Here Jezus, ja kom haastiglijk.* Hij is immers nog de *komende.* Hij is nu in deze bedeling nog bezig te komen. Hij is nog niet klaar, en in dat licht hebben wij de vreugde der eeuwigheid te bezien, die de zaligen in het Vaderhuis in de gemeenschap met Christus genieten mogen.

Hieraan moet noodzakelijk nog iets worden toegevoegd.

We zagen reeds, dat het hemelleven een leven is niet van ledigheid en niets-doen maar van arbeiden en dienen, en in deze arbeid, welke die dan ook zijn moge, kan ook geen stilstand schuilen. Dit geldt niet alleen van de nieuwe aarde straks, waarin Gods volk zijn gelouterde cultuurtaak zal vervullen, maar ook reeds van het Vaderhuis, en de dienst in de hemelse zalen sluit in zich ontplooiing van krachten en gaven en openbaring van kennis en liefde. Hij houdt ook in het steeds dieper doordringen in de zaligheid des hemels en een wasdom in de vreugden der heerlijkheid. Van deze wasdom heeft *Ds J. J. Knap* in zijn mooi en teer boekje *Aan de Overzij* dit geschreven: „De staat der genade, waarin zich de zielen bevinden, blijft onveranderd. Daarover behoeven wij geen woord te verspillen. Maar in dien staat kunnen zij toch bij toeneming bevestigd worden, zooals een boom zijn wortelen steeds dieper in den bodem boort en zooals wij reeds in het aardsche leven onze verkiezing en roeping vast kunnen maken. Ons dunkt, het is

één der vreugden des hemels, gaandeweg dieper ingeleid te worden in de kennis des Heeren, met onze liefde steeds wijder kring te omsluiten naarmate er meerderen den hemel binnentreden, en alle zielskrachten in te spannen om zich uit te strekken naar de eindbestemming, die in den hemel de hope der heerlijkheid is. Het hemelleven wordt zoo een leven van heilige spanning, en toch, wegens de zaligheid, die men geniet, tevens een leven der rijkste bevrediging. Welk een stof tot roem van Gods genade moet het zijn in dit leven van spanning en rust het beeld Gods in de broederen en zusteren steeds voller en rijker te zien uitkomen tot glorie des Allerhoogsten! Al dieper den hemel in met onze kennis. Al meerder heiliger omvattend met onze liefde. Al vuriger verwachting van onze eindbestemming. Al inniger gebed om de voleinding der eeuwen. Welke ziel zou onder deze heilige oefeningen niet groeien en innerlijk rijker worden? Voorwaar, wij worden ook hierboven nog naar Gods beeld en gedaante veranderd van heerlijkheid tot heerlijkheid" [2]). Nu laten we dit laatste graag voor rekening van de schrijver; we menen met *Prof. Grosheide,* dat dit *veranderen* NU met de gelovigen gebeurt en een geestelijk proces is, dat zich thans voltrekt [3]), maar dit verhindert ons niet om te erkennen, dat in wat *Ds Knap* over het hemelleven schrijft veel schone gedachten liggen, die naar de Schrift zijn en welke we met vrijmoedigheid kunnen overnemen. In deze wijze kan er zeer zeker van een hemelse ontplooiing gesproken worden.

Mits we hierin niet te diep willen indringen.

Dit geldt ook van het heersen met Christus in de hemel.

Ook ten opzichte van deze koninklijke heerschappij zijn de vragen vele.

Hoe zal dit regiment plaats vinden en heeft Christus daarbij Zijn heiligen nodig?

Hoe dringen zij in die kennis van de zuivere strafoefening en wat is toch dit zitten met Jezus in Zijn troon?

Zo kunnen wij doorgaan met vragen, maar de Heilige Schrift geeft ons op dit alles geen antwoord en licht de sluiers van het geheimenis Gods niet op.

Het zij ons genoeg te weten, dat het lijden hier verwisseld wordt in de heerlijkheid daar, en dat de zaligen zien zullen met verwonderend oog de schoonheid van het Vaderhuis en de glorie van Jezus' kroning.

Daarmee is lang niet alles gezegd.

Wie de belangrijke boeken van *Prof. Dr K. Schilder* Wat is de hel? en Wat is de hemel?, doorleest zal tot de conclusie komen, dat over beide nog heel wat te zeggen valt; we hebben ons hier beperkt tot de

---

2) Blz. 126, 127.
3) Commentaar op 2 Corinthe, blz. 136.

hoofdvragen omtrent het hiernamaals en tot de bespreking van de Schriftuurlijke gegevens; nog rest ons even onze aandacht te geven aan de tussentoestand van de „eeuwige pijn".

* * *

De ontzaglijke keerzijde van wat we over de hemel en zijn zaligheid gezegd hebben is de hel met haar eeuwige pijn en deze keerzijde vraagt thans, zij het kort, onze van huivering vervulde aandacht. Het doet misschien wat vreemd aan, dat we over haar in dit hoofddeel behandelen, maar een apart hoofdstuk zou een te brede plaats innemen; we behoeven hierover ook niet lang te handelen omdat we over deze ontzettende werkelijkheid bij de bespreking van de Schriftgegevens reeds telkens de prediking van Gods Woord beluisterd hebben èn omdat zeer veel van hetgeen we vonden aangaande het Vaderhuis ook geldt voor de plaats der buitenste duisternis. Van haar belijden we ook, dat ze maar niet een vage toestand is, waarin de gestorvenen verkeren, doch een bepaald oord buiten dit heelal, waarin de rijke man uit de gelijkenis zijn ogen ophief. Van haar zegt de Geest ons, dat de zielen daar *bewust* verkeren en ten volle bewust van haar rampzaligheid de smarten lijden in Gods oordeel. Van *haar* geldt ook, dat degenen, die in haar vertoeven elkander kennen en elkander ook begroeten, zoals de profeet Jesaja tekent hoe Babels monarch in het dodenrijk begroet wordt, en in de hel zal zeer zeker een kennen en een spreken zijn maar dan niet gedragen door de zalige vreugde doch door de oneindige smart. En, we spraken hierover uitvoeriger, zoals er in de hemel gradatie is in de weelde van het Vaderhuis, zo is er in de hel verschil van oordeel en pijn, en dit onderscheid hangt ten nauwste samen met de werken, die de ongelovigen op deze aarde gedaan hebben. Naar die werken worden zij geoordeeld, doch aller oordeel zal hierin bestaan, dat zij voor eeuwig missen moeten de liefdevolle gemeenschap Gods en zelfs de werking van Zijn algemene genade; hun deel, het deel der pijniging, zal niet zijn met Gods jubelende engelen en met de Here Jezus Christus, Die zij verworpen hebben, maar met de satan en zijn trawanten, uit welke gemeenschap geen verlossing meer mogelijk is. Naar deze „pijn" gaat de ongelovige even terstond als de gelovige opgenomen wordt tot Christus, zijn Hoofd; de rijke man sterft en wordt begraven, en heft, zo volgt er als in één adem, zijn ogen op, zijnde in de pijn en roept uit: *ik lijd smarten in deze vlam.* Ook bij Gods straf is er van een of andere tussenplaats tussen dit leven en de hel geen sprake, en we moeten deze ontzaglijke realiteit, die ons steeds met beving moet vervullen, gelovig aanvaarden. Onze God is immers, dat weten we, een verterend vuur.

Nu hebben we, zoals ook reeds vroeger werd opgemerkt, wel dit in het oog houden, dat de Heilige Schrift onderscheid maakt tussen deze „pijn", deze plaats der pijniging en het helse vuur.

Zij spreekt immers in afzonderlijke zin van het eeuwige vuur, dat de duivelen *bereid* is en dus nu nog niet hun woonplaats kan zijn (Matth. 18 : 8; 25 : 4, 46 enz.).

Zij profeteert van de poel des vuurs, die de strafplaats is *na de voleinding der eeuwen* voor de duivel en al zijn trawanten (Openb. 19 : 20; 20 : 10; 21 : 8; vgl. ook 2 Petrus 2 : 17; Judas 13); zij zegt ons tevens, dat de duivelen nu bewaard worden in een afgrond of bewaarplaats (Lukas 8 : 31; Petrus 3 : 19), en leert ons derhalve, dat wij de hel, die er nu is, niet mogen vereenzelvigen met de hel of de buitenste duisternis, welke na Christus' oordeelsdag de woonplaats zal zijn van allen, die onze Heiland niet hebben liefgehad. Nu verbaast ons dit niet. Zo is het immers ook met de hemel. Straks treden ten opzichte van de zaligheid ook andere toestanden in. De beeindiging van de tijd brengt ook voor Gods kinderen een gehele omkering te weeg, die we geen ogenblik mogen geringschatten. Thans bestaat de zaligheid hierin, dat de zielen der afgestorvenen in het Vaderhuis, in de hemel, dus zonder het lichaam verkeren, maar in de opstanding worden lichaam en ziel verenigd en, hierop komt het aan, gaan de verheerlijkte kinderen Gods ook over tot een andere plaats. De vreugde *in het Vaderhuis* heeft dan een einde. Zij zullen allen *de aarde* beërven. Het nieuwe Jeruzalem is op aarde neergedaald. De hemel heeft zich met de aarde verenigd. Er bestaat geen afzonderlijke hemel meer maar hemel en aarde zijn één geworden tot één plaats. En zo zal nu ook de hel, waar de ongelovigen nu zijn, overgaan in de wereld van het onuitblusselijk vuur, welke straks zal intreden; een wereld, waarin de verlorenen verkeren naar ziel en lichaam, en die dus ook een *stoffelijk* karakter moet dragen zoals de nieuwe aarde is de door God gelouterde en verheerlijkte schepping. Dit onderscheid moeten we scherp in 't oog houden, al doet dit niets af van het feit, dat ook de hel, de pijn, waarin de ongelovigen na de dood verkeren, een strafplaats is, en al mag dit verschil ons er geen ogenblik toe verleiden de toestand van de buiten Christus gestorvenen op te vatten als een onbewuste, waarin zij geen wetenschap hebben van hetgeen met hen geschied is en nog geschiedt. De Here Jezus, Wiens liefde en zachtmoedigheid zelfs door de loochenaars van de eeuwige straf ten voorbeeld gesteld worden, heeft het ons wel anders geleerd. De verdoemenis is altijd vreselijk, hetzij zij zich na deze bedeling voltrekt of voor de enkelingen na dit leven. Zij blijft altijd *verloren gaan,* en *verloren gaan* is *zijn in de pijn.*

Over deze „pijn" valt weinig meer te zeggen.

De Schrift laat zich breder uit over de toekomstige strafplaats van de vorst der duisternis en de goddelozen, maar deze gegevens komen ter sprake, wanneer wij, indien God het geeft, handelen over alles, wat plaats vindt met en door de voleinding der eeuwen; hier moeten wij volstaan met het sobere, wat in Gods Woord te vinden is over de toestand der ongelovigen na de dood. Deze toestand is er een, niet van vreugde maar van *smart*, want de rijke man klaagt: *ik lijd smarten in deze vlam;* niet van gemeenschap met God in de hemel, want daar is, zo antwoordt Abraham, een klove tussen u en ons; niet van vrede maar van onvrede, want ze zijn immers onder het oordeel, en deze onvrede zal vooral hierin bestaan, dat er wroeging is over de aardse onbekeerlijkheid. Neen niet, en hierop valle alle nadruk, berouw over de begane zonden, want dit berouw, dat een onberouwelijke bekering tot God werkt, is in de hel buitengesloten, maar wroeging over het feit, dat de weelde van het aardse ontzonken is en de zaligheid van de hemel zich niet geopend heeft. Ze hadden wijzer moeten zijn; ze hadden moeten luisteren; dan waren ze niet in de pijn gekomen; laten toch, zo roept de rijke man uit, mijn broeders gewaarschuwd worden, opdat ze hier niet komen, en in deze bezorgdheid en in deze spijt gaat het niet om God en om Jezus Christus, is er geen droefheid, dat men Christus heeft versmaad, maar gaat het enkel en alleen om eigen behoud en om de ontkoming aan de verschrikkingen der hel. Hierin zal de smart en het leedwezen bestaan, en geen enkele klacht zal zijn een psalmtoon van het lied uit de diepten. Deze klacht *ex profundis* is in de hel, is ook in de plaats der pijniging vreemd; tot God vluchten ze niet; enkel wordt tot Abraham gebeden; de aardse stamvader wordt ter hulp geroepen; hij was meer der Joden glorie geweest dan de Here zelf, en allerverst van de plaats der pijn is verwijderd de kreet der verootmoediging: *zo Gij, Here, de ongerechtigheden gadeslaat; Here, wie zal bestaan;* zondekennis is in de hel vreemd; er is alleen bitter verzet tegen de smarten, welke geleden moeten worden, al kan men niet ontkennen, dat deze smarten volkomen rechtvaardig zijn en dat de pijn verdiend is.

Waar nu deze hel zich bevindt zegt de Schrift niet.

Evenmin als zij de plaats van de hemel aanwijst.

Wanneer ze over de verlorenheid handelt spreekt ze steeds in beelden, zodat we uit de uitdrukkingen: helse vuur, vlam enz. niets kunnen afleiden, dat ons helderheid geeft ten opzichte van de structuur van de hel.

Om deze reden moeten we ook voorzichtig zijn met wat dichters als *Dante* met name van de hel hebben gezongen en ons door hun verbeelding niet laten afvoeren van de eenvoudigheid der Schrift.

Hier vooral geldt het een wereld, waarin diep in te dringen onze begeerte niet zijn mag, en hier past het ons met grote soberheid en

voorzichtigheid te spreken. Ook al lere naar *Schilders* woord de huivering het denken geen onthouding.

We hebben getracht deze les in praktijk te brengen en dit gevonden, dat terstond na de dood een tweeërlei lot intreedt, zowel van de goddeloze als van de rechtvaardige. Ook het eerste, hoe schriklijk deze werkelijkheid ook is. Ook dat der eeuwige pijn, hoeveel verzet van moderne en ethische zijde ook tegen dit leerstuk is ingebracht. De Schrift stelt ze ons beide voor: het leven *en de dood,* en . . . het is wel opmerkelijk, dat in de laatste jaren de ogen ook voor het laatste meer en meer zijn opengegaan. God is, dat heeft men gevoeld, veel te lief voorgesteld, en, zo heeft *Dr de Vrijer,* toen nog predikant, eens geschreven in zijn boek *De Gereformeerd-Ethischen:* „Wij, d. z. de Ethischen hebben verwaarloosd de dogma's, die diep in het hart van ons volk zijn ingegrifd, met name die van Gods souvereiniteit en van Zijn eeuwig oordeel. Aan dat oordeel kunnen wij niet ontkomen, en bij ieder sterven is het: van stonde aan zalig of van stonde aan rampzalig. Wie op het einde merkt ziet niet alleen vrede voor Gods kinderen maar ook straf en smart voor de ongelovigen", en: *Hoe worden zij als in een ogenblik tot verwoesting, nemen een einde, worden te niet van verschrikkingen. Als een droom na het ontwaken, als Gij opwaakt, o Here! dan zult Gij hun beeld verachten* (Psalm 73 : 19, 20). En wetende die schrik des Heren neme een ieder de toevlucht tot Hem, Die alle hellesmart voor de Zijnen, die in Hem geloven, ten volle gedragen heeft.

HOOFDSTUK IX

BESLUIT

Aan het einde van onze beschouwing over de „tussentoestand" gekomen willen we, om ons des te duidelijker rekenschap te geven van wat we gedacht en overdacht hebben, een terugblik werpen op de weg, die werd afgelegd. We zijn begonnen met in korte trekken na te gaan hoe in de Christelijke Kerk en ook daarbuiten, hoe in verschillende richtingen en secten over de toestand van de doden tussen sterven en opstanding geoordeeld en geleraard is, en aan allerlei opvattingen, welke we hier niet weer herhalen zullen hebben wij onze aandacht geschonken. Daarna stonden we stil bij de verschillende uitspraken van het Oude en Nieuwe Testament, die ons het volgende leerden. Eerst, dat bij de dood lichaam en ziel van elkaar worden gescheiden, en dat, terwijl het lichaam tot stof wederkeert, de zielen òf in de zaligheid worden opgenomen òf de pijn ingaan. Voorts, dat deze zaligheid of deze smart bewust wordt doorleefd en er van zieleslaap in de Schrift geen sprake is. En in de derde plaats, dat deze „toestand" een voorlopig karakter draagt, omdat onze schepping van ziel *en lichaam* eist èn het oordeel over de gehele mens èn de zaligheid of de rampzaligheid van de gehele mens; de zaligheid van het Vaderhuis wacht daarom op de heerlijkheid van de nieuwe aarde, en de smart van de plaats der pijn gaat eenmaal over in de verdoemenis der hel. Daarbij vonden we ook gelegenheid ons rekenschap te geven van wat de Heilige Schrift ons zegt over het „dodenrijk", over het verkeer in de staat des doods, over de seool en de hades, en we zagen, dat deze leer der Schrift heel iets anders is dan de heidense seool-voorstelling, die later in de hades-beschouwing is overgegaan. Dat deze leer der Schrift hoe langer hoe duidelijker wordt en de historie der openbaring de weg gaat uit de nevelen tot het klare licht van de volle dag sprak eigenlijk vanzelf; wat in de oude bedeling nog min of meer vaag uitgedrukt is, al spreken daar de vromen ook reeds in duidelijke taal, is helder geopenbaard in de nieuwe bedeling, die ons het uitzicht opent op de woningen van het Vaderhuis, waarin Gods kinderen *leven*, al zijn ze ook gestorven, en waarin zij van stonden aan zijn opgenomen tot Jezus, hun Hoofd. *Zalig zijn de doden, die in de*

Here sterven; ja van nu aan, zegt de Geest. En *van nu aan,* dat is, van het ogenblik van het sterven, opent zich ook de eeuwige pijn voor allen, die in Christus niet hebben geloofd.

Na dit onderzoek van de verschillende teksten uit het Oude en Nieuwe Testament, waarbij we in het bijzonder de Openbaring van Johannes hebben gelezen, behandelden we verschillende vragen en onderwerpen, waartoe het Schriftonderzoek ons leidde.

Eerst stelden we de vraag of er gemeenschap kan zijn en is tussen de zaligen in de hemel en Gods kerk op aarde.

Deze vraag moest op grond van de Heilige Schrift ontkennend beantwoord worden; ook al ontvangen de zaligen hun weldoeners van deze aarde in de eeuwige tabernakelen; ook al roepen de zielen onder het altaar om de volkomen openbaring van Christus' triomf; ook al spreekt de Schrift van de gebeden der heiligen in de hemel.

Al deze uitspraken spreken o. i. niet van een gemeenschap tussen de triomferende en de strijdende kerk, en zoals wij de hemellingen niet kunnen zien slaan zij ons niet gade en volgen zij onze gangen niet.

Abraham weet van ons niet en Jakob kent ons niet, en . . . de vreugde der zaligheid zou zeker gestoord worden door de wetenschap der aardse dingen.

Bovendien hebben wij in Jezus Christus de geheel enige Voorbidder in de hemelen, naast Wiens gebed geen voorbede van welke zaligen ook kan staan en behoeft te staan.

Wij kunnen degenen, die ons voorgingen, niet bereiken en zij kunnen met ons geen gemeenschap oefenen.

Naast deze eerste vraag kwam een tweede op, welke niet minder belangrijk is, nl. of er in het hiernamaals een *weerzien* is en of de zaligen *herinnering* overhouden van het leven hier. Wat het laatste betreft openbaart de Schrift ons heel weinig van de kennis aangaande de aardse dingen, maar het eerste, het *wederzien,* de *herkenning* van de zaligen wordt zeker in het vooruitzicht gesteld. Mits we daarbij geen ogenblik uit het oog verliezen, dat in de hemel *alle* aardse verhoudingen zijn te niet gedaan en we elkander ook niet meer in deze aardse verhoudingen zullen kennen. De banden des bloeds en ook de maatschappelijke relaties zijn verdwenen; wij zijn als engelen Gods in de hemel; de gemeenschap, die de grondslag van de herkenning vormt, is vóór alles de gemeenschap, welke we hebben met Christus, en in Hem en in Hem alleen zullen we elkander weer ontmoeten; alleen als discipelen en discipelinnen van Christus mogen we elkaar weerzien, en het verlangen der gemeente hier naar degenen, die reeds in de hemel zijn en het verlangen der zaligen naar de komst van hen, die nog op aarde vertoeven, is en mag alleen zijn het heimwee naar de

volmaaktheid der kerk en niet naar enig herstel der aardse verbintenissen. Alle sentimentele begeerten en voorstellingen worden door de Schrift buitengesloten en moeten ook uit onze toekomstverwachtingen voor goed uitgebannen zijn, willen we hopen naar de Schrift.

De derde hoofdvraag, welke we bespraken, raakte de verhouding van *arbeid en rust* in het hemelleven.

De Schrift stelt immers de zaligheid voor als een *rust* en dit spant juist het verlangen van de pelgrims hier, dat in die eeuwige sabbat de vermoeiende werkweek van deze aarde zich voor altijd heeft opgelost. Maar deze rust, zo zagen wij, betekent allerminst, dat er in de hemel *niets* gedaan wordt, evenmin als de rust Gods inhoudt, dat de Almachtige een ledige toeschouwer zou zijn van de dingen, welke in deze wereld gebeuren en door ons verricht worden. In de hemelse rust is ook de hemelse activiteit naar de verscheidenheid, welke in de *vele* woningen van het Vaderhuis gevonden wordt, al kan deze activiteit, uit de aard der zaak niet zijn de arbeid, die straks door de verheerlijkte mensen op de nieuwe aarde verricht wordt. Zij is een werkzaamheid, welke in overeenstemming is met heel de structuur van en de toestand in de hemel, waar de zaligen nog het lichaam missen. Dit gemis, zo vonden wij verder, maakt het niet onmogelijk, dat de verlosten *denken* en *spreken;* hun kennis zal dan zelfs de kennis der volkomenheid zijn, altijd naar de mate van de volmaaktheid van de tussentoestand, en zij zien van aangezicht tot aangezicht. De bedeling van het zien in een spiegel is voorbij; zij aanschouwen nu het voorwerp des geloofs zelf, al blijft dit kennen eeuwig eindig, omdat de grenslijn tussen Schepper en schepsel niet kan worden uitgewist. In deze kennis zullen de blijvende gaven des Geestes geloof, hoop en liefde haar schoonste ontplooiing vinden, en ook dan zal de liefde de meeste zijn van deze. En eindelijk, dit hoort nog bij ditzelfde onderwerp, deze kennis zal zich ook uiten in een taal. Zoals de engelen, die gedienstige geesten zijn, kunnen spreken en zoals hun lied de hemelen doorklinkt, zullen ook de zaligen, al zijn zij de geesten der volmaakt rechtvaardigen met elkander en ook met Jezus kunnen spreken, en op deze wijze zowel verkeer met elkander oefenen als Gode bewust de eer en de aanbidding toebrengen. Dit geschiedt in één taal, waarin de hemellingen uit alle geslacht en *taal* en natie het Lam loven en waarin de breuk van Babel voor eeuwig, en dan in hemelse schoonheid is te niet gedaan.

De laatste hoofdvraag, welke ons bezig hield, gold het verband tussen het hemelleven en het aardse leven.

Heeft ons leven hier aan deze zijde van het graf beslissende betekenis voor ons eeuwig lot in deze zin, dat de gelovigen zalig worden en de

ongelovigen verloren gaan, doch ook zó, dat de plaats in het hiernamaals en de mate van zaligheid en straf daardoor beheerst wordt?

Ook deze vraag moesten we bevestigend beantwoorden.

De Here, onze God, vergeldt een iegelijk naar zijn werken.

Er is zowel in de hemel als in de hel gradatie, en de grotere zaligheid en de mindere rampzaligheid hangt af van onze gedraging in dit leven.

Onze werken volgen met ons.

Er is loon naar arbeid, en op dit loon moet ons oog gericht zijn.

Het mag ons, zo zagen wij, niet onverschillig zijn, waar onze plaats in het Vaderhuis met zijn *vele* woningen zijn zal, en om dat loon mogen we strijden.

En ten slotte overdachten we ook, dat al is de rust der eeuwigheid aangebroken, in de hemel geen stilstand kan zijn en steeds rijker schatten zich voor de verbaasde ogen van Gods kinderen zullen openen.

Zo spraken we uitvoerig over de hemel om ten slotte onze gedachten ook even te laten gaan over de plaats der pijn, waarin van stonde aan bij het sterven allen gaan, die niet rijk zijn in God.

Dit was de gang van onze beschouwing, waarin we zoveel mogelijk *alle* Schriftplaatsen, welke op ons onderwerp betrekking hadden, hebben besproken en ons ook zo dicht mogelijk aan de Schrift hebben aangesloten. We hebben telkens gepoogd ons ver te houden van allerlei nieuwsgierige vragen en nutteloze speculaties, en om die reden niet toegegeven aan de begeerte om in deze verborgenheden veel dieper in te dringen. We hebben ons gehouden binnen de grenzen der Schrift en we gaan ook het veiligst, indien we deze grenzen geen ogenblik overschrijden. Aan persoonlijke meningen en gewaagde veronderstellingen hebben we niets, en wanneer iemand zegt, dat wat we weten heel weinig is, moet dit worden toegestemd. Echter niet te weinig om ons met verlangen te vervullen naar de rust in het Vaderhuis, waar we zullen ervaren, dat de helft en meer dan de helft ons niet is aangezegd en ons ook niet kon aangezegd worden. God houdt het voor ons verborgen, enerzijds om ons geschikt te doen zijn voor onze aardse taak en ons geen reden te geven tot wereldmijding, en aan de andere kant om ons met des te sterker heimwee te vervullen naar het Vaderhuis, dat de apostel Paulus voor zich zag, toen hij uitriep: *Ik heb begeerte om ontbonden te worden en met Christus te zijn want dat is zeer verre het beste* (Filippenzen 1 : 23).

Deze begeerte moet ten diepste zijn een begeerte naar God en Zijn Christus.

Zij maakt ons voor dit leven *niet* ongeschikt.

Zij bekwaamt ons zelfs om te arbeiden en te strijden.

En zij spant tegelijk de boog der hoop uit deze tijd naar de eeuwigheid en naar de grote toekomst van onze Here Jezus Christus, Die aan de tussentoestand een einde zal maken en Zijn bruid zal voeren naar het nieuwe Jeruzalem op de nieuwe aarde.

Die toekomst moet ons, moet *het* ideaal zijn.

Kom, Here Jezus, kom haastig.

*

INHOUD

*